

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

DOĞU TÜRKİSTAN'IN İSTİKLÂL DAVASINDA BİR
MÜCAHİT: BARAT HACI

RUMEYSA ÇELİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. KEMAL ÖZCAN

KONYA- 2021

T.C.
NECMEETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü lüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	RUMEYSA ÇELİK		
	Numarası	17810501057		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH/ GENEL TÜRK TARİHİ		
	Programı	Felzeli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Doğu Türkistan'ın İstiklâli Davasında Bir Mücahit: BARAT HACI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	RUMEYSA ÇELİK		
	Numarası	17810501057		
		TARİH ANABİLİM DALI/ GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tezli Yüksek Lisans	X	
	Programı	Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. KEMAL ÖZCAN		
Tezin Adı	Doğu Türkistan'ın İstiklâl Davasında Bir Mücahit: BARAT HACI			

Doğu Türkistan'ın konumu itibariyle stratejik bir öneme sahip olması, Çin hükümetinin belli dönemlerde bölgeyi istila girişimlerinde bulunmasına sebep olmuştur. Uygur Türkleri de Çin'in işgal faaliyetlerine karşı tarihleri boyunca istiklâl mücadelesi vermiştir. Türkistan coğrafyası içinde geniş bir yere sahip olan Doğu Türkistan, 1950 yılından itibaren Çin'in isimlendirmesiyle "Xinjiang", otonom bölge statüsüne indirgenerek geçmişiyle bağları koparılmaya çalışılmaktadır. Bütün bu süreçte ülkenin istiklali için mücadele eden birçok şahsiyet gelmiştir. İçlerinde bulunan bayrak şahsiyetlerden biri de Barat Hacı'dır. 1910 yılında doğan Barat Hacı, yaşadığı dönem itibariyle hem milliyetçi hem de komünist Çin hükümetlerinin işgal siyasetine tanık olmuştur. Barat Hacı, 93 yıllık hayatı boyunca Doğu Türkistan'ın istiklalini kazanması için mücadele etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Uygur Türkleri, İstiklal, Barat Hacı

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	RUMEYSA ÇELİK		
	Student Number	17810501057		
	Department	DEPARTMENT OF HISTORY / DEPARTMENT OF GENERAL TURKİSH HISTORY		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. KEMAL ÖZCAN		
Title of the Thesis/Dissertation	A Mujahid in The Independence case of Eastern Turkistan : BARAT HACI			

The strategic importance of Eastern Turkistan's terms of its location caused the Chinese government to invade the region at certain times. Uyghur Turks have also fought for independence throughout their history against China's occupation activities. Eastern Turkistan, which has a large place in the geography of Turkistan, as China called it as "Xinjiang" in 1950, being reduced to the status of autonomous region, has been tried to break its ties with its past. During this whole process, many personalities who struggled for the independence of the country came. One of the major figure among them is Barat Hacı. Born in 1910 Barat Hacı, witnessed the occupation policy of both nationalist and communist Chinese governments during his lifetime. Barat Hacı has struggled for the independence of Eastern Turkistan throughout 93 years of his life.

Keywords: East Turkistan, Uyghur Turks, Independence, Barat Hacı

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖN SÖZ	iii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1
I.Doğu Türkistan'ın Coğrafi Yapısı	1
II. Doğu Türkistan'ın Tarihi.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM	
SÖMÜRGE GÜÇLERİNE KARŞI DOĞU TÜRKİSTAN'DA MÜCADELE SÜRECİ ..	11
1.1. Yürütülen Sömürge Faaliyetleri ve Doğu Türkistan'ın Durumu	11
1.2. Üç Efendiler Hareketi	16
1.3. 1950'den Sonraki Dönemde Doğu Türkistan.....	24
İKİNCİ BÖLÜM	
BARAT HACI'NIN HAYATI VE İSTİKLAL MÜCADELESİ.....	29
2.1. İlk Gençlik Yılları	29
2.2.Mücadele Yılları	38
2.3. Tutukluluk Dönemi	47
2.4. Farklı Dönemlerde Önemli Kişilerle Yaşadığı Cezaevi Hatıraları	50
2.5. Tutukluluk Döneminden Sonraki Hayatı	59
2.6.Türkiye'de Geçen Yılları	64
2.7. Yurtdışındaki Faaliyetleri.....	69
2.8. Vefatı	70
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ONU TANIYANLARIN HATIRALARINDA: BARAT HACI	72
3.1. “Barat Hacı, namazın insanı koruduğuna benim rastladığım bir delildir.”	72
3.2. “Barat Hacı, bayrak bir şahsiyettir.”	76
3.3. “Çok samimi bir Müslüman'dı.”	78
3.4. “Barat Hacı, bambaşka bir insandı.”	82

3.5. “Hayatı boyunca çok eziyet çekti.”.....	83
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA.....	91
EKLER.....	96
FOTOĞRAFLAR	102
ÖZGEÇMİŞ	108

ÖN SÖZ

Bu çalışmaya, Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesinin isimsiz mücahitlerinden Barat Hacı'nın, tarihe yakinen tanıklık etmesi dolayısıyla önemi büyük olan anılarının ortaya çıkarılması amacıyla başlanmıştır. Doğu Türkistan üzerine yazılmış eserler ve makaleler incelendiğinde konuların daha ziyade ismi daha sık anılan şahsiyetlerden seçilmesi dikkati çekmiştir. Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesinde ismi hiç anılmamış, direniş kuvvetlerinin en önünde yer alarak vatanının bağımsızlığını, kendi hayatının önüne koymuş birçok mücahidin varlığına bu çalışma esnasında tanık olunmuştur. İşte bu önemi tam olarak anlaşılmamış bayrak şahsiyetlerden biri de Barat Hacı'dır. Gerek Doğu Türkistan'daki mücadelesi gerek Türkiye'de bulunduğu süreçte katıldığı faaliyetlerdeki dik duruşuyla her zaman ön safta kalmaya gayret eden bu mücahidin hayatı ve anıları unutulmamalı ve gerekli düzenlemelerle gelecek kuşağa aktarılmalıdır.

Çalışmamızda Barat Hacı'nın hayatı ve askeri kişiliği anlatılmıştır. Ayrıca Dr. Alimcan Buğda'nın Türkiye Türkçesine çevrilmesi için öncülük ettiği, Barat Hacı'nın kendi ağzından aktardığı anılarının kayıtlı olduğu Uygur Türkçesiyle yazılmış eserden istifade edilmiştir. Dönemin önemli tarihi olaylarına bizzat tanık olması bakımından, bazı anılarına değıştirme yapılmadan bu çalışmada yer verilmiştir. Ayrıca Barat Hacı'yı tanıyan kişilerle görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler çalışmamızda aktarılmıştır. Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Barat Hacı'nın biyografisi ile Doğu Türkistan'ın istiklal mücadelesiyle geçen tarihine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda ilk olarak konu bağlantısı olması amacıyla Uygur Türklerinin tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren bilgiler aktararak bir giriş yapılmıştır. Fakat olayların derinlerine inerek esas konudan uzaklaşılmasında için bu kısım kısa tutulmaya gayret edilmiştir. Birinci bölümünde Barat Hacı'nın hayatını anlamak için konuya bir giriş olması açısından Doğu Türkistan'ın bağımsızlık sürecine ve bu sırada yürütülen mücadelelere kısa olarak yer verilmiştir. Barat Hacı'nın anılarına geçmeden son olarak da Doğu Türkistan'ın bugününün anlaşılması amacıyla yakın tarihine ait bilgiler de araştırmaya eklenmiştir. İkinci bölümde ise Barat Hacı'nın askerlik hayatına, uzun süren tutukluluk dönemi hatıralarına ve Türkiye'de yaşadıklarına yer verilmiş, ayrıca yaşadığı dönemin siyasi olayları hakkında da kaynaklarda geçen bilgilere başvurulmuştur. Üçüncü bölümü ise Barat Hacı'yı tanıyan kişilerle yapılan röportajlar oluşturmaktadır.

Barat Hacı'nın anılarında, anlatılan dönemin Doğu Türkistan'ını görmemiz ve anlamamız açısından çok değerli bilgiler mevcuttur. Barat Hacı'nın bizzat yaşadığı ve bugün halen Doğu Türkistan'da bulunan halka uygulanmakta olan işkencelerin ve bütün ahlaksız muamelelerin tezahürü Barat Hacı ve onun gibi birçok şahsiyetin anılarında açıkça yer almaktadır. Doğu Türkistan'ın tam bağımsız olduğu günlere erişebilmesi dileğiyle Barat Hacı'nın anılarının izinde konunun daha net anlaşılması amacıyla ufak bir adım atarak hazırlanan bu çalışmanın, konuyla ilgilenenler için yararlı olmasını temenni ediyorum. Ayrıca, hatalarımın ve eksiklerimin olabileceğini kabul eder ve yapılan eleştirileri dikkate alacağımı da bildirmek isterim.

Bu gayeyle beni bu çalışmaya teşvik eden ve gerekli yönlendirmelerde bulunan başta danışmanım Prof. Dr. Kemal ÖZCAN hocama ve Doğu Türkistan Vakfı Başkanı Dr. Ömer KUL hocama teşekkürlerimi sunuyorum. Barat Hacı'yı tanıyan ve çalışmamın ilk gününden itibaren yardımlarını esirgemeyen, konunun gidişatıyla yakından ilgilenecek her aşamasında destek olma sabır ve hoşgörüsünü gösteren Dr. Alimcan BUĞDA hocama sonsuz teşekkür ediyorum. Daha sonra Merhum Barat Hacı'nın Türkiye'de bulunduğu dönemde onunla yakından ilgilenen ve bu anılarını benimle paylaşarak kıymetli vaktini harcayan değerli hocam Prof. Dr. Celal ERBAY'a saygı ve teşekkürlerimi bildiriyorum. Ayrıca yine merhumun hayatının bir dönemine tanıklık etmiş olan Farabi Eğitim Kültür ve Araştırma Derneği Yönetim Kurulu Başkanı Abdullah KARAKAŞ hocama, bana yardımcı olma konusunda hoşgörü gösterip ağabeylik ettiği için teşekkür ediyorum. Bu vesileyle merhumu tanıyan ve bildiklerini anlatma konusunda cömert davranan Uygur Türkü kıymetli ağabeylere de teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bu süreçte Uygur Türkçesinden çevirileriyle her zaman bana destek olan sevgili arkadaşım Nuriman'a ve yüreklendirmeleriyle yanımda olan sevgili aileme minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Rumeysa ÇELİK

KONYA-2021

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
ev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ek.	Ekler
Haz.	Hazırlayan
s.	Sayfa
S.	Sayı
TTK	Türk Tarih Kurumu
TYB	Türkiye Yazarlar Birliği

GİRİŞ

Dünya tarihinde Türklüğün doğduğu yer olarak bilinmekte olan Doğu Türkistan coğrafyası, verimli toprak yapısı ve bulunduğu konum itibariyle çok büyük bir stratejik öneme sahiptir. Bugün Doğu Türkistan, Çin Halk Cumhuriyeti içinde “Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi” olarak isimlendirilmiş olup Çin’e bağlı özerk bölge statüsüne sahip bulunan beş bölgeden biridir. Özerk statüsüne sahip diğer bölgeler ise İç Moğolistan, Tibet, Tüngenlere ait Ningsiya ve Guangşi’dir. Bu bölgeler iç işlerinde serbest, dış işlerinde Çin’e bağlı olarak varlıklarını sürdürmektedir.¹ Çin’in şu an geçerli olan anayasasında özerk bölgeler hakkında 4. maddesinde kaydedildiği şekliyle: “Özerk bölgelerde yaşayan uluslar siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerini yaşamalarına olanak sağlayacak hususi kararlar alma yetkisine sahiptirler”² ifadeleri yer almaktadır. Fakat anayasada geçen maddenin uygulanmadığı yapılan incelemeler sonunda ortaya konmuştur. Doğu Türkistan, bütün insani haklardan mahrum bırakılmaktadır.

I.Doğu Türkistan’ın Coğrafi Yapısı

Doğu Türkistan doğusunda; Çin, batısında; Kazakistan, Kırgızistan, Afganistan ve Tacikistan, kuzeyinde; Rusya ve Moğolistan, güneyinde; Tibet ve güneybatısında Pakistan ve Hindistan ile komşudur.³ Doğu Türkistan sınırları içerisinde Tarım (Kaşgarya) ve İli (Çungarya) adlı iki büyük havza bulunmaktadır. Dünyanın yüzölçümü bakımından en büyük havzası olan Tarım Havzası, Doğu Türkistan’ın güneyinde yer almaktadır. Etrafı yüksek dağlarla çevrili olan Doğu Türkistan’da; Altay, Kurum ve Tanrı Dağları olmak üzere üç dağ grubu yer almaktadır. Tanrı Dağları, Doğu Türkistan’ın merkezinde bulunmakta olup ülkeyi coğrafi olarak ikiye bölmektedir.⁴ Diğer taraftan bugün üçte biri çöllerle kaplı olan ülkenin sınırları içinde bulunan Taklamakan Çölü, dünyanın ikinci büyük çölüdür.

¹ G. Ahmetcan Asena, *İpek Yolu- 1 Çin- Doğu Türkistan*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 305.

² Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, (1982), Madde 4, http://english.gov.cn/archive/laws_regulations/content_281474982987458.htm, (12 Mart 2020).

³ Kürşat Yıldırım, *Doğu Türkistan’ın Tarihi Coğrafyası*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 60.

⁴ Baymirza Hayit, *Eski Sovyetler Birliğinde Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 284.

Bölgenin çölün haricinde bulunan toprakları ziraat yapmaya elverişlidir. Ayrıca ülke topraklarını besleyen; Derya, İli, İrtiş, Ulungur isimli nehirleri bulunmaktadır.⁵

Doğu Türkistan coğrafyasının bir diğer stratejik unsuru da önemli oranda maden yataklarına sahip olmasıdır. 5.000'e yakın maden ocağı bulunan ülke, Çin'in maden ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamaktadır. Ayrıca Doğu Türkistan, petrol rezervleri bakımından da dünyanın en zengin rezervleri arasında yer almaktadır.⁶

Ülke iklim olarak karasal iklim özelliği göstermektedir. Diğer taraftan etrafı dağlarla çevrili olan Doğu Türkistan'da, denizellik etkisi de bulunmadığı için sert iklimsel geçişler yaşanmaktadır. Çölün bulunduğu güney bölümü sıcak ve kurak bir iklime sahipken kuzey bölümü, komşusu Sibirya'nın etkisiyle soğuk ve yağışlıdır.⁷ Buna rağmen verimli topraklarında pek çok tarım ürünü yetişmektedir. Turfan Havzası bölgesinde çeşitli meyveler yetiştirilmekte olup farklı türleri bulunan üzüm ve kavunları bölge ticaretinde önemli bir yere sahiptir.⁸ Ayrıca bölgede kış aylarında bile meyve ve sebze yetiştiği bilinmekte olup Türkiye Türkçesinde kullanılan "*Turfanda*" deyimini de buradan gelmektedir.⁹

Doğu Türkistan hem yer altı zenginlikleri hem bulunduğu konum hem de yetiştirilen ürünlerin çeşitliliği bakımından büyük öneme sahiptir. Fakat Çin hükümeti asırlardan beridir bu kaynakların büyük bir kısmını kullanmakta olup Doğu Türkistan'ı ise gelişmemiş bir ülke statüsünde bırakmaktadır. İstila ettiği bu topraklar için "*Kazanılmış toprak, Yeni Eyalet*" manasına gelen "*Xinjiang*" ifadesini kullanma hakkını kendinde gören Çin, bugün halen bu sömürge faaliyetlerini sürdürmektedir.¹⁰

⁵ Mehmet Saray, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, Aygan Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 27.

⁶ Erkin Emet, "Doğu Türkistan Özerk Cumhuriyeti", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. XX, Ankara 2014, s. 276.

⁷ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 61.

⁸ İbrahim Atalay, "Türk Dünyası'nın Coğrafyası", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. I, Ankara 2014, s. 258.

⁹ Günnur Cengiz, "Doğu Türkistan", **Gök Bayrak Dergisi**, C. I, Kayseri 1994, s. 3.

¹⁰ Abdullah Bakır, *Doğu Türkistan Milli İstiklâl Hareketi ve Mehmet Emin Buğra*, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 3.

II. Doğu Türkistan'ın Tarihi

Doğu Türkistan Türklüğünün temeli olan Uygurların tarih sahnesine çıkışı Türk tarihinin başlangıç noktasına kadar dayanmaktadır. Uygur Türkleri dünya medeniyetinin beşiği olarak bilinen Türkistan coğrafyasında ortaya çıkmıştır. Kendilerini Hun Devleti'nin torunları olarak gören Uygurların, bu konudaki haklılığı yapılan incelemelerle ortaya konulmuştur. Uygur adının “*uyumlular, akrabalar, birbirine yardım edenler*” manasına geldiği ve diğer taraftan Uygur ve Oğuz adlarının yazılışının birbirine benzemesinden ve Uygurların dokuz ailenin birleşmesinden oluştuğu hakkındaki Karabalgasun Yazıtı'ndaki bilgiden dolayı “*Tokuz Oğuz*” ifadesinin de yine Uygurlar için kullanıldığı ifade edilmektedir.¹¹ Bununla birlikte Uygur adı bir soyun adı olarak değil, 6. yüzyılda önce dokuz sonra on Türk kabilesinin bir araya gelmesiyle oluşan bir siyasi boy birliğinin adı olarak kullanılmıştır. Uygur adının, mensup olunan bir soyun adı olarak kullanılması ise 1921'de Taşkent'te toplanan Doğu Türkistanlılar Kurultayı'nda, o döneme kadar yaşadıkları bölge adıyla anılan Türklerin, tarihi bir kavram olan Uygurlar adıyla anılmasının kararlaştırılmasıyla olmuştur.¹²

Tarihte Türk adıyla kurulan ilk Türk devleti olan Göktürk Devleti'nin, 552' de kurulmasıyla birlikte bütün Türk toplulukları bu devlete bağlanmıştır. Uygurların, Göktürk Devleti'nin sınırları içinde yaşadığı süre boyunca adları çok duyulmamıştır. Adı ilk olarak 627 yılında, Göktürklerin vergileri arttırması üzerine isyan eden toplulukların içinde geçmiştir. Bu olaydan sonra Göktürk Devleti'ne karşı zaman zaman isyan ettikleri bilinmektedir. Uygurların bu dönemdeki liderlerinin isminin Pu-sa (Busar) olduğuna dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur. Çin kaynakları Uygur lideri Pu-sa'nın sürekli savaşta olduğunu, Uygurların bu lider döneminde düzenli ve huzurlu yaşadıklarını kaydetmektedir.¹³ Pu-sa adlı liderin 646'da ölmesinin ardından tahta geçen liderler, Çinliler tarafından yönlendirilmeye başlanmışlardır. Bağımsızlıklarına kadar geçen süre boyunca farkında olmadan Çin İmparatorluğu'nun yararına çalışmışlardır. Çin'in devlet yıllıklarında, Uygurların

¹¹ Saadettin Yağmur Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015, s.12.

¹² Asena, *a.g.e.*, s. 196.

¹³ De Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Garbi Tatarların Tarih-i Umumisi*, C. III, İstanbul 1924, ss. 16- 17; Bahaeddin Ögel, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devresi”, *Bellekten*, C. XIX, Ankara 1964, ss. 336-338.

askeri desteğinden yararlandıklarına dair ifadelerin yer aldığı yapılan incelemeler ortaya koymaktadır. Buna kanıt olarak da Batı Göktürk lideri Ashih-na Ho-lu'nun Çin hâkimiyetini tanımayarak isyan etmesi üzerine, Uygurların isyanı bastırması için Çin ordusuna yardım ettikleri gösterilmektedir.¹⁴

Uygurlar; 716 yılında II. Göktürk Devleti tahtı için mücadele eden Kapgan Kağan ve İteriş Kağan'ın oğullarının taht mücadelesi sırasında, yaşanan boşluktan faydalanarak isyan etmişlerdir. Fakat Bilge Kağan tarafından isyan bastırılınca Uygurlar Çin'e kaçmak zorunda kalmışlardır.¹⁵ Bu durum Uygurların 740 yılına kadar bir hâkimiyet gösteremediğini kanıtlar niteliktedir.¹⁶ 734 yılına kadar geçen süreçte Bilge Kağan'ın liderliğindeki II. Göktürk Devleti, en güçlü dönemini yaşamıştır. Devletini güçlü hale getiren Bilge Kağan, Türk boylarını tek bayrak altında toplayarak Çin'e karşı zaferle biten seferler yapmıştır. II. Göktürk'ün güçlü olduğu süreç boyunca, Uygurlar isyan çıkaramamışlardır. Ayrıca Göktürk hâkimiyetinde yaşamak istemeyen Uygurlar, Çin sınırına yakın olarak konuşlanmışlardır. Fakat II. Göktürk Devleti'nin gücü kısa süreli olmuştur. 734 senesinde Bilge Kağan'ın ölmesi üzerine doğan otorite boşluğunda tahta geçen oğulları devlet birliğini sayılamamış, devlet 740 yılında iç isyanlar ve dış müdahaleler neticesinde çökmeye başlamıştır.¹⁷ Bu durumundan yararlanan Uygurlar; Basmıllar ve Karlukların da desteğiyle II. Göktürk Devleti'nin üstünlüğünü ortadan kaldırmıştır. Daha sonra Uygur kağanı, Basmıl kağanını yenerek kendi üstünlüğünü kabul ettirmiş ve Kutluk Bilge Kül Kağan unvanını alarak 744 yılında Orhun Uygur Hanlığı'nı kurmuştur.¹⁸

Bilge Kül Kağan'dan sonra yerine oğlu Moyen Çor geçmiştir. Moyen Çor dönemi hakkında Şine Usu Yazıtları'nda, Uygur Devleti'nin sınırlarının Yenisey'den İç Asya'ya kadar uzandığına ve bu bölgede yaşayan Kırgızlar ve Karluklar gibi pek çok Türk boyunun da bir bayrak altında topladığına dair bilgiler yer almaktadır.¹⁹ Bu sırada Türkistan coğrafyası için büyük öneme sahip bir olay yaşanmıştır; Arapların

¹⁴ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 198.

¹⁵ Gömeç, *Uygur Türkleri.....*, s. 17.

¹⁶ Taşağıl, *a.g.e.*, s. 200.

¹⁷ Gömeç, *Uygur Türkleri.....*, s. 84.

¹⁸ Abdülkadir Donuk, *Türk Hükümdarı*, İstanbul Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 7.

¹⁹ Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, ss. 14-15.

katıldığı ve Karlukların da desteklediği Talas Savaşı ile Çin'e büyük bir darbe vurulmuştur. Bu savaş sonrasında Çin'de iç karışıklıklar yaşanmaya başlamıştır.²⁰

Çin'in iç karışıklıklarını fırsat bilerek harekete geçen, Tang Hanedanı'na karşı mücadele etmiş olup Çinlilerce de pek sevilmeyen Soğd asıllı komutan; An Lu-shan isyan etmiştir. Komutan An Lu-shan, devlet yönetimini ele geçirmek için zekâsının parlaklığını ortaya koymuş ve devleti içten çökertecek planlar yapmıştır. Daha sonrasında ise içerisinde Türklerin de bulunduğu bir orduyla Çin tarihinin güçlü hanedanlığı olarak bilinen Tang Hanedanlığı'nı devirerek yerine Büyük Yen Devleti'ni kurmuştur.²¹ Çin, bu isyandan sonra toparlanamamıştır. Çin'in bu durumundan yararlanan Moyen Çor, Çin üzerine giderek ülkenin daha da daralmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan Çin, bütün bu olanlarla ve iç isyanlarla başa çıkamadığı için Türklerden yardım istemiştir. Böylece Uygurların desteğiyle iç isyan bastırılabilmiştir. Fakat Çin, bu süreçte halen siyasi varlığını elinde tutamadığı için Moyen Çor zamanında Uygurlar, Çinlilerin iç işlerine karışabilmiş ve Çin'in ticari faaliyetlerini denetleyebilmişlerdir.²² Uygurların, Tang Hanedanı'na yardımlarının yanı sıra bu iki devlet arasındaki ilişkiler, An Lu-shan İsyanı'ndan sonra, evlilikler yoluyla pekiştirilmiştir. Evlilik siyaseti "*Kudilişiş Siyaseti*" olarak isimlendirilmiş olup devletler arasında önemli bir diplomasi çeşidi olarak uygulanmıştır.²³ Uygurlar bu yola Çin mallarına ve pazarlarına erişmek için başvurmuşlardır.²⁴

Moyen Çor 759 yılında ölünce, yerine oğlu Böğü Kağan geçmiştir. Böğü Kağan'ın başa geçmesiyle Uygur Devleti kültür olarak yeni bir döneme geçmiştir. Diğer taraftan Çin'in zayıf durumundan yararlanmak isteyen Tibetliler, Çin'e saldırılarda bulunmaya başlamıştır. Ayrıca Tang Hanedanı'nın, devlet içinde de Çinli asiler tarafından tehdit edildiği kaydedilmiştir. Bunun üzerine Böğü Kağan'dan yardım isteyen Çin'in destek çağrısına, Uygur ordusu yetişmiştir. Karabalgasun

²⁰ Gömeç, *Uygur Türkleri*..., ss. 110- 117.

²¹Tilla Deniz Baykuzu, *An Lu- Shan İsyanı ve Büyük Yen Devleti*, Kömen Yayınları, Konya 2013, ss. 50-85.

²²Gülçin Çandarlıoğlu, "Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. II, Ankara 2014, s. 193.

²³ Ahmet Süleyman Kutluk, *Doğu Türkistan Medeniyeti ve Uygurlar*, (haz. Abdullah Cinkara), Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 191.

²⁴ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (çev. Osman Karatay), Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s. 171.

Yazıtı'nda “*Lo-yang Seferi*” olarak geçen bu sefer neticesinde, sekiz yıldır devam eden An Lu-shan İsyanı sonlandırılmıştır.²⁵ Ayrıca bu sefer sırasında Uygurlar Mani inancını tanımış ve Maniheizm'i devlet dini olarak benimseme kararı almıştır. Ülkesine getirttiği Mani rahiplerle Mani inancının halka anlatılmasını istemiştir. Fakat bu inancın gerektirdiği savaşmama, et yememe gibi kurallar Türklerin savaşçı yapısına uygun olmadığı için Türkler zamanla bu özelliklerini yitirmişlerdir. Diğer taraftan Mani inancının olumlu tarafları da olmuştur; Uygurların yerleşik düzene geçmesine, gelenek ve göreneklerinin değişmesine sebep olduğu gibi kültür, ilim ve edebiyatta da ilerlemelerini sağlamıştır.²⁶

Uygurların kağanı Böğü, Çin'in mukavemet gösteremeyeceğini bildiği için Çin'e sefer yaparak ülkeyi tamamen ele geçirmek istemiştir. Fakat hesaba katmadığı bir durum vardır. Çin'i fethetmek Uygur halkının Çinleşmesine sebep olacaktır. Tarihe bakıldığında da Hunlardan itibaren Türk devletleri, bu gibi fırsatlarla karşılaşsalar da hiçbir zaman Çin'i tamamen ele geçirmemişlerdir. Diğer taraftan Böğü Kağan'ın bu amacının doğru olmadığını savunan amcası Tung Baga Tarkan Kağan, kendini dinlememesi sebebiyle Böğü Kağan'ı 779 yılında öldürmüştür. Aralarındaki anlaşmazlığın Böğü Kağan'ın Mani inancını benimsemesi ile başladığı ve Tung Baga Tarkan Kağan'ın Şamanizmi benimsemesi dolayısıyla devlet içinde bir din savaşının da yaşandığına dair bilgiler mevcuttur.²⁷ Tung Baga Tarkan, Böğü Kağan'ın ailesinden ve destekçilerinden birçok kişiyi öldürmüş ve sonrasında “Alp Kutluk Bilge” unvanı alarak Böğü Kağan'ın yerine geçmiştir. Böylece Böğü Kağan dönemi sonlanmıştır.²⁸ Bu olay neticesinde tahta ilk defa Yağlakar ailesi yerine A-shih-te ailesi geçmiştir. Böylece Uygur Devleti'nde hanedan değişikliği yaşanmıştır. Ayrıca bu değişimin ardından başa geçen kağanlara “Ay” unvanı verilmeye başlanmıştır. Bunun sebebi ise “Ay” kavramının, Maniheizm inancında “Gök” kavramı kadar değerli bir yeri olmasıdır. Bu durum Maniheizm'in kağanlar üzerindeki önemini göstermektedir.²⁹

²⁵ Kutluk, *a.g.e.*, s. 199.

²⁶ Gömeç, *Uygur Türkleri...*, s. 40.

²⁷ Kutluk, *a.g.e.*, s. 199.

²⁸ Gömeç, *Uygur Türkleri...*, s. 43.

²⁹ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 99.

Tung Baga Tarkan, tahta geçmesinin ardından Çinli bir prensesle evlenmiştir. Karabalgasun Yazıtları'nda, Tung Baga'nın güçlü ve siyasi işlerde ileriye dönük önlemler alan bir kağan olduğu kaydedilmektedir. Döneminde Çin'e karşı başarılı mücadeleler veren kağan, 789 yılında vefat etmiştir. Tung Baga Tarkan'ın ölümünün ardından doğan boşlukta Çin'in, entrikalarla devlet yapısını bozmaya çalışması ve diğer taraftan bu dönemde meydana gelen kıtlıklar ve doğal afetler gibi durumlar, Uygur Devleti'nin son derece zayıflamasına neden olmuştur. Bütün bunları fırsat bilen Kırgızların; Moyen Çor Kağan ve Kutluk Bilge Kağan zamanında yaşadıkları hezimetlerin intikamını almak istercesine, Uygur Devleti'nin başkenti Karabalgasun'u kuşatmaları ve kağanın soyundan gelen Kürebir'i öldürerek ülkede katliam yapmaları Uygur Devleti'ne son verecek büyük bir darbe olmuştur.³⁰

İki asır kadar varlık gösteren Orhun Uygur Hanlığı'nın 840 yılında yıkılmasıyla Uygurlar, topluluklar halinde Ötüken' den ayrılmışlardır. Bunlardan Doğu Uygurlar, Tanrı Dağlarının kuzeyine ve güneyine yerleşmişlerdir, diğer topluluklar ise Çin'in kuzeyinde bulunan Shan-si bölgesine göç etmişlerdir.³¹ Göç ettikleri yeni bölgelerde Kansu- Sarı Uygur Devleti ve Turfan- Doğu Türkistan Uygur Devleti adında devletler kurmuşlardır.³²

Kansu bölgesine yerleşen Sarı Uygurlar yeterli bir askeri direniş gösteremedikleri için ilk önce Çin'de hâkimiyet kurmuş olan Kitanların, 1028'den 1036'ya kadar olan süre boyunca da Tangutların hâkimiyeti altında yaşamışlardır. 1226'da Cengiz Han'ın hâkimiyetine girmişlerdir. O tarihten itibaren Sarı Uygurlar olarak varlıklarını Çin'in batı taraflarında sürdürmektedirler.³³

Turfan bölgesinde yaşayan Doğu Türkistan Uygurları ise İpek Yolu üzerine kuruldukları için ticari faaliyetlerde kendilerini göstererek ekonomik olarak büyümüşlerdir. Bu bölgeye yerleşmeleri onların en uzun ömürlü Uygur Devleti olmalarını sağlamıştır. İdikut isimli kağanları öncülüğünde tarım, ticaret, sanat gibi dallarda gelişmişler ve siyasi olarak çevresinde bulunan devletleri etkilemişlerdir.

³⁰ Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 18.

³¹ Turgun Almas, *Uygurlar*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 163.

³² İzgi, *Çin Elçisi...*, s. 40.

³³ Taşağıl, *a.g.e.*, s. 210.

Özellikleri Moğolları, devlet yönetimi gibi konularda etki altında bırakmışlardır.³⁴ Bir süre sonra Türkistan coğrafyasında varlık gösteren Cengiz Han, Türk devletlerini kendine bağlamaya başlayınca, Uygurlar da 1209 yılında Moğolların etkisi altında kalarak siyasi varlıklarını yitirmişlerdir.³⁵

Uygur Devleti'nin 840 yılında siyasi varlığına son verildiği dönemde, devlet sınırları içinde yaşayan Karluk boyu kendi hâkimiyet sahasını genişleterek Karahanlılar Devleti'ni kurmuştur. Devleti kuran Türk boyları hakkında kaynaklarda farklı yorumlar yapılmakta olup ortak kanaat Karluk boyu öncülüğünde, Yağma ve Çiğil adlı Türk boylarının da desteğiyle Karahanlı Devleti'nin kurulduğu yönündedir.³⁶

Kaşgar ve Fergana civarlarında kurulan Karahanlı Devleti'nin bilinen ilk hükümdarı, Bilge Kül Kadir Han'dır. Bilge Kül Kadir Han zamanında, ülkenin sınırları Tanrı Dağlarının güneyine kadar uzanmıştır. Bilge Kül Kadir Han'ın en büyük mücadelesi, dönemin güçlü devletlerinden olan komşusu Samânîler ile olmuştur. Bu mücadele, kağanın ölümünden sonra tahta geçen oğulları arasında da devam etmiştir. Bilge Kül Kadir Han'ın büyük oğlu Bazir Han, 880 yılında Balasagun'da tahta çıkmıştır. Küçük oğlu Oğulcak Kadir Han ise Karahanlıların en büyük şehri Taraz'da varlık göstermiştir. Bu sırada Samânîler, Taraz'ı ele geçirmek için harekete geçmiştir. Samânîlere karşı mücadele eden Oğulcak Kadir Han, devletin merkezini Kaşgar'a taşımıştır. Diğer taraftan ağabeyi, 910 yılında vefat eden Bazir Han'ın yerine, o sıralarda yeğeni Satuk Buğra daha küçük olduğu için Oğulcak Kadir Han geçmiştir. Oğulcak'ın 920 yılında ölmesi üzerine ise Karahanlı tahtına Satuk Buğra geçmiştir.³⁷ Bu olayla ilgili kaynaklarda geçen bir diğer görüş ise Satuk Buğra'nın İslâmiyet'i benimsemesinin ardından Şaman inancına mensup amcası Oğulcak'ı, Samânîlerin de desteğiyle tahttan indirdiği yönündedir.³⁸

³⁴ Ahmet Taşağıl, "Uygurlar", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. II, Ankara 2014, s. 221.

³⁵ Çandarlıoğlu, a.g.m., s. 359.

³⁶ Omeljan Pritsak, "Karahanlılar", **DiA**, C.VI, İstanbul 1952, s. 259. Ayrıca Karahanlı Devleti'nin kökeni üzerine yapılan yorumlar hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Ekber N. Necef, *Karahanlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2005, ss. 137- 154.

³⁷ Almas, a.g.e., s. 230.

³⁸ Kutluk, a.g.e., s. 231.

Karahanlıların, İslâm diniyle tanışmaları hakkında bazı görüşler bulunmaktadır. Görüşlerden ilki, Samânî emîri Ebu Nasr'ın İslâmiyet'i tanıtmak için Samânî hükümdarı I. Nasr tarafından Kaşgar'a gönderildiği yönündedir. Diğer görüş ise; Samânîlerin devlet yapısı içinde anlaşmazlıkların yaşanmasından dolayı Samânî emiri Ebu Nasr'ın, Karahanlıların başkenti olan Kaşgar'a geldiği ve burada Karahanlılar tarafından korunduğu şeklindedir. Bu görüşler hakkında yapılan çıkarımlar ise Samânîlerin, Karahanlıların İslâmiyet'i tanınmasında ve devlet dini olarak benimsemesinde katkısı olduğu yönünde olmuştur.³⁹

Satuk Buğra İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, ülkeye gelen âlimler tarafından ismine, Abdülkerim ismi eklenmiştir. Karahanlıların Müslüman olma sürecinde, Samânîlerle olan ilişkilerde düzelmeler meydana geldiği gibi İslâm dini de, geçirmekte olduğu sarsıntılı dönemi atlatarak Karahanlı Devleti ile yeniden güç bulmuştur.⁴⁰ Satuk Buğra Han 22 senelik hâkimiyet hayatından sonra vefat edince, yerine geçen oğullarından ilki Musa Baytaş ve ardından geçen oğlu Süleyman Aslan döneminde İslâmiyet, Uygurlar ve diğer Türk boyları arasında hızla yayılmıştır. Bununla birlikte, ilerleyen dönemlerde Abbasi halifeleri tarafından da Karahanlı Devleti tanınmıştır.⁴¹

Karahanlı Devleti'nin başına, 1024 yılında Yusuf Kadir Han geçmiştir. Onun döneminde devlet bütünlüğü korunmaya çalışılmıştır. İktidarı sırasında bazı çözümlerin meydana geldiğini ifade eden kaynaklar olsa da ortak görüş dönemi iyi idare ettiği yönündedir. Diğer taraftan Yusuf Kadir Han döneminde Karahanlıların, devletler arası siyasi ilişkilerde en iyi dönemi yaşattığı konusunda da araştırmacılar hem fikir olmuştur. Karahanlı Devleti'nin son büyük hakanı olarak bilinen Yusuf Kadir Han'ın ölümünün ardından devlet; taht kavgaları ve sonrasında başa geçen hakanların iradesizlikleri sebebiyle güç kaybetmiştir. Ve Karahanlı Devleti, 1042 yılında Doğu ve Batı Karahanlı Devleti olarak ikiye ayrılmıştır.⁴²

³⁹ Almas, *a.g.e.*, s. 233. Karahanlıların İslamiyet ile tanışması hakkında yapılan görüşler için ayrıca Bkz. Zekerîya Kitapçı, *Allah'ın Hidayetine Giden Yolda Oğuz Han İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2015, ss. 261- 284.

⁴⁰ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s. 257.

⁴¹ Polat Kadirî, *Baturlar-Doğu Türkistan Milli Mücadele Tarihi*, (haz. Ömer Kul), Berikan Yayınevi, Ankara 2009, s. 17.

⁴² Necef, *a.g.e.*, s. 232.

Doğu Karahanlı Devleti, merkezini Fergana çevresine kurmuştur. İç karışıklıkların yaşandığı devlet, öncesinde Büyük Selçuklu Devleti'nin baskısı ve sonrasında Karahitayların da saldırılarıyla direnç gösterememiş ve 1205 yılında yıkılmıştır. Fakat 1212'ye kadar varlığını sürdürdüğüne dair kayıtlar da mevcuttur. Batı Karahanlı Devleti ise Maverâünnehir'de varlık göstermeye başlamıştır. Batı Karahanlıların, Selçuklu sultanı Sancar döneminde Selçuklulara bağlı olduğu bilinmektedir. Fakat sonrasında Karahitayların, bölgeyi ele geçirmek üzere düzenledikleri saldırılardan ciddi darbeler almıştır ve 1212 yılında Batı Karahanlı Devleti de varlığını yitirmiştir.⁴³

Karahanlı Devleti kuruluşundan itibaren Türk tarihine ve kültürüne önemli katkılarda bulunmuştur. Türk-İslam kültürü bu devirde güç kazanmıştır. Daha sonra kurulan Türk devletlerine de bu kültürün izleri taşınmıştır. Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacip gibi Türk tarih kültürünün simge isimleri bu coğrafyada yaşamıştır. Eserleriyle Türk kültürünü dünyaya tanıtmayı amaçlamışlardır.⁴⁴

Doğu Türkistan coğrafyası, 1210 yılında Cengiz Han'ın hâkimiyeti altına girmiştir. Cengiz Han oğulları arasından Çağatay'a, Doğu Türkistan'ın idaresini vermiştir. Çağatay Hanlığı'ndan itibaren Moğollar, Türk kültürünü benimseyerek Müslüman olmaya başlamışlardır.⁴⁵ Bir süre sonra Çağatay Hanlığı'nın siyasi varlığının sarsılmasıyla bölgede oluşan siyasi boşluğu fırsat bilen Türk hanlıkları, bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir. Timur Han da böyle bir dönemde bölgede devletini kurmuştur. Timur Han'ın oğulları zamanında Doğu Türkistan, kültür ve sanat bakımından büyük gelişmelere sahne olmuştur.⁴⁶ Daha sonraki dönemlerde bölgede Saidiye Hanlığı kurulmuştur. Bu hanlıkla birlikte hocaların sesleri Doğu Türkistan yönetiminde duyulmaya başlamıştır. Öyle ki 1678- 1715 arası döneme "Hocalar Devri" denilmiştir. Hocalar Devri'nde bölgede bir süre Kalmukların etkisi görülmüştür.⁴⁷ 1760'dan itibaren ise Doğu Türkistan coğrafyası farklı zaman aralıklarında Çin işgaline maruz kalmıştır.

⁴³ Almas, *a.g.e.*, s. 294.

⁴⁴ Almas, *a.g.e.*, s. 326.

⁴⁵ Kadirî, *a.g.e.*, s. 15.

⁴⁶ Halis Bıyıktay, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 8.

⁴⁷ Bakır, *a.g.e.*, s. 13.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÖMÜRGE GÜÇLERİNE KARŞI DOĞU TÜRKİSTAN'DA MÜCADELE SÜRECİ

1.1. Yürütülen Sömürge Faaliyetleri ve Doğu Türkistan'ın Durumu

1760 yılından itibaren Çin topraklarına hâkim olan Mançu Hanedanı, ilk olarak Doğu Türkistan halkını Çinlileştirme faaliyetlerine başlamıştır. İslâm dinine ait izleri silmek için halka ibadet yasakları uygulanmış, her alanda halkın özgürlüğünü kısıtlamıştır. Giderek artan zulümlerin ardından Doğu Türkistan halkı, özellikle Üçturfan bölgesinde yoğunlaşan Çin baskısına karşı direnişe geçme kararı almıştır.⁴⁸ Halk, 1765 yılında halkın lideri olmak için öncülük eden Rahmetullah Bey isimli bir şahsiyet önderliğinde isyan etmiştir. Doğu Türkistan tarihinde “Üçturfan Hareketi” olarak yer alan bu isyan hareketi, kısa süre içinde Çin kuvvetleri tarafından bastırılmışsa da gösterilen direniş mücadelesi Uygur halkına sonraki dönemler için cesaret vermiştir.⁴⁹ Diğer taraftan Müslüman halk, işgal dönemi boyunca birçok kez dönemin sözü dinlenir hocaları ve liderleri öncülüğünde direniş mücadelesinde bulunmuştur. Bu mücadele süreci 1863 yılına gelindiğinde bir sonuç vermiştir. Yakup Bey⁵⁰, direniş kuvvetlerini idare etmekteki başarısıyla ön plana çıkmış, akabinde siyasi çevrede sağladığı üstünlüğün de etkisiyle 1867’de Doğu Türkistan hâkimiyetinin başına geçerek Doğu Türkistan’da bağımsız bir yönetim kurmuştur.⁵¹

Yeni kurulan düzen süresince, Doğu Türkistan’da Çin etkisinden kalma izler silinmeye çalışılmıştır. Ülke düzeni için çalışmalara başlayan Yakup Bey, bu süreçte siyasi olarak otoritesini arttırmak istemiş ve devletin bağımsızlığını dünyaya duyurmayı amaçlamıştır. Bu amaçla Osmanlı Devleti’ne elçi göndererek Sultan

⁴⁸ A. N. Kuropatkin, “*Asya'nın Kalbi*” *Doğu Türkistan*, (çev. Feyzullah Uygur), İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 149.

⁴⁹ Kutluk, *a.g.e.*, s. 251.

⁵⁰ “*Yakup Bey, 1820’de Taşkent’te doğmuştur. 1845 yılında Hokand Hanlığı’nda Hudayar Han’ın vezirliğini ve başkomutanlığını yapmıştır. Bu dönemde Çinlilere karşı yaptığı başarılı savunmalarla ön plana çıkmıştır. 1867 yılında ise Hudayar Han’ın oğlu Büzürk Han’ı tahttan uzaklaştırarak kendisini Doğu Türkistan’ın hâkimi ilan etmiştir. 1867’den 1877 yılına kadar Doğu Türkistan’ı yönetmiş, 1877 yılında vefat etmiştir.*” Bkz. Taner Ulus, “Doğu Türkistan’da Yakup Beg Hâkimiyeti: Dış İlişkiler, Ordu ve Askeri Yenilikler”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S. 1, 2018, <https://dergipark.org.tr/trpub/asyar/issue/38989/457058>, (22 Aralık 2020).

⁵¹ Kaşgarlı İsmail Cengiz, *Kızıl Çin Esaretindeki Doğu Türkistan*, Doğu Türkistan Dergisi Yayını, İstanbul 1981, s. 9.

Abdülaziz'e bağılıklarını bildirdiği gibi Doğu Türkistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıması ve ülkesinin güçlenmesi için de yardım etmesini istediklerini iletmiştir. Gelen elçilik heyetiyle görüşmeler yapan Sultan Abdülaziz, Doğu Türkistan'ı bağımsız olarak tanımış ve Yakup Bey'e de "Emir'ül- Müslimin" unvanı vermiştir.⁵² Ayrıca Doğu Türkistan'ın düzenli birliklerine katılacak askerleri eğitmek için subaylar ve öğretmenler görevlendirmiş, çok sayıda silah ve teçhizatı da gelen elçilik heyetiyle birlikte Doğu Türkistan'a göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin haricinde, Yakup Bey'in yürüttüğü başarılı politika sonucunda; İngiltere, Hindistan ve Rusya da Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını tanıdığını bildirmiştir.⁵³

Yakup Bey, yönetimde bulunduğu süre boyunca Doğu Türkistan Devleti'nin sınırlarını genişletmek için akınlarda bulunmuş ve Çin'in baskılarına karşı askeri gücünü arttırmak amacıyla bir ordu kurmuştur. Doğu Türkistan'da toparlanma sürecinin yaşandığı bu dönemde, Çin'de Mançular Hükümeti hâkimdir. Diğer taraftan Doğu Türkistan'da Yakup Bey'in hâkimiyetine karşı olan Tunganlar/Döngenler⁵⁴, bu dönemde sık sık isyan ederek devletin askeri birliklerine karşı hücumu geçmişlerdir.⁵⁵ Böyle bir ortamda Doğu Türkistan birliğini sağlamaya çalışan Yakup Bey'in dönemi, 1877 yılında Çinliler tarafından zehirlenerek vefat etmesiyle son bulmuştur.⁵⁶

Bedevlet⁵⁷ unvanına sahip Yakup Bey, Doğu Türkistan'ın gelişimi için çalışmış Rusya'nın yayılmacı politikasına karşı genel olarak İngilizlere daha yakın bir politika izlemiştir.⁵⁸ Bunun sonucunda da İngilizlerden silah desteği gördüğü

⁵² Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, s. 352.

⁵³ Bakır, *a.g.e.*, s. 15.

⁵⁴ "Döngenler; kelime anlamı "dönmek" olan, terim olarak ise özellikle Moğol hâkimiyeti altındaki Yuan Hanedanlığı (1206- 1368) dönemindeki Moğol istilalarından itibaren Arap yarımadası, İran ve Türkistan'dan gelip Çin'e yerleşen Arap- Fars- Türk karışımı olan Müslüman Döngen milletini ifade etmektedir." Bkz. Elvida Ünal, "Çin Tarzı İslam: Konfüçyanist Müslümanlık (Hui-Ru)", **TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 20, 2017, <https://www.tyb.org.tr/mobi/elvida-unal-cin-tarzi-islam-konfucyanist-muslumanlik-hui-ru-31491h.htm>, (28 Aralık 2020).

⁵⁵ Kuropatkin, *a.g.e.*, ss. 206- 213.

⁵⁶ Hidayet Oğuzhan, *Doğu Türkistan Esaret ve Zulmün Gerçek Yüzü*, Rumuz Yayınevi, İstanbul 2018, s. 27.

⁵⁷ "1867 yılında Yakup Bey'in Büzürk Han'ın iktidarına son vererek kendisini Bedevlet (mesut hükümdar) unvanıyla Kaşgar Hanlığı'nın yeni hâkimi ilan etti." Bkz. Mualla Uydu Yücel, "Yakup Beg", **DİA**, 2013, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakup-beg>, (29 Aralık 2020).

⁵⁸ Yelda Demirağ, "1755- 1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan", **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, 2014, s. 234, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uygur/issue/30035/324318>, (10 Mart 2020).

kaydedilmektedir. Diğer taraftan askeri desteğini Osmanlı'dan, ticari ürünlerini de Rusya'dan temin ettiğine dair bilgiler mevcuttur.⁵⁹ Yakup Bey'in ardından yaşanan siyasi boşluktan faydalanan Çin, 1878'de Çinli komutan Zo Zung Tang yönetimindeki bir orduyla Doğu Türkistan'ı işgal etmiştir. İşgalin ardından Doğu Türkistan adını “*Xinjiang*” olarak değiştiren Çin, 1911 yılına kadar bölgede hâkimiyet kurmuştur.⁶⁰ 1911 yılında Mançu Hanedanlığı'nın yıkılmasının ardından Milliyetçi Çin idaresi kurulmuş, bu dönemde bölgede bulunan yerli halkın bağımsızlık düşünceleri yeniden doğmaya başlamıştır. Fakat bu sırada Sovyet Rusya yönünü Doğu Türkistan'a çevirmiştir. Rusların ilk amacı bölgede kendilerini destekleyen Çinlilerin yönetiminde, Çin hükümetine değil Sovyet Rusya'ya bağımlı bir uydu devletin kurulmasını sağlamaktır. Daha sonrasında da Müslüman Tunganları içine alan, Müslüman bir devlet oluşturarak bu devleti daha sonra Sovyetleştirmektedir. Çin'in bölgede hâkim olduğu dönemlerde Çin'e karşı başlatılan ayaklanmaları destekleyen Rusya, daha sonra kendi hâkimiyeti döneminde çıkan isyanlara karşı tepki göstermiş ve Kumul'a 1929'da askeri birlik yerleştirmiştir. Rusya 1940 yılına kadar Doğu Türkistan siyasetinde aktif rol almıştır.⁶¹

Çin tarafından işgal edildiği süre boyunca Doğu Türkistan'da, yönetimin başında genel valiler bulundurulmuştur. Bu genel valiler bölge halkını her türlü imkândan yoksun bırakarak halka kötü davranmışlardır. Merkezi hükümetin emirlerine uymayan genel valiler döneminde, halka yüksek vergiler yüklenmiş ve bu vergiler zorbalık yoluyla halktan toplanmıştır. Diğer taraftan ülkede kurulan Milliyetçi Çin Hükümeti, Çin sınırları içerisinde yaşayan bütün halkların Çin ile aynı millet olduğunu ifade ederek Doğu Türkistan'da yaşayan halkları bölmeyi ve böylece bütün milletleri içine alan büyük bir Çin devleti kurmayı amaçlayan bir politika yürütmüştür.⁶² Doğu Türkistan halkı bütün bu işgal döneminden sonra devlet olarak bağımsızlığını kazanmanın gerekliliğini kavramış ve bu amaçla ayaklanmalara yeniden başlamıştır. 1929 yılında Chin Shu-Jen'in Doğu Türkistan'ın genel valisi olduktan sonra Kumul'u egemenliği altına alması, bölge halkının isyan etmesine

⁵⁹ Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 145.

⁶⁰ Kadirî, *a.g.e.*, s. 29.

⁶¹ Asena, *a.g.e.*, s. 170.

⁶² Erkin Alptekin, “Çin'in Doğu Türkistan Siyaseti”, *Sosyoloji Konferansları*, S. 22, 2011, s. 144, https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9527/119105#article_cite, (22 Aralık 2020).

sebepe olmuştur.⁶³ Böylece ayaklanmaların ilk adımı 1931 yılında, Türkler arasında nüfuz sahibi olan Hoca Niyaz Hacı⁶⁴ tarafından Kumul'da atılmıştır. Kumul Ayaklanması'nın devamında ise halk arasında sözü dinlenen kişiler seslerini çıkarmaya başlamışlardır; Mahmut Muhiti⁶⁵ öncülüğünde Turfan'da, Mehmet Emin Buğra öncülüğünde Hoten'de, Osman Batur⁶⁶ öncülüğünde ise Kaşgar'da ayaklanmalar meydana gelmiştir. Urumçi hariç diğer bölgelerde yürütülen istiklâl mücadelesi neticesinde Çin kuvvetlerine karşı koyabilen Doğu Türkistan mücahitleri, bağımsızlıklarını kazanmışlardır.⁶⁷

Yıllardır devam eden Çin'in işgal döneminin ardından, 12 Kasım 1933 tarihinde Şarkî Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Hoca Niyaz Hacı'nın cumhurbaşkanı olduğu, Sâbit Dâmolla'nın⁶⁸ başbakan olduğu bu devletin bağımsızlığı çok kısa sürmüştür. 1934 yılında Rus birlikleri Doğu Türkistan'ı işgal etmeye başlamıştır. Direniş kuvvetlerinin etkisiz kalmasıyla Şarkî Türkistan Devleti yıkılmıştır.⁶⁹ Hoca Niyaz Hacı, Rusya tarafından Çin'e karşı desteklenen dönemin valisi olan Şing Şi Sey'in⁷⁰ yanına Urumçi'ye gönderilmiştir.⁷¹ Bu süreçte binlerce

⁶³ Tekin Tuncer, "Doğu Türkistan'da Güçler Savaşı: 1931 Kumul Ayaklanması", **Türkiyat Mecmuası**, 2020, s. 270, <https://dergipark.org.tr/pub/iuturkiyat/issue/52202/710570>, (29 Aralık 2020).

⁶⁴ "Hoca Niyaz Hacı 1889'da Kumul'da doğmuştur. 1933 yılında Doğu Türkistan'ın cumhurbaşkanı olmuştur. 1934 yılında genel vali olarak atanan Hoca Niyaz Hacı, Ruslar tarafından hapse atılmasının ardından 1942 yılında Ruslar tarafından idam edilmiştir." Bkz. Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin...*, s. 310.

⁶⁵ "Mahmut Muhiti, 1887 yılında Turfan'a bağlı Astana kasabasında doğmuştur. 1933 yılında Turfan'da meydana gelen ayaklanmaya kardeşleriyle birlikte liderlik yapmıştır. 1933'de kurulan Şarkî Türkistan İslam Cumhuriyeti'nde başkomutanlık yapmıştır. Artan Çin baskılarından sonra önce Hindistan'a sonra da 1939'da Japonya'ya gitmiştir. 1944 yılında beyin kanamasından vefat etmiştir." Bkz. Mehmet Emin Batur, "Mahmut Muhiti", **Gök Bayrak Dergisi**, 2020, <http://www.gokbayrak.com/dergi-sayfaları/98>, (15 Ocak 2021).

⁶⁶ "Osman Batur, 1899 yılında Altay'da doğmuştur. 1935'te Altay bölgesinden mücadeleye başlamıştır. 1941'de Altay'daki milli ayaklanmanın liderliğini yapmıştır. 1944 yılında Gulca idaresi tarafından Altay valiliğine getirilmiştir. 1951'de Çin'e esir düşmüş ve kurşuna dizilerek vefat etmiştir." Bkz. Ömer Kul, "Osman Batur", **DİA**, 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/osman-batur>, (14 Ocak 2021).

⁶⁷ Kadirî, a.g.e., s. 88.

⁶⁸ "1883 yılında Kaşgar'da doğmuştur. Damolla (büyük hoca) unvanını Hanlık Medresesi'nde almıştır. 1932 yılında Mehmet Emin Buğra ile tanışmış ve halkı cihada çağırarak vaazlar vermiştir. 1933 yılında kurulan Şarkî Türkistan Cumhuriyeti'nin başbakanı olmuştur. 1941 yılında Çin hapishanelerinde vefat etmiştir." Bkz. Nur Ahmet Kurban, "Sâbit Dâmolla", **DİA**, 2016, <https://islamansiklopedisi.org.tr/damolla-sabit>, (11 Ocak 2021).

⁶⁹ Bakır, a.g.e., s.16.

⁷⁰ "Şing Şi Sey, 1895'te Liao-ning bölgesinde doğmuştur. 1933'te Cin Şu-ren'in yerine, Doğu Türkistan Genel Valisi olarak göreve gelmiştir. 1933- 1944 yılları arasında, Doğu Türkistan'da valilik yapmıştır. 1944 yılında Gomindang Hükümeti tarafından görevden alınmıştır." Bkz. D.W.

Doğu Türkistan Türkü şehit edilmiştir. Bütün imkânları elinden alınan halkın ayaklanma girişimleri de ağır şekilde bastırılmıştır. Diğer taraftan Rus hükümeti bölgeyi iyi tanıyan genel vali Şing Şi Sey'den faydalanmış, Doğu Türkistan'ı sömürgesi haline getirerek II. Dünya Savaşı'na kadar bölgede hâkimiyet kurmuş, bölgenin yer altı ve yer üstü zenginliklerine el koymuştur.⁷²

Doğu Türkistan'da devam eden bu hâkimiyet yarışında bir süre sonra değişiklikler olmuştur. Bu süreçte Türkiye kendi iç işlerini düzenlemekle meşgul olduğundan Türk toplumlarıyla ilgilenememiştir. Rusya, II. Dünya Savaşı'nın gidişatından dolayı Doğu Türkistan'daki sömürge faaliyetlerine ara vermek zorunda kaldığı bir dönem yaşanmıştır. Rusya taraftarı bir politika izleyen ve kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tutan Şing Şi Sey ise Rusya'nın bölgede aktif olmadığı bu dönemde, Çin hükümetini desteklemeye yönelmiştir. Şing Şi Sey'in çağırmasıyla Doğu Türkistan'a gelen Çin birlikleri, Rus askerlerini bölgeden çıkartmışlardır.⁷³ Daha sonra Milliyetçi Çin Hükümeti, Şing Şi Sey'i görevden alarak yerine U Çung-Şin'i genel vali olarak atamıştır. U Çung-Şin'in yürüttüğü, bütün Doğu Türkistan halkının Çinlilerle kardeş olduğu gerekçesiyle aralarındaki bağların artması için bölgeye çok fazla Çinlinin yerleştirilmesi yönündeki siyaseti Doğu Türkistan halkının tepkisine neden olmuştur.⁷⁴

Çin ordusunun ülkede ciddi tahribatlar yapması halkı tekrar bağımsızlığın kazanılması için mücadele etmeye itmiştir. İlk olarak 1944 yılında İli kentinin Nılkı bölgesinde ayaklanma başlamıştır. Bu süreçte Rusya da II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerinden kurtulmaya başlamış ve yönünü tekrar Doğu Türkistan'a çevirmiştir. Çin'in ülkeye hâkim olmasını engellemek isteyen Rusya, Nılkı'da ayaklanan halka maddi destek sağlamıştır. Ayaklanmalar netice vermiş ve Ekim 1944 tarihinde istiklal mücadelesini kazanan mücahitler tarafından ikinci kez Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni cumhuriyetin cumhurbaşkanı Ali Han

Andrew Forbes, *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri*, (çev. Enver Can), Bayrak Matbaası, İstanbul 1998, s. 466.

⁷¹ Kadirî, *a.g.e.*, s. 69.

⁷² İktil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944- 1949)*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 29.

⁷³ Kadirî, *a.g.e.*, s. 116.

⁷⁴ Ömer Kul, "1949 Sonrası Hariçte Doğu Türkistan Davası ve Tayvan Yönetiminin Tutumu", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, S. 24, 2018, ss. 29-42, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/canakkalearastirmalari/issue/36805/419259>, (19 Mart 2020).

Töre⁷⁵ olmuştur.⁷⁶ Bu devletin ilk iş olarak eğitim ve öğretim faaliyetlerine önem verdiği bilinmektedir. Ülkenin birçok yerinde kendi dilinde eğitim yapan okullar açılmıştır. Fakat bu refah dönemi de fazla uzun sürmemiştir. Devletin memurlarıyla halkın aydınları arasında siyasi görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Aydınlar komünizme yakın olmak isterken, devlet memurları ise Türkiye’yi örnek alacakları bir modeli benimsemek istemiştir. Bu iki kesim arasındaki görüş ayrılıkları 1948 yılında en üst seviyeye ulaşmış ve milli bütünlük zarar görmüştür. Milli bütünlükleri bozulduğu ve birlikte bir güç sergileyemedikleri için de 1949 yılının sonuna gelindiğinde Doğu Türkistan topraklarında Çin Komünist Partisi’nin işgaline uygun bir ortam kendiliğinden ortaya çıkmıştır.⁷⁷

1.2. Üç Efendiler Hareketi

Mao’nun bölgeye hâkim olmasından önce Doğu Türkistan’da işgallere karşı halk hep birlikte mücadele sürecine girmiştir. Bu işgal döneminde milleti aydınlatıcı, yol gösterici fikirleriyle vatanın içinde bulunduğu zor dönemde büyük fedakârlıklar göstererek milletini yüceltmeye çalışan önemli şahsiyetler yer almıştır. Bu amaçla yola çıkan ve mücadeleleriyle 1943’ten itibaren Doğu Türkistan istiklâl davasında millete ışık tutan, devletin bekası için yürüttükleri faaliyetleri 1949’a kadar devam eden; Dr. Mesut Sabri Baykuzu, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin tarafından yürütülen bu harekete “Üç Efendiler Hareketi” denilmiştir.⁷⁸ Bu hareket Doğu Türkistan milli mücadele tarihinde büyük öneme sahiptir. Doğu Türkistan’da Çin ve Sovyet hükümetlerinin yaymaya çalıştığı komünist akımların etkisine düşmeden; Türkleri birleştirmek, gençlerin aydın şahsiyetler haline gelmesini sağlamak ve milli şuuru halka kazandırmak için mücadele etmişlerdir. Her biri ayrı

⁷⁵ “Ali Han Töre, Özbek asıllı bir ailenin çocuğu olarak 1885’te Balasagun’da doğmuştur. 1916 yılında Çarlık yönetimine karşı düzenlenen ayaklanmaya katılmıştır.1941 yılında Gulca Harekatı’nda büyük başarı göstererek Çinlileri mağlup etmesinin ardından halk tarafından desteklenmeye başlamıştır. 1944 yılında kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nin ilk başkanı olmuştur. 1946 yılında kaçırılarak Özbekistan’a götürülmüştür. Taşkent’te vefatına kadar sürgünde yaşamıştır. 1976 yılında Taşkent’te vefat etmiştir.” Bkz. Koray Şerbetçi, “Türkistan’ın Bilgesi: Ali Han Töre Şaguni”, <https://dergi.diyaret.gov.tr./flip/indeks.php> (1 Subat 2021).

⁷⁶ Kurban, a.g.e., s. 66.

⁷⁷ M. Niyazi Mahmutoğlu, *Doğu Türkistan, Esarettteki Ülke*, Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, ss. 97-99.

⁷⁸ Bakır, a.g.e., s.72.

kollardan mücadeleyi omuzlayan bu şahsiyetler, hayatları boyunca örnek teşkil eden bir duruş sergilemişlerdir.

Dr. Mesut Sabri Baykuzu, Doğu Türkistan'ın İli vilayeti Arcıbuз köyünde 1887 yılında doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini İli'de yapan Mesut Bey, 1904 yılında eğitim için Türkiye'ye gelmiştir. Lise eğitimini bitirdikten sonra tıp fakültesine giren Mesut Bey, buradan doktor olarak mezun olmuştur. Türkiye'de bulunduğu süre boyunca Türk Ocağı'nda faaliyetler göstermiş ve Türklük duygusuyla donanmıştır. I. Dünya Savaşı başlayınca Doğu Türkistan'a dönmüştür.⁷⁹ Bu dönemlerde Batı Türkistan, Tataristan, Kırım ve Kafkaslardaki Türklere uyanış devri başlamış olmasına rağmen, Doğu Türkistan bu bilinçten uzak kalmıştır. Bunu gören Mesut Sabri Baykuzu, milletini uyandırmak için ilk olarak eğitim yoluyla adam yetiştirmeyi amaçlamıştır. Doğu Türkistan'a yenilik fikirlerini ilk getiren kişilerden sayılmıştır⁸⁰. İli vilayetinde okul açma girişiminde bulunan Mesut Sabri Bey, Rus işgali başlayınca faaliyetlerini sürdürebilmek için Hindistan'a geçmiş, daha sonra 1934'te İsa Yusuf Alptekin'in davet etmesiyle Çin'e gelmiştir. Amacını, Çin'de bulunan Türkistanlı kardeşleriyle vatanın müdafaası için görüşmeler yaparak çareler bulmak olarak izah etmiştir. Ayrıca Doğu Türkistan'da başlayan ayaklanmanın, Çin'in merkezi yönetimine karşı olmadığını, yerli yöneticilerin baskılı yönetimlerine karşı olduğunu merkeze anlatmak istemiştir. İsa Yusuf Bey ile birlikte merkez liderleriyle görüşme fırsatı bulan Mesut Bey'e merkez liderleri büyük saygı göstermişlerdir. 1938- 1945 yılları arasında Gomindang Partisi ile iletişim kuran Mesut Bey, 1945'te Genel Müfettiş olarak Doğu Türkistan'a gitmiştir.⁸¹ 1947 yılında Doğu Türkistan'ın ilk Türk başkanı olan Mesut Bey'in başkanlığı çok kısa sürmüş ve 1951 yılında Çin Komünist Partisi tarafından tutuklanmıştır. Hayatı boyunca vatanının sömürgeci devletlerden kurtulması, gençlerin milli şuurla uyanışa geçmeleri, halkın ilerlemesi gibi pek çok konuda mücadele eden Mesut Sabri Baykuzu, ağır hapisane şartlarına dayanamayarak hastalanmış ve 1952 yılında vefat etmiştir.⁸²

⁷⁹ Bakır, *a.g.e.*, s. 73.

⁸⁰ Kadirî, *a.g.e.*, s. 130.

⁸¹ Bakır, *a.g.e.*, s.77.

⁸² Forbes, *a.g.e.*, s. 460.

Mesut Sabri Bey'in hükümete geçtiği dönemdeki faaliyetlerine kısaca değinmek gerekmektedir. Mesut bey, zamanının çoğunu İli'de bulunan hükümet karşıtlarıyla mücadele ederek geçirmiştir. Kısa süren iktidarı sırasında yaptığı her faaliyet, Rus taraftarlığı yapan liderler tarafından eleştirilmiştir. Diğer taraftan İsa Bey'in rehberliğinde ülkede bir tiyatro grubu kurularak, Türkistanlıların milli oyunları Çinlilere gösterilmiş ve Doğu Türkistanlıların yüce bir medeniyete sahip olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Diğer bir gelişme ise eğitim alanında yapılmıştır. Milletçilik ruhunun gençlerde uyanmasını sağlamak amacıyla konferanslar düzenlenmiş, "Erk" gazetesi çıkarılmış ve ülkede çok sayıda tarihi kitap basılmıştır.⁸³

Üç Efendilerden bir diğeri ise yazar, şair, tarihçi, milli mücahit gibi pek çok sığata sahip olan Mehmet Emin Buğra Bey'dir. Doğu Türkistan'ın Hoten şehrinde saygı duyulan bir müderris ailesinde 1901 yılında doğmuştur. Bölgenin ileri gelen âlimlerinden olan babası Fahrettin Hacı'yı küçük yaşta kaybetmiş, annesi Sekine Banu Hanım tarafından yetiştirilmiştir. İlköğrenimini Hoten'de tamamlayan Mehmet Emin Bey, Karakaş nahiyesinde o dönemin ünlü medreselerinde Arap ve Fars dillerini öğrenmiş ve böylece dini eğitimini tamamlamıştır. 1922- 1930 yılları arasında Hoten ve Karakaş nahiyelerinde tefsir ve hadis konuları üzerine müderris olarak ders vermiştir. Yüksek ilmi ve hitabet yeteneğinden dolayı bölgede tanınmıştır ve kendisine Uygur Türklerince saygı duyulan âlimlere verilen "Hazretim" unvanı verilmiştir. 1930 yılında Hoten'de, Mehmet Emin Bey liderliğinde Milli İnkılâp Teşkilatı kurulmuştur. Faaliyetlerini bir yıl kadar gizli yürüttükten sonra 20 Şubat 1932'de Karakaş nahiyesinde Geçici Hoten Hükümeti'ni kurmuşlar ve Hoten İhtilâli'nin gerçekleşmesine liderlik yapmışlardır. Mehmet Emin Buğra, 12 Kasım 1934 tarihinde Kaşgar'da kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasına öncülük eden şahsiyetler içinde yer almıştır.⁸⁴ Hoten'in Şing Şi Sey birliklerince işgal edilmesinden sonra Mehmet Emin Bey, 1934 yılında Hindistan'a hicret etmiştir. Burada silahlı direniş için halkı bilinçlendirmeye yönelik faaliyetleri neticesinde; bölgeye hâkim olan İngiltere, işgal bölgesi olan Hindistan'ın

⁸³ Kadirî, *a.g.e.*, s. 164.

⁸⁴ Erkin Emet, "Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. XVIII, Ankara 2014, ss. 723- 728.

ayaklanmasından endişe ederek Mehmet Emin Bey'i bölgeden uzaklaştırmak istemiştir. Bu sebepten Afganistan'a geçen Mehmet Emin Buğra, 1942 yılına kadar burada kalmıştır.⁸⁵

Afganistan'da kaldığı süre boyunca ilmi ve siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu süreçte Doğu Türkistan tarihi bakımından önemli bir kaynak niteliği taşıyan “*Şarki Türkistan Tarihi*” adlı kitabının yazımını Pakistan'da tamamlamıştır.⁸⁶ Daha sonra mücadelesini daha etkin bir şekilde sürdürebilmek için tekrar Hindistan'a dönmüştür ve buradan İsa Yusuf Alptekin'in daveti üzerine Çin'in o dönemki başkenti olan Nankin'e geçmiştir. İsa Yusuf Bey, Mehmet Emin Buğra ile ilk görüşmesini şu şekilde aktarmaktadır: “*Mehmet Emin Bey, bir din âlimiydi. Afganistan'a geldikten sonra çok okumak, Afganistan'ın kütüphanelerinden ve Türk elçiliğine gelen kitaplardan yararlanmak suretiyle kendini daha da yetiştirmiş. Hafızası çok kuvvetli, okuduğunu hatırında tutabilen, her hususta bilgi edinmiş biriydi. Yani Türkistan'ın mücahit liderlerinden biriydi. 1939 yılında Afganistan'da kaldığı evine gittim, kucaklaştık, saatlerce konuştuk. Mehmet Emin Bey: “Benim için çıkar yol size ve mücadelenize katılmak.” dedi. Böylece Çin'e gelmiştir.*”⁸⁷

İsa Bey, burada Mesut Sabri Baykuzu ve Mehmet Emin Buğra Beylere milli mücadele sürecinde vatana dönmek kadar, merkez hükümetiyle de bağlantılı olunmasının gereklerinden bahsetmiştir. Bu amaç doğrultusunda bu üç kişi, Çin'de buldukları süre boyunca Doğu Türkistan istiklal davasını anlatacak çalışmalarda bulunmuşlardır. Diğer taraftan Doğu Türkistan için yapılması gereken şeyler hakkında Çin hükümetine muhtıra vermişler, her fırsatta haklarını ve isteklerini dile getirmişlerdir.⁸⁸ Ayrıca burada buldukları süre boyunca İsa Bey ile “*Altay*” dergisini çıkartmışlardır. Derginin başyazarlığını yapan Mehmet Emin Buğra, 1945 yılında tekrar Doğu Türkistan'a dönmüş ve bir süre Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti'nde Vali Muavinliği ve Kalkınma Bakanlığı yapmıştır.⁸⁹

⁸⁵ Emet, “Mehmet Emin Buğra...”, s. 724.

⁸⁶ Bakır, *a.g.e.*, s. 123.

⁸⁷ İsa Yusuf Alptekin, *Esir Doğu Türkistan İçin 1*, (haz. Ömer Kul), Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 385.

⁸⁸ Alptekin, *a.g.e.*, s. 435.

⁸⁹ Bakır, *a.g.e.*, s.74.

12 Kasım 1949'da Çin tarafından Doğu Türkistan'ın işgal edilmesiyle Hindistan'a göç eden Mehmet Emin Bey, ardından 1951 yılında Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye'ye geldikten sonra da vatanı için mücadele eden Mehmet Emin Bey, İstanbul'da kaldığı 1951- 1954 yılları arasında “*Türkistan*” dergisini yayımlamıştır. Bu dergi bütün Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesine ışık tutması amacıyla yazılmıştır. Bütün bu mücadele dolu hayatına dayanamayan kalbi bir kriz geçirmiş ve Mehmet Emin Buğra uzun bir süre yatağa bağlı yaşamak zorunda kalmıştır. 1953 yılında Ankara'ya taşınan Mehmet Emin Bey, bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmuştur. 1956 yılında Ankara'da çıkardığı “*Türkistan'ın Sesi*” dergisiyle Doğu Türkistan'ın sözcülüğünü yapmıştır.⁹⁰

Devlet adamlığı, politikacılığı ve eğitimci kişiliği yanında edebi faaliyetlerde bulunmaktan da geri kalmayan Mehmet Emin Buğra, vatan sevgisi ve milli birlik düşüncelerini şiirlerine de aktarmıştır. Bu şiirleri vefatından sonra kızı Fatma Hanım tarafından yayımlanmıştır.⁹¹ Gençlik çağlarından itibaren Doğu Türkistan'ın, sömürgeci Çin ve Sovyet güçlerine karşı mücadelesinin en ön saflarında yer alan ve hayatını milli bilincin uyanması yolundaki faaliyetlere adayan Mehmet Emin Buğra, 14 Haziran 1965'te geçirdiği kalp krizinin ardından vefat etmiştir. Cenazesi Ankara Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁹²

Üç Efendilerden bir diğeri ise Doğu Türkistan davasıyla özdeşleşen İsa Yusuf Alptekin'dir. 1901 yılında Doğu Türkistan'ın Kaşgar vilayetine bağlı Yenihisar kazasında Yusuf Bey adında çiftçilikle uğraşan bir babanın on iki çocuğundan biri olarak dünyaya gelmiştir. Kardeşleri çok küçük yaşta vefat eden İsa Yusuf Bey, geride kalan üç erkek evladın en küçüğüdür. Babası onu bir din âlimi olarak yetiştirmek istemiştir. Fakat dönemin Çin yönetiminin, nüfuzlu Müslüman ailelerinin çocuklarını Çin okuluna yazdırılmaları konusundaki ısrarı üzerine Çin okuluna kayıt olmuştur. Aynı zamanda Müslüman Türk âlimlerin görev yaptığı medreselerde de eğitimini devam ettirmiştir.⁹³ Erken yaşta memuriyet hayatına başlayan İsa Yusuf Bey'in ilk vazifesi 1923 yılında Çin kaymakamı Çin-De-Li'ye

⁹⁰ Emet, “Mehmet Emin Buğra...”, s. 725.

⁹¹ Emet, “Mehmet Emin Buğra...”, s. 726.

⁹² Bakır, *a.g.e.*, s. 115.

⁹³ Alptekin, *a.g.e.*, s. 40.

Türkçe öğretmenliği yapmak olmuştur. Bu görevi sırasında kaymakamın güvenini kazanan İsa Yusuf Bey, kaymakamın Batı Türkistan'daki Endican şehrine konsolos olarak atanmasıyla birlikte kaymakamla Batı Türkistan'a gitmiştir.⁹⁴ Üç yıl Endican, üç yıl da Taşkent'te olmak üzere İsa Yusuf Bey, Batı Türkistan'da altı yıl kalmıştır. Bu altı yıllık görev süresi boyunca Rus tahakkümü altında olan Batı Türkistanlı aydınlarla görüşme fırsatı bulabilmiş ve vatanı için neler yapılması gerektiğini o günlerden itibaren araştırmaya başlamıştır. Özbek liderlerinden Çolpan ile Taşkent'te tanışması vatanı için girişilecek çalışmalara yön gösterir nitelikte olup İsa Bey bu görüşmelerden etkilendiğini ifade etmiştir.⁹⁵ 2 Haziran 1932'de Çin'e gelen İsa Bey, burada Çinli Müslümanlar ve Doğu Türkistanlılarla görüşmelerde bulunmuştur. 1933 yılında Doğu Türkistanlı Vatandaşlar Cemiyeti'ni kurup "*Çin Türkistanı'nın Avazı*" adlı bir dergi çıkarmıştır.⁹⁶

Doğu Türkistanlı halkın verdiği mücadeleler nihayetinde başarıya ulaşmış ve 12 Kasım 1933'te Doğu Türkistan'da bağımsızlık ilan edilmiştir. Hoca Niyaz Hacı'nın cumhurbaşkanı seçildiği hükümet çok kısa süre sonra, 3 Ekim 1934 tarihinde Mehmet Emin Buğra komutasındaki ordunun Çin'e yenilmesinin ardından, düşürülmüştür. Bu sırada İsa Bey, Nankin Hükümeti'nde milliyetçilik faaliyetleri yürütmüştür. 18 Eylül 1936 günü Çin Millet Meclisi üyeliğine seçilmiştir. 21 Ağustos 1938'de Japon-Çin anlaşmazlığı konusunda Çin'e diğer ülkelerden destek toplamak için görevlendirilmesi sonucunda, Güneydoğu Asya ve Ortadoğu ülkelerine iyi niyet ziyaretlerinde bulunmak üzere yanında Çinli bir tercümanla yola çıkmıştır. İlk olarak Hindistan'a gitmiştir.⁹⁷ Bu olayın perde arkası esasen çok daha farklıdır. Bu tarihlerde Japonya'nın Doğu Türkistan'ı Çin hükümetinden kurtararak bağımsız olmasını destekleyeceğine dair görüşler ortaya atılmıştır. Halk, Japonya'nın Çin'i yenmesi için bir beklenti içine girmiştir. Bu durum İsa Bey'in dikkatini çekmiştir. Gerçekten Japonya'nın kurtarıcı olup olmayacağını öğrenmek ve İslâm ülkelerinde bulunan vatanperver liderlerle görüşmeler yaparak durum değerlendirmesinde bulunmak istemiştir. Fakat İsa Bey, bu görüşmeleri yapabilmek üzere çıkacağı

⁹⁴ Alptekin, *a.g.e.*, s. 48.

⁹⁵ Alâeddin Yalçınkaya, *Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında Türkistan*, Timaş Yayınları, İstanbul 1997, s. 424.

⁹⁶ Emet, "Mehmet Emin Buğra...", s. 726.

⁹⁷ Emet, "Mehmet Emin Buğra...", s. 727.

seyahat için yeterli imkânı sağlayamamıştır. Ayrıca Çin hükümetinden yurt dışına çıkmak için uygun izni alması gerekmiştir. Tam bu noktada Çin Müslümanları Kültür Cemiyeti üyesi olmasının faydasını görmüştür, cemiyet başkanı bu seyahati cemiyete yardım gönderen ülkelere teşekkür mahiyetinde düzenlenmiş gibi göstermiştir. Böylece İsa Bey, Japonya'nın niyetini anlamak ve İslâm ülkeleri liderlerine Doğu Türkistan'da bulunan Çin mezalimini anlatmak için bir fırsat yakalayabilmiştir.⁹⁸

İlk olarak gittiği Hindistan'da Muhammet Ali Cinnah ile görüşmüştür. Daha sonra; 29 Kasım'da Gandhi'yle, 29 Ocak 1939'da Suudi Arabistan Maliye Bakanı Abdullah Süleyman ve Kral Abdulaziz Bin Suud ile 1 Mart 1939'da Kahire'de Veliht Prens Muhammet Ali Paşa ile görüşmelerde bulunmuştur. 6 Mayıs 1939'da İstanbul'a gelerek Doğu Türkistanlı vatandaşlarla görüşmüş ve 16 Mayıs 1939'da Ankara'ya geçmiştir. Burada Dış İşleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Başbakan Refik Saydam, Prof. Dr. Fuat Köprülü ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmeler yapmış ve her görüştüğü kişiye Doğu Türkistan davasını anlatmıştır. Fakat o zamanın Türkiye şartları yeterli olmadığı için Doğu Türkistan'a gereken desteği sağlayamamıştır.⁹⁹

İsa Bey, 1944 yılında İli'de kurulan Şarki Türkistan Cumhuriyeti'ne karşı Rusya'nın ayaklanmaları desteklemesi üzerine, İli heyetiyle görüşmek için harekete geçmiştir. 1947'de Mesut Sabri Bey'in başkanlığa getirildiği Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti'nin genel sekreterliğine İsa Yusuf Bey getirilmiştir. Fakat bu liderlik çok kısa süreli olmuştur ve 1948'de Rus ve Çin aleyhtarlığı yaptıkları gerekçesiyle görevden azledilmişlerdir. İsa Yusuf Bey, görevde bulunduğu süre boyunca halka milli şuur aşılama amacıyla çalışmalar yapmıştır. Daha önceleri komünistlerin işgal ettiği konumlara, okullara ve gazete müdürlüklerine milliyetçi kişiler yerleştirmişlerdir. Bununla birlikte İsa Yusuf Bey'in başında bulunduğu Üç Prensiplilik Gençlik Teşkilatı kurulmuş ve burada gençlere dersler verilmeye başlanmış, kültürel etkinliklerin olduğu toplantılar düzenlenmiştir. Ayrıca İsa Bey, ziyaretlerde

⁹⁸ Alptekin, *a.g.e.*, s. 335.

⁹⁹ Alptekin, *a.g.e.*, ss. 358- 388. Türkiye II. Dünya Savaşı'nın başladığı bu tarihlerde siyasi olarak yoğun bir dönem yaşamıştır. Ayrıca 1939 yıllarında, Türkiye'nin içinde bulunduğu durum hakkında detaylı bilgi için Bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 89.

bulunduğu ülkelerden getirdikleri kitaplarla Yusuf Has Hacıp Kütüphanesi'ni oluşturmuş, gençlerin faydalanması ve Latin harflerini öğrenebilmesi için çaba göstermiştir. “*Erk*” gazetesini yayımlayarak Ankara radyosundan öğrendikleri haberlere bu gazetede yer vermişlerdir. Mehmet Emin Bey Türkiye Türkçesini öğrendiği için radyoyu dinleyerek haberleri gazeteye aktarma işini kendisi yapmıştır.¹⁰⁰

Bu sırada Çin komünistleri Doğu Türkistan'ı işgal etmek için harekete geçmişlerdir. Direnişe güçlerinin yetmeyeceğini düşünerek, 21 Ekim 1949' da İsa Bey ve yanında bulunan yüzlerce Doğu Türkistanlı ülkeden ayrılmıştır. İsa Bey, beraberinde bulunan kafilenin sığınması için Mısır, Hindistan ve Arabistan'ın dış işleri bakanlarıyla görüşmüştür fakat bir sonuç elde edememiştir.¹⁰¹ Bunun üzerine 6 Ocak 1952'de Türkiye'ye gelmiştir. Buraya göç eden Mehmet Emin Bey ile birlikte Dış İşleri Bakanı Fuat Köprülü dâhil pek çok kişi ile görüşmeler yaparak bir sonuç elde etmeye çalışmışlardır. Bu çabaları sonuç vermiş ve Bakanlar Kurulu'nun 13 Mart 1952'de, 1850 Doğu Türkistanlı vatandaşın iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye yerleşme kararı çıkarmasını sağlamışlardır.¹⁰²

İsa Yusuf Bey Türkiye'de bulunduğu süre boyunca da Doğu Türkistan istiklal davasını sürdürmek için mücadele etmiştir. 1960 yılında Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti'ni kurmuş ve göçmenlerin sorunlarıyla ilgilenmiştir. Ayrıca faaliyetlerini basın yoluyla sürdürmek için 1984 yılında “*Doğu Türkistan'ın Sesi*” adlı dergiyi çıkarmış ve pek çok bölgede anlaşılabilmesi için dergi; Türkçe, Uygurca, Arapça ve İngilizce olarak yayımlanmıştır. Ayrıca İsa Bey'in mücadele yıllarını kaleme aldığı Doğu Türkistan Davası, Muhtıralar, Doğu Türkistan İnsanlıktan Yardım İstiyor, 20. Asır Doğu Türkistan İçin isimli eserleri bulunmaktadır.¹⁰³ Bütün hayatı mücadelelerle geçen İsa Yusuf Alptekin Bey, 17 Aralık 1995'te vefat etmiştir. Mezarı İstanbul Topkapı'da bulunmaktadır.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Alptekin, *a.g.e.*, s.392.

¹⁰¹ Alptekin, *a.g.e.*, ss. 341- 394.

¹⁰² Emet, “Mehmet Emin Buğra...”, s. 728.

¹⁰³ Alptekin, *a.g.e.* s. 554.

¹⁰⁴ Mehmet Emin Batur, “Vatan İçin Elele”, **Gök Bayrak Dergisi**, S. 13, Kayseri 1996, s.6.

Bu üç şahsiyetin mücadele içinde bulunduğu dönemde Rusya ve Çin hükümetleri ülke üzerinden paylaşım planları yaptıkları gibi aynı anda halkla aydın kesimin arasını açmak için de çeşitli kışkırtmalara başvurmuşlardır. Bu olayların arka tarafında dönen planların farkında olan İsa Bey, mücadeleyi yürüttüğü arkadaşları ile hem halkı bilinçlendirmek hem de dönemin Çin hükümetine, Doğu Türkistan ile ilgili söylemlerin doğru olmadığını ispatlama gayreti içine girmişlerdir. Ellerine geçen her fırsatta geniş haklar içeren bir muhtariyetin gerekliliğini bildirmiş ve sık sık muhtıra vermişlerdir. Fakat Çin yönetimi bu muhtıraları dikkate almamıştır. Diğer taraftan Üç Efendilerin faaliyetlerinden rahatsız olan bir diğer devlet ise Rusya'dır. Ruslar bu konu üzerinden milleti bölme söylemlerinde bulunmuş, bunun için de Taşkent radyosunu kullanmıştır. Rusya: "*Mesut Sabri, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, Urumçi'yi Pan- Türkizmin ikinci merkezi yaptılar. Mesela Kazak, Kırgız, Özbek ve Tatarlar Türk değildir. Ama Türk yapmaya çalışıyorlar. Bu adamlar Kazak, Uygur, Özbek, Tatar ve Kırgız milletlerini asimile edip Türk yapmaya çabalyorlar. Türkçe konuşmak Türk demek değildir.*" şeklinde propaganda söylemlerinde bulunmuştur. Rusya hükümeti bu fikirleri yaymak için "*Şark Hakikati*" isimli dergi çıkarmıştır. Ayrıca bu milliyetçi hareketlerin durmaması durumunda bölgeye ordu gönderecekleri tehdidinde bulunmuştur. Bütün bu propagandalara Üç Efendilerin cevabı ise: "*Çin Seddi'nden Yugoslavya'ya kadar uzanan topraklar üzerinde oturan halkın hepsi bir millettir. Uygur, Kazak, Kırgız millet değil birer kabiledir; genel adımız Türk'tür. Türkler tarihiyle, diniyle, diliyle, milli ahlakıyla örf ve âdeti ile her şeyiyle bir bütündür.*"¹⁰⁵ Böylece türlü zorlukların ardından vatanın kurtuluşu amacıyla seslerini duyurmak için ülkelerini bırakmak zorunda kalmışlardır. Doğu Türkistan'dan ayrı buldukları yıllar boyunca da tek gayeleri ülkeleri için çalışmak olmuştur.

1.3. 1950'den Sonraki Dönemde Doğu Türkistan

Çin'de 1949 yılında Mao Ze Dang liderliğindeki komünist yönetim, Çin Halk Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Bu yeni yönetimin ilanı ile birlikte Çin Komünist Birlikleri, Doğu Türkistan'a girerek bölgeyi Çinlileştirme faaliyetlerine başlamıştır.

¹⁰⁵ Alptekin, *a.g.e.*, s. 524.

Çin, 17 Aralık 1949 tarihinde Urumçi’de özerk bölgeleri kapsayan geçici bir hükümet kurarak komünist yöneticilerinin yanı sıra, Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nin eski yöneticilerini de halk hükümetinin içinde görevlendirmiştir. Diğer taraftan bu dönemde Rusya ile Çin arasında 1954 yılında Doğu Türkistan madenlerini ortak işletme üzerine anlaşmalar yapılarak Rusya’nın tamamen bölgeden çıkarılması sağlanmıştır. Bu anlaşmalar, daha sonra Çin’in itirazları neticesinde geçerliliğini yitirmiştir. Çin, Eylül 1955 tarihinde Doğu Türkistan’ı işgal ederek Şincang (Xinjiang) Uygur Özerk Bölgesi’ni kurmuş ve bölgeyi resmi olarak Çin’in bir eyaleti haline getirmiştir.¹⁰⁶

1945 yılında Mao, Çin Komünist Kurultayı’nda henüz iktidar olmadan önce Milliyetçi Çin’in özerk bölge siyasetini eleştirerek iktidar olduğu zaman; Doğu Türkistan, Moğol ve Tibet halklarına kendilerini diledikleri gibi yönetme hakkı tanıyacağını bildirmiş fakat iktidara geçtikten sonra bu dediklerini uygulamamıştır. Halkın, federatif cumhuriyet fikirlerine karşı çıkmış, Doğu Türkistan’ın Çin’in ayrılmaz parçası olduğunu söyleyerek Doğu Türkistan’ı her bakımdan kısıtlamaya başlamıştır. Diğer taraftan bir bütün olan Doğu Türkistan halkını; Uygur, Kazak, Tatar, Mançur, Moğol şeklinde bölerek birbirinden ayrılmalarını ve böylece kaynaşmalarını önlemeyi amaçlamıştır. Bu şekilde birlik olmayan yapıyı daha kolay parçalamayı planlayarak, daha önceki Çin hükümetlerinin yürüttüklerine yakın bir yol izlemiştir.¹⁰⁷

Çin’in 1949’da bölgeye girmesiyle Doğu Türkistan, işgal çağının en karanlık dönemini yaşamaya başlamıştır. Doğu Türkistan’ın milli orduları dağıtılmış, okulları ve camileri kapatılmış, bütün alanlarda kolektifleştirme dönemi başlamıştır. Bütün bunların yanında komünist lider Mao, Doğu Türkistan’ın durumunu görüşmek için ülkenin ileri gelenlerini Pekin’e davet etmiş fakat bu uçak Pekin’e gelmemiştir. Uçaktakilerin başına ne geldiği bilinmemekte olup bölgenin işgalinden sonra, bahsi geçen uçağın nedeni anlaşılmayan bir şekilde düştüğü söylenmiştir. Bağımsızlık

¹⁰⁶ Asena, *a.g.e.*, s. 175.

¹⁰⁷ Erkin Alptekin, *a.g.m.*, s. 150.

liderlerinin de içinde bulunduğu bu heyetin ortadan kaldırılması, Doğu Türkistan'ı daha savunmasız hale getirmiştir¹⁰⁸.

Çin'in işgal politikasında takip ettiği üç yol vardır: Birincisi, bölgeye Çinli askerler yerleştirerek stratejik bölgelerde kontrol sağlamaktır. Bu amaçla bölgeye Hen Çinlileri göçü başlamıştır. Bölgeye 1950 ile 1978 yılları arasında dört milyona yakın Çinli getirilmiştir. İkincisi, başlangıçta halkın güvenini sağlamak ve büyük tepkilere sebep olmamak için göreve Doğu Türkistanlı yetkililer getirmiş, sürecin devamında da bu görevlere Çinlileri getirmeye başlamıştır. Üçüncüsü ise Türklerin kimliğini koruyan milli değerleri ve İslâm'a ait uygulamaları yasaklamışlardır. Bütün bu süreç sistematik bir şekilde yönetilmiştir. 1966 yılında ise Mao'nun "*Kültür Devrimi*" ile etnik izler tamamen silinmeye çalışılmıştır. Camilerden bazıları kullanım amacının dışında kullanılmış, birçoğu yıkılmış ve göstermelik açık tutulan camilere de ibadet kısıtlaması getirilmiştir.¹⁰⁹ Mao'nun Doğu Türkistan'da yaşayan halkların tamamını Çinileştirerek kültürlerini ve dinlerini yok etmeyi amaçladığı Kültür Devrimi, on yıl sürmüştür. Kültür Devrimi dönemi, Doğu Türkistan'da kısıtlamaların, tutuklanmaların ve ölümlerin yoğun olarak yaşandığı bir dönem olmuştur.¹¹⁰

Kültür Devrimi ile birlikte, Mao liderliğindeki Çin Komünist Partisi'nin, her alanda ülkenin her yerine asılan propaganda posterleri dikkati çeken diğer bir konudur. Belli konularda asılan bu posterler, halkın sürekli olarak Mao'nun varlığını hatırlaması ve onun öğretilerini yerine getirmesi amacıyla ülkenin birçok yerine asılmıştır. Çok uluslu bir yapıya sahip olan bölgede, kültür konulu posterler bulundurulmuştur. Buna göre posterde bütün kültürler dostça ve refah içinde yaşıyor olarak tasvir edilmiştir. Mao'nun her posterde bulunması da, ülkeye düzen getirecek yegâne gücün Mao olduğu algısı oluşturmak amacıyla.¹¹¹ Pek çok alanda

¹⁰⁸ Asena, *a.g.e.*, s. 300.

¹⁰⁹ Asena, *a.g.e.*, s. 302.

¹¹⁰ Nureddin İzbasar, "Doğu Türkistan Raporu: Geçmişten Bugüne Dini ve Etnik Baskılar", **İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi**, İstanbul 2020, <https://insamer.com.tr/doğu-turkistan-raporu>, (5 Eylül 2020).

¹¹¹ Caner Çakı, "Mao Zedong'un Kültür Liderlik Propagandasında Kullanılan Posterlerin Göstergebilimsel Analizi", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XIX, S. 2, 2019, ss. 189-210, <https://doi.org/10.18037/ausbd.566789>, (17 Temmuz 2020).

sergilenen bu posterlerle halkın Mao'dan memnun olduğu izleniminin verilmesi amaçlanmıştır.

Kültürel izlerin silinmesinin yanında Doğu Türkistan'ın kendi toprakları üzerinde karar verme hakkı elinden alınmıştır. Çin, Doğu Türkistan topraklarını istediği gibi kullanmaktadır; Çin'in en büyük nükleer deneme alanı olarak bilinen bölgesinin, Doğu Türkistan'ın Taklamakan Çölü'ndeki Lop Nur Gölü civarında bulunması da bu görüşü kanıtlar niteliktedir. 1964 yılında başlayan ve bölgenin ekosistemine ciddi zararları olan nükleer denemelerin, bölgede yaşayan insanların sağlığı üzerinde de ciddi tesirleri olduğu ve ortalama iki yüz bin kişinin bu denemeler neticesinde öldüğünü uluslararası insan hakları örgütlerinin raporları ortaya koymaktadır.¹¹²

Mao'nun 1976 yılında ölümünün ardından Çin hükümetinin Doğu Türkistan siyasetinde biraz gevşeme yaşanmıştır. 1982 Çin Anayasası'nda genel olarak özerk bölgelerde bulunan halkların korunması için bağımsız yapılanmaların kurulacağına, millî ve kültürel mirasların korunacağına dair hükümler yer almıştır. Fakat anayasada Doğu Türkistan için kullanılan “*özerklik*” kavramının uygulamada gerçekleşmediği, bölgede halen insan hakları ihlallerinin devam ettiği insan hakları teşkilatlarınca ortaya konmaktadır.¹¹³

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de Dünya Ticaret Merkezi'ne yönelik gerçekleştirilen saldırıyla başlayan birtakım saldırılar, dünyada yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. ABD'nin başlattığı terörist birliklerini yakalama üzerine yürüttüğü faaliyetleri, Çin'in Doğu Türkistan'da yaptığı işgal hareketlerine bir kılıf bulması için başvurduğu bir gerekçe haline gelmiştir. Çin hükümeti, terör örgütleriyle bağlantısı olduğu gerekçesiyle Doğu Türkistan İslam Hareketleri'ni ABD'ye bildirmiştir. Bu süreçte Uygur Türklerinin her türlü dini etkinliğini

¹¹² Mehmet Saray, “Doğu Türkistan Tarihi”, **Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi**, Doğu Türkistan Vakfı, S. 39-40, 1994, s. 4.

¹¹³ Manolya Paker, “Uluslararası Hukuk Bakımından Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Politikasına Bir Bakış”, **Asya Araştırmaları Dergisi**, S.1, 2017, ss. 93- 108, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asyar/issue/36932/422461>, (22 Temmuz 2020).

yasaklayan Çin, uyguladığı soykırımı uluslararası medyaya terörle mücadele olarak yansıtmıştır.¹¹⁴

¹¹⁴ Kenan Dağcı- Mustafa Keskin, “Çin’in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, <http://dergi.cicr.org.tr/> , (27 Aralık 2020).

İKİNCİ BÖLÜM

BARAT HACI'NIN HAYATI VE İSTİKLAL MÜCADELESİ

2.1. İlk Gençlik Yılları

Barat Hacı, Doğu Türkistan'ın Kaşgar vilayetinin eski şehir kısmında bulunan İpekçiler Sokağı'nda 10 Haziran 1910 tarihinde dünyaya gelmiştir. Babası Hacı Ahun, dış ticaretle uğraşan takva sahibi bir şahsiyet olup işten artan vakitlerinde eğitim işleriyle de ilgilenmiştir. Annesi Tohti Hanım ev işleriyle meşgul olan bir hanımdır. 1918 yılında, babası Barat Hacı'yı dini eğitim alması için şehrin dışında bulunan Hoca Hacı Kasım'ın evine götürmüştür. Hoca Hacı Kasım'ın evi, Kaşgar vilayetinin içinde bulunan Töşük Dervaza adıyla bilinen kalenin dışında bulunmaktadır. Diğer taraftan o dönemlerde Kaşgar vilayetinde, Çin hükümeti için tercüman yetiştirmek amacıyla kurulan “Şotang” adlı kurumlar dışında, yerli eğitim kurumları bulunmamaktadır. Bu sebeple medrese dersleri, hocaların evinde verilmektedir. Düzenli bir sistemin olmadığı eğitim faaliyetlerinde dersler çağın gerisinde kalmaktadır. Öğrencilerin yazma dersleri, hocaların yazdıkları notların birebir kopya edilmesi şeklinde yürütülmüştür. Ayrıca şehirde öğretmen eksikliği yaşanmasından dolayı okuma yazma öğrenmek daha da zor bir hale gelmiştir. Bu şekilde beş sene kadar devam ettiği eğitimin ardından, babası tarafından Kaşgar'ın Beşirik Mahallesi'nde bulunan Laypeştak Medresesi'ne gönderilmiştir. İki yıl kadar da burada eğitim aldıktan sonra meslek öğrenmesi amacıyla şehir merkezinde bulunan Yakup Ahun Navatçı adlı esnafın yanında, şekercilik üzerine çıraklık eğitimi almıştır. Bu mesleki eğitim süreci de ustaların ilgisizliği dolayısıyla yeterli düzeyde olmamıştır. Üç sene çıraklığın ardından Barat Hacı, Elçihane semtinde kendi dükkânını açmıştır. 1930 yılına kadar burada esnaflıkla meşgul olmuştur.¹¹⁵

1931 senesinde Kumul'da Çin esaretine karşı başlayan ayaklanmanın yankıları Kaşgar'a kadar ulaşmıştır. Bu ayaklanmanın getirdiği cesaret, halkın içindeki intikam duygularını ortaya çıkarmıştır. Vatan müdafaasının gerekliliği üzerine yapılan vaazların etkisi ve içlerinde barındırdıkları bağımsızlık özlemiyle

¹¹⁵ Barat Hacı, *Paci'e ve Köreş İçinde Ötken Hayat*, (haz. Gulam Osman Zülfikâr), Şarkî Türkistan Hürriyet Neşriyatı (Uygurca), İstanbul 2017, s.4.

ülkenin birçok vilayetinden gelen halk, “*İnkılâp Ordusu*” adıyla oluşturulan orduya katılmıştır. Gençlerin yoğun olarak orduya katılmalarından etkilenen Barat Hacı’nın babası, 1931 yılında Barat Hacı’yı da orduya yazdırmıştır. Barat Hacı, askerliğinin ilk yıllarında mücadeleye bakış açısını şu sözlerle ifade etmiştir: “*O zamanlar genç olduğum için ve “Ölürsek şehit, kalırsak gazi oluruz!” ifadelerini vaazlarda duyduğumdan korkmak aklıma gelmiyordu. Ben askerlikle ilgili bütün işleri ilk önce yapabilmek için çabalardım. Düşmandan tarihten gelen intikamımızı alma isteğim ve onlara karşı içimde bulunan öfke benim sakin kalmama engel oluyordu.*”¹¹⁶ Bu düşünceler Barat Hacı’yı bütün hayatı boyunca Doğu Türkistan’ın bağımsızlığı için mücadele etmeye sevk etmiştir.

1931 ayaklanmalarına, Kumul’da uzun yıllar Çin zulmüne maruz kalmış olan Hoca Niyaz Hacı komutanlık yapmıştır. Barat Hacı’nın içinde bulunduğu birlik de merkezde Hoca Niyaz Hacı’ya bağlanmıştır. Barat Hacı orduya dâhil olmasının ardından ilk olarak, Albay Küçük Ahun’un komutasındaki bin iki yüz kişilik birlikle beraber, Aralık 1931’de Yenişehir Harekâtı’na katılmıştır. Bu harekâtın ayrıntılarını Barat Hacı hatıratında ifade ettiği şekliyle; o zamanlar askerlerin çoğu çiftçi olduğu için yaz aylarında tarla işleri ile uğraşmışlar, kış aylarında ise savaşa katılmışlardır. Yenişehir Harekâtı için Kaşgar’dan yola koyulan Barat Hacı ve arkadaşları Kaşgar şehrinin dışında bulunan Sekiztaş bölgesinde toplanmışlar ve bir süre sonra Sekiztaş bölgesinden harekâtın yapılacağı Yenişehir’e doğru yola çıkmışlardır. Yenişehir, Sekiztaş’a yakın bir bölgedir. Albay Küçük Ahun’un komutasındaki askerler bölüklere ayrılmış vaziyette düzenli bir şekilde, Çinlilere belli etmemek için, konuşmadan ilerlemişlerdir. Bir süre sonra Yenişehir’e ulaşan askerler, “*Katırcılar kapısı*” denilen bölgede yerlerini almışlardır. Yenişehir Kalesi’nin üç kapısı bulunmaktadır. İlki Yenişehir kapısıdır, bu kapı kalenin kuzey tarafında bulunmaktadır. İkinci kapı Katırcılar kapısıdır ve güneyde bulunmaktadır. Üçüncü kapı ise Naçuk kapısıdır ve kalenin doğusunda bulunmaktadır. Bu harekâta Yenişehir kapısına, Tümgeneral Bay ile birlikte Hacı Hemdem Bey’in idaresinde bulunan askerler yerleştirilmiştir. Katırcılar kapısına, Artuşlu Albay Küçük Ahun idaresindeki birlik ve Naçuk kapısına ise Hacı Mukaidin idaresindeki birlik

¹¹⁶ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 6.

yerleştirilmiştir. Barat Hacı'nın içinde bulunduğu bölük Albay Küçük Ahun'un idaresi altındadır. Diğer taraftan Kaşgar, Artuş, Maralbaşı ve Feyziavat bölgelerinden gelen askeri birliklerin tamamı Albay Küçük Ahun'un idaresinde harekât için hazır bulunmuştur. Askerler, kaleye çıkabilmek için elli adet merdiven ve kalenin kapılarını yakmak için yanıcı maddeleri beraberlerinde getirmişlerdir. Albay Küçük Ahun, askerlerden iki yüz kadarını merdivenden sorumlu olarak ayırmıştır. Yüz kadar askeri, kale kapılarını yakmaları ve kaleden kaçanlardan yakaladıklarını esir almak, yakalayamadıklarını ise öldürmek için görevlendirmiştir. Üç yüz kişiyi ise ordu gerisinden destek olmaları; birliğe yapılan saldırılarda savunma yapmaları, savaşta yaralananları ve şehit olanları cephe gerisine taşımaları için vazifelendirmiştir. Barat Hacı'da bu sırada yedekte bekleyen diğer altı yüz askerin içinde yer almıştır. Dört saat kadar devam eden Yenişehir Harekâtı, mağlubiyetle sonuçlanmıştır. Bunun sebebi aralarında bir hainin Çinlilerle işbirliği yaparak ordunun planlarını bozmuş olmasıdır. Komutanların planı doğrultusunda askerlerin Çinlilere sezdirmeden kale duvarına tırmanması ve kale içerisine hücum ederek kapıları yakması kararlaştırılmıştır. Böylece Çinlilerin dışarı çıkmasını engellemeyi amaçlamışlardır. Fakat aralarına sızan bir hain, askerler kale duvarlarına yaklaştığı sırada silahını ateşleyerek Çinlilere işaret vermiştir. Bu işaretle beraber Çinliler harekete geçmiş ve tünellerden çıkarak Barat Hacı'nın birliğini kuşatmışlardır. Kale duvarlarına yaklaşan iki yüz kadar asker bu kuşatma sırasında şehit olmuştur. Beş yüzden fazla asker ise ağır yaralanmıştır, onları tedavi edecek bir doktor olmadığı için daha sonra onlar da şehit olmuştur. Katırcılar kapısı tarafında bulunan Barat Hacı'nın birliğinden diğer birliklere göre daha az kişi şehit olmuştur. Diğer taraftan, Hacı Hemdem Bey'in komutasındaki birliğe hem karşılarından hem de arkalarından saldırıldığı için daha fazla asker şehit olmuştur. Barat Hacı'nın birliği bu mağlubiyetten sonra Kaşgar'a, Hacı Hemdem Bey'in birliği şehre geri dönmüştür. Mukaidin Hacı ise Orda Hanım denilen bölgeye çekilmiştir.¹¹⁷

Barat Hacı, bu savaşta elinde bulunan kurşunların bir miktarını kullandığını fakat atış eğitimi almadığı için kurşunları hedefe denk getiremediğini ifade etmiştir. Bu andaki duygularını Barat Hacı: *“Yenilgimiz beni çok üzmişti. Düşmana ağır bir*

¹¹⁷ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 7.

darbe indiremediğim ve geçmiş dönemlerden kalan intikamımızı alma amacıma ulaşamadığım için çok üzülmuştüm. Şehitlerimizin kanlar içindeki görüntüsü gözümün önüne gelince bedenimi bir titreme kaplardı. Böyle anlarda Çinlilerden intikam alma isteğim daha da artardı ve bir an önce onlarla çatışmak için beni heyecanlandırırdı. Daha sonra üzüntüm geçene kadar onlarla çatışacağım düşüncesiyle kendimi sakinleştirdim.”¹¹⁸ sözleriyle ifade etmiştir.

1932 yılında Hoca Niyaz Hacı ve Orgeneral Mahmut Muhiti, Barat Hacı'nın birliğinin bulunduğu Kaşgar'a gelmiştir. Yenişehir Kalesi'ne yapılan harekâtın değerlendirmesinden sonra; kale içinde kısırılan Çin askerlerinin halktan malzeme yardımı alamayacaklarından, kendiliğinden teslim olacaklarına dair ortak bir fikir oluşturmuşlar ve kalenin alınmasında acele edilmemesi gerektiğine karar vermişlerdir. Bu sebeple harekâtı, Kaşgar'a iki yüz kilometre uzaklıkta bulunan Yarkent dolaylarına çevirme kararına varılmıştır. Bu bölgeye Hemdem Bey ile Tümgeneral Bay'ın askerleri gönderilmiştir. Barat Hacı'nın içinde bulunduğu birlik ise Aksu'dan kaçan Çinli askerleri yakalamaları için Mart 1932 tarihinde Maralbaş'na sevk edilmiştir.¹¹⁹

Birçok vilayette aynı anda mücadelelerin yürütüldüğü bu dönemde orduların önünde, hem orduya yön göstermek hem de ordunun gelmekte olduğunu bölge halkına bildirmekle görevlendirilmiş gözcü birlikleri bulundurulmuştur. Bu gözcü birliklerinin isteği doğrultusunda, bölgede bulunan beyler halktan ordunun ihtiyaçları için yardım toplamışlardır. Bu ihtiyaç için toplanan ürünlerden, özel mülke ait olanların savaş sonrasında halka geri verilmesi amacıyla Hoca Niyaz Hacı tarafından halka senetler verilmiştir. Senetlerin içeriği şu şekildedir: “*Doğu Türkistan'ın kurtuluşu için yardım etmek Doğu Türkistan halkının ilk vazifesidir. İman eden herkesin bu süreçte düşmana karşı İslâm birliğinin kazanması amacıyla yardım etmesi gerekmektedir.*”¹²⁰ Bu ifadelerin bulunduğu senetlerle halkın orduya yardım etmesi sağlanmıştır.

¹¹⁸ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 8.

¹¹⁹ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 9.

¹²⁰ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 9.

Albay Küçük Ahun'un komutasındaki birlik, Yenişehir Harekâtı'nın ardından yeniden yola çıkmıştır. Barat Hacı'nın ifade ettiği şekliyle askerler, ilk gün Yenişehir dönemecinin sonunda bulunan Kemsen'de mola vermişlerdir. Daha sonra Kemsen'den, Şakıratma bölgesine geçmişlerdir. Üçüncü gün Şakıratma'dan, Ördekli bölgesine gitmişler ve dördüncü günün sonunda Ördekli'den, Maralbaşı ilçesi sınırı içindeki bölgeye ulaşmışlardır. Buldukları bölgede bir gün konaklamışlardır. Daha sonra Maralbaşı'na girmek için; Şeku, Bıçak Sundu, Çaribağ, Aksakmaral, Sirikbuya, Çonkorçak gibi ilçe sınırları içindeki kasaba ve köylerdeki bütün beyler, subaylar ve bölgenin ileri gelenleri çağırılarak toplantı yapılmıştır. İki gün süren toplantının ana konusunu, halkın ellerindeki mühimmatları ve Çinlilerin bölgede bıraktıkları ganimetleri orduya vermelerinin gerekliliği oluşturmuştur. İki günün ardından Albay Küçük Ahun'un komutasındaki birlik Maralbaşı'na halkın sevinç gösterileri eşliğinde girmiştir. Halkın ileri gelenleri, Şeku bölgesinde çok fazla Çin askeri olduğunu ve bu askerlerin bölgede kötü işler yaptığını söyleyerek Albay Küçük Ahun'dan yardım istemişlerdir. Bunun üzerine Albay Küçük Ahun, Barat Hacı'nın da içinde bulunduğu, Kaşgarlı Teğmen Abdullah'ın komutasındaki iki yüz kadar askeri Çin askerlerini yakalamaları için Şeku'ya göndermiştir. Bu sırada Barat Hacı, Teğmen Abdullah'ın yardımcısı olarak görev yapmıştır. Boş kaldığında komutanın işlerini yapan Barat Hacı, aynı zamanda komutanın emirlerini askere iletmekle görevlendirilmiştir.¹²¹

Maralbaşı'ndan yola çıkan askerler birkaç gün içinde Şeku bölgesine ulaşmıştır. Bölgeye ulaşmalarının ardından, o bölgedeki çiftçileri ve çobanları toplayarak Çinlilerin saklandığı yerleri araştırmaya başlamışlardır. Bir çobanın, Çinlilerin ormanın içinde olduğunu söylemesi üzerine o bölgeye doğru harekete geçmişlerdir. Gece geç vakitlerde ormana ulaşan askerler, sayıca çok olduklarını Çinlilere hissettirmek için buldukları bölgede ateş yakmışlardır. Diğer taraftan Teğmen Abdullah, Çince eğitim aldığı için sürekli olarak ormanın içerisine doğru bağırmış ve Çinlilerin teslim olmaları durumunda kendilerine kötü muamelede bulunulmayacağını söylemiştir. Fakat Çin askerlerinden hiçbir tepki gelmemiştir. Bunun üzerine birliğin içinden on kişi çıkararak Çinlilerin bulunduğu bölgeyi bulmak

¹²¹ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 10.

istediklerini bildirmişlerdir. Teğmen Abdullah'ın onay vermesinin ardından harekete geçen askerler, ormanın içine doğru ilerlemişlerdir. Barat Hacı'nın ifade ettiğine göre gönüllü olan bu askerlerin ikisi Kaşgarlı, üçü Artuşlu, üçü Feyzavatlı, diğerleri ise Maralbaşılıdır. Bu grubun yola çıkmasının ardından birkaç saat sonra bir gözcü gelerek bölgede kendi silahlarına ait olmayan birtakım kurşun sesleri duyduğunun haberini vermiştir. Bunun üzerine Teğmen Abdullah, çevredeki tüm askerlere savunmayı arttırmalarını ve gece boyunca buldukları bölgede ateş yakmalarını emretmiştir. Ertesi sabah bölgede genel bir arama yapan askerler, kurşun sesinin geldiği yönde, keşif için giden bu on askerinin cesetlerini bulmuşlardır. Barat Hacı'nın ifade ettiği şekliyle; askerlerin arasından bir asker, Çinli bir askerinin silahını elinden alarak boğazına bıçak saplamış bir vaziyetteyken başka bir Çinli askerinin sırtından ateş etmesi suretiyle vurulmuştur. Bu asker, bir eli silahında diğer eliyle Çinli askerinin boğazını tutmuş bir vaziyette kalarak şehit olmuştur. Askerinin bu görüntüsü daha sonra kâğıda çizdirilerek Kaşgar'daki karargâha gönderilmiş ve sonrasında da Kaşgar'da faaliyet gösteren İstiklal¹²² gazetesinde bu çizim yayımlanmıştır.¹²³

Çinli askerler, olayın ertesi günü kısa bir çatışmanın ardından, kurşunları bittiği için, Teğmen Abdullah'ın birliği tarafından yakalanmışlardır. Barat Hacı'nın anılarında ifade ettiği şekliyle bu olayın ardından Çinli askerlere ait çok sayıda silah, mermi, kılıç ve kilolarca altın ele geçirilmiştir. Ayrıca doksan kadar Çinli asker yakalanmıştır. Esir alınanların karargâha rapor edilmesi için şehre götürüldüğü esnada Maralbaşlı halkı, uzun zaman kendilerine eziyet eden bu Çinli askerlerden otuz kadarını sopalarla vurarak öldürmüştür. Bunu üzerine Teğmen Abdullah halkın ileri gelenleriyle konuşmuş ve öfkeli halkın durmasını sağlamıştır. Bu olaylar yaşanırken diğer taraftan Hoca Niyaz Hacı'dan bu Çinli esirlerin öldürülmesi hakkında emir gelmiştir. Teğmen Abdullah, Barat Hacı'yı da idamı gerçekleştirecek

¹²² “Birinci Doğu Türkistan Cumhuriyeti döneminde, Mısır’da yüksek eğitim gören yayıncı Kutlu Şevki başkanlığında bir yayınevi kurulmuştur. Bu yayınevi Aralık 1933’den itibaren “İstiklal” adında aylık dergi çıkarmıştır. Bu dergi çok önemli rol oynamıştır. Cumhuriyetin kurulmasının ardından anayasalar, kararlar, devletin marşı ve diğer birçok konuda makaleleri bu dergide basılmıştır. Fakat dergi kısa süre sonra, 1934 yılında Şing Şi Sey’in hükümet kurmasından sonra kapatılmıştır.” Bkz. Nabijan Tursun, “1933 ve 1944 Yıllarında Kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyetleri Hakkında Kaynaklar ve Bu Kaynakların Değeri”, **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, S. 16, 2020, ss. 233-257, <https://doi.org/10.46400-uygur.830133>, (28 Aralık 2020).

¹²³ Barat Hacı, *a.g.e.*, s.11.

askerlerle beraber göndermiştir. Oluşturulan idam mangası, infazı gerçekleştirmek için Çinli esirleri Tumşuk bölgesindeki dağlara götürmüşler ve tamamını kurşuna dizmişlerdir. Böylece kırk gün kadar süren bu seferin ardından bölge Çinlilerden tamamen arındırılmıştır.¹²⁴

Barat Hacı'nın birliğinin kazandığı bu zaferin ardından, birliğin moralini düzeltmek için Saki Medresesi müderrisi Abdülkadir Seyyidi Mahdum¹²⁵ ve Muhammed Han Feyzi Mahdum gibi zâtlar gelerek Kuran'ı Kerim okumaları yapmış ve mücadelenin gerekliliği konusunda askerlere vaaz vermişlerdir. Diğer taraftan merkezden Maralbaşı'nda bulunan askerlerin bir kısmının Yarkent'teki birliğe desteğe gitmesi yönünde emir gelmiştir. Barat Hacı'nın da içinde bulunduğu askerler 30 Mayıs 1932'de Yarkent'e gitmek için hareket etmiştir. Bu sırada Yarkent'te bulunan Hoca Niyaz Hacı'nın bölüğü, Çin'in Çinghay eyaletinden gelen Tunganlara karşı çatışma başlatmıştır. Barat Hacı'nın bölüğü de bir süre dinlendikten sonra çatışmaya dâhil olmuştur. Fakat bir süre sonra bu çatışmadan bir sonuç elde edilemeyeceği anlaşılmış ve Hoca Niyaz Hacı komutayı Mahmut Muhiti'ye bırakarak Ruslardan mühimmat almak amacıyla Aksu'ya gitmiştir. Çatışma bir süre sonra durmuş ve Mahmut Muhiti komutasındaki birlik, Eylül 1932'de Kaşgar'a dönmüştür.¹²⁶

Barat Hacı'nın anılarında aktardığı şekliyle Şubat 1933'e gelindiğinde Hoten'deki direniş kuvvetleri, Tunganlara karşı tekrar bir çatışma başlatmışlardır. Bu çatışma çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Hoten'de bulunan Uygur askerler, Tunganların peşinden Yenihisar'a kadar gelmiştir. Yenihisar'da büyük bir çatışma olmuştur. Mehmet Emin Buğra'nın iki kardeşi de, Emir Sahip (Nur Muhammed) ve Şah Mansur, bu çatışmada şehit olmuştur.¹²⁷ Bu sırada bölgede bağımsız bir İslâm

¹²⁴ Barat Hacı, *a.g.e.*, s.12.

¹²⁵ “1933 yılında kurulacak olan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin Maarif Vekilliğini yapmıştır.” Bkz. Kadiri, *a.g.e.*, s. 177.

¹²⁶ Barat Hacı, *a.g.e.*, s.13.

¹²⁷ Barat Hacı'nın hatıratında, bu bölümde verdiği olayların geçtiği tarih hakkında bir karışıklık söz konusudur. Yenihisar Müdafaası'nın tarihi kaynaklarda 12 Nisan 1934 olarak verilmiştir: “*Mehmet Emin Buğra'nın kardeşi Nur Ahmet, yaptığı savaştan sonra Yenihisar surlarında müdafaaya çekilmiştir. Daha sonra aralıklarla kaleden dışarıya çıkarak Tunganlara karşı başarılı savaşlar yapmıştı. Ancak 12 Nisan 1934 günü kale duvarını yıkan Tunganlar, Emir Nur Ahmet ile 500 askerini kılıçtan geçirerek şehit etmişlerdir. Emir Nur Ahmet'in kuşatıldığını duyan Emir Abdullah yardıma*

devleti kurma taraftarı olan birçok askeri grup ortaya çıkmıştır: Tunganlar, yerli askerler, diğer taraftan Orta Asya'dan gelen Kırgız, Özbek, Afgan ve Türkmen askerleri bulunmuştur. Sabit Dâmolla, bütün bu askerleri bir çatı altında birleştirmeye çalışmıştır. Sabit Dâmolla'nın arabuluculuğuyla Tunganlarla Uygur birlikleri arasındaki çatışmalar sona erdirilmiştir.¹²⁸

12 Kasım 1933 tarihinde Doğu Türkistan'ın istiklal hareketi sonuç vermiş ve Sabit Dâmolla'nın uğraşları neticesinde Kaşgar'ın kuzeyinde bulunan Tümen Nehri kıyısında Bağımsız Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Yeni kurulan devletin Cumhurbaşkanı Hoca Niyaz Hacı olmuştur. Başbakanlığına ise Sabit Dâmolla getirilmiştir. Ay yıldızlı gök bayrak Kaşgar'da dalgalandırılmıştır. Devletin prensiplerine uygun "*İstiklâl*" adlı dergi çıkarılmıştır. Hoten ve Kaşgar'da bulunan hükümetler yeni kurulan devlete bağlılıklarını bildirmişlerdir. Yeni kurulan devlet, tanınmak için Türkiye'den yardım istemiştir. Doğu Türkistan'dan gelen haberler Türkiye'de ilgiyle karşılanmış, Doğu Türkistan Cumhuriyeti yeni kurulan bir Türk devleti olarak tanınmıştır. Ayrıca bu dönemde Afgan kralı Muhammed Zakir Şah da Doğu Türkistan'a kutlama mesajı göndermiştir.¹²⁹

Bütün bu gelişmeler yaşanırken devletin cumhurbaşkanı olan Hoca Niyaz Hacı, Ruslardan silah almak amacıyla Aksu'ya gittiği dönemde Rus hükümetiyle bir antlaşma imzalamıştır. Bağımsızlığın kendi işgal bölgesine sıçramasından endişelenen Rusya, Hoca Niyaz Hacı'yı kendi tarafına çekmek amacıyla antlaşma imzalamıştır. Rusya'ya ciddi imtiyazların tanındığı bu antlaşma, Doğu Türkistan hükümeti içinde siyasi ayrılıklara sebep olmuştur.¹³⁰

Beklenenin aksine, Rusya silah vermediği gibi Doğu Türkistan'ın bekasını Şing Şi Sey'in idaresine bırakması için Hoca Niyaz Hacı'yı siyasi oyuna

gelmiştir. Bunu duyan Tungan askerleri 2 Nisan'da Emir Abdullah'a da saldırarak onu şehit etmişlerdir. Bu kahraman Hoten Emiri'nin başını Tunganlar kesmişler ve İdgâh Camii önünde teşhir edilmesi amacıyla Kaşgar'a göndermişlerdir." Bkz. Forbes, a.g.e., 343.

¹²⁸ Barat Hacı, a.g.e., s. 14.

¹²⁹ Bakır, a.g.e., s. 35.

¹³⁰ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri...*, s. 355.

getirmiştir.¹³¹ 1934 Haziran'da Doğu Türkistan, Sovyetler Birliği'ne bağlı bir eyalet haline getirilmiştir. Şing Şi Sey, Nisan 1942 yılına kadar bu eyaletin başında kalmıştır. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı sırada Doğu Türkistan, Rusların Almanlara karşı geri hizmet merkezi olarak kullanılmıştır. 1942 senesinde Almanlar Moskova'yı kuşattığında ise Şing Şi Sey Doğu Türkistan'dan kaçmıştır. Milliyetçi Çin hükümeti bölgeye hâkim olmuş, Şing Şi Sey'den boşalan yere U Çung-şin'i genel vali olarak atanmıştır.¹³²

Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin ömrü, ilanından sonra üç ay kadar sürmüştür. Doğu Türkistan'ın bütün askerleri ve devlet hazineleri, Rusların desteklediği Şing Şi Sey'in yönetimine geçmiştir. Bu dönemi Barat Hacı'nın anılarında aktardığı şekliyle Şing Şi Sey; Doğu Türkistan aydınlarının, din âlimlerinin, direnişe destek veren zenginlerin ve müderrislerin hepsini yok etmiştir. Yalnız Orgeneral Mahmut Muhiti, emrinde bir kaç bin askeri olduğu için 1937 yılının başına kadar Kaşgar'da bağımsızlık için direnmişse de Rusların çıkardığı karışıklıklar neticesinde Hindistan'a kaçmak durumunda kalmıştır. Göstermelik olarak eyalet başkanlığı sıfatı ile Urumçi'ye götürülen Hoca Niyaz Hacı ise Rusların yönlendirmesiyle tel ile boğularak öldürülmüştür.¹³³

Orgeneral Mahmut Muhiti Hindistan'a kaçtıktan sonra Mayıs 1937'de, Doğu Türkistan'da kalan askerlerden Yüzbaşı Abdunniyaz, Hoten'de bulunan Tunganlarla birleşerek Kaşgar bölgesi üzerine hücumla geçmiştir. Bu ikinci ayaklanma öncekilerden daha kuvvetli olduğu için Çin askerleri bu ayaklanmayı bastıramamış, bundan dolayı Şing Şi Sey Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Böylece Rusya, dördüncü tümenini Kaşgar'a göndermiştir. Ezilmiş halkı koruduğunu iddia eden Bolşevikler, ezilen halkın ayaklanmasını sona erdirmek için uçaklar ve tanklardan oluşan büyük bir kuvvetle gelmiştir. Bu arada Barat Hacı'nın aktardığı şekliyle tümendeki Kırgız Tugayının komutanı Tuğgeneral İshak Bey'dir.

¹³¹ Mehmet Emin Buğra, *Doğu Türkistan'ın Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*, Güven Basımevi, İstanbul 1952, s. 38.

¹³² Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 14.

¹³³ Hoca Niyaz Hacı'nın ölümüyle ilgili Barat Hacı'nın ifadelerinden başka, diğer bir ifade de şu şekildedir: "Ağustos 1934 yılında genel vali olarak atanan Hoca Niyaz Hacı; Ruslar tarafından tutuklanarak hapse atıldı. Uzun bir hapis hayatından sonra, 1942 yılının Nisan ayında bir gaz hücrelerinde Ruslar tarafından idam edildi." Bkz. Hayit, *Türkistan Devletlerinin...*, s. 310.

Önceleri Osman Ali'nin ordusunda yüzbaşı olan İshak Bey, daha sonraları mevki elde etmek amacıyla hareket etmeye başlamıştır. Ayrıca hayatta kalan Doğu Türkistanlı önderlerle de anlaşamadığından, ayaklananların safından çıkarak Sovyetler Birliği topraklarına geçmiştir. Bolşevikler İshak Bey'i kendi istedikleri gibi yönetebilmek amacıyla bir süre eğitmiş, daha sonra da ordusunu silahlandırarak, İshak Bey'e tuğgeneral unvanı vermiştir. İshak Bey'in yönettiği bu ordu, önceleri kendilerini Hoca Niyaz Hacı'nın tarafındaymış gibi göstermiştir. Fakat daha sonraları gerçek niyetleri ortaya çıkmıştır, direnişe katılan birçok kişiyi kendi saflarına çekmiş, çekemediklerini ise öldürmüşlerdir. İshak Bey'in, Barat Hacı'nın içinde bulunduğu birliği kendi emri altına almaya başladığı dönemde Barat Hacı ordudan ayrılmıştır.¹³⁴

Barat Hacı, eve döndüğünde babası Hacı Ahun'un da içinde bulunduğu akrabalarından dokuz kişiyi hapse attıklarını öğrenmiştir. Onların akıbetini öğrenmek amacıyla karakola gittiğinde, karakol amirinin emriyle Barat Hacı da hapse atılmıştır. Böylece 1942 yılına kadar vilayet hapishanesinde kalmıştır.¹³⁵

2.2.Mücadele Yılları

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde Rusya'nın kendi iç işleriyle meşgul olmasını fırsat bilen Çan Kay Şek yönetimindeki Gomintang Hükümeti, bölgeye girmiştir. Böylece Doğu Türkistan, tamamen Çin hâkimiyetine girmiştir. Gomintang Hükümeti halkın sempatisini kazanmak amacıyla hapiste bulunanların kefaletle serbest kalabileceğini duyurmuştur. Diğer taraftan bölgeden çekilen Sovyetler Birliği hükümeti de, zamanında halktan zorla ele geçirdiği toprakları sahiplerinin mirasçılara iade etmiştir. Böylece kolaylıkların sağlandığı dönemde Barat Hacı'da amcasının kefaleti ödemesi sonucunda hapisten çıkabilmiştir. Barat Hacı'nın anılarında aktardığı şekliyle; hapisten kurtulmasının ardından, Gulca'ya giden tüccarlarla birlikte yola çıkmıştır. Gulca'ya ulaştıktan bir süre sonra, bir taşeron vasıtasıyla tarım işçisi olarak çalışmak için Nılkı'ya gitmiştir. Nılkı, Tanrı Dağlarının kuzey eteğindeki bir ilçedir. Barat Hacı'nın anılarında aktardığı şekliyle

¹³⁴ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 15.

¹³⁵ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 16.

bu ilçenin havası ılık, toprakları ise çeşitli ürünlerin yetiştirilmesi için müsaittir. Güney tarafında Avral Dağı bulunan bölgede Barat Hacı ve beraberindeki işçilerin kamış biçmekle meşgul oldukları bir esnada bir grup silahlı adam yanlarına gelmiştir. Barat Hacı'nın da içinde bulunduğu bütün işçileri silah zoruyla Olastay Vadisi'ne götürmüşlerdir. İşçiler, Olastay Vadisi'ndeki çadırları görünce buranın eğitim kampı olduğunu, onları bu bölgeye getirenlerinde partizan olduğunu anlamışlardır. Barat Hacı, bu partizan birliklerinin başında; Fatih Müslim(Kazak)¹³⁶, Ekber Bahadır (Kazak)¹³⁷ ve Ebul Kasım(Uygur) adlı kişilerin bulunduğunu ifade etmiştir. Bu kişiler, asıl amaçlarının Doğu Türkistan'ın Çin ve Rus zulmünden kurtulması için mücadele etmek olduğunu söylemişlerdir. Doğu Türkistan'ın; Uygurlar, Kazaklar ve Kırgızlar gibi Doğu Türkistanlı Müslümanların toprağı olduğunu ve Barat Hacı'nın da içinde bulunduğu işçi grubunu yanlarına alarak onlara silah eğitimi verdikten sonra, hep birlikte güçlü bir direniş kuvveti oluşturmayı amaçladıklarını ifade etmişlerdir. Böylece işçilerin eğitim dönemi başlamıştır, işçilere öncelikle nişan alma eğitimi verilmiştir. Barat Hacı, 1930 yılında bir süre İnkılâp Ordusu'nda görev yaptığı için bu grubun verdiği eğitimin ardından daha iyi bir şekilde silah kullanabilir duruma geldiğini anılarında ifade etmiştir. Bu eğitimler devam ederken bir taraftan da geceleri uyandırılarak koşturulmuşlar, ani baskınlar için tatbikat yapmışlardır. Barat Hacı, silah kullanmakta ustalaştığı için ona Rus yapımı bir tüfek vermişlerdir. Barat Hacı tekrar askerlik hayatının başlamasıyla ilgili duygularını: *“Askerlik hayatım yeniden başlamıştı. Kalbimde gizlenen arzu ve hayallerim, korun rüzgârda ateşe dönüştüğü gibi yanmaya başlamıştı. Hayata olan sevgim yeniden kalbimdeki yerini almıştı. Hayatım yeniden anlamlı bir yola, kutsal bir hedefe yönelmişti.”*¹³⁸ cümleleriyle ifade etmiştir.

¹³⁶ “Fatih Müslim: Kazan Türklerindedir, Nilki İsyanı'nın lideridir. 1943 yılından önce ağabeyi ile çiftlik işlemekle meşgul olmuştur. Şarki Türkistan Cumhuriyeti kurulduktan sonra Fatih Müslim, Nilki kaymakamı olmuştur. Kendisi direniş sırasında: “Nilki'yi Çinlinin bulunmadığı bir yurt yapacağım” demiş, gerçekten de onun kaymakamlığı döneminde Nilki'da bir tane bile Çinli kalmamıştır.” Bkz. İklil Kurban, a.g.e., s. 42.

¹³⁷ “Ekber Bahadır: Kazak Türklerindedir. Fatih Müslim'in isyana teşebbüsü ile Ekber Bahadır, iki kardeşini de yanına alarak Fatih Müslim'e destek olmuştur. Ekber, Gulca için girilen savaşta şehit düşmüştür.” Bkz. İklil Kurban, a.g.e., s. 44.

¹³⁸ Barat Hacı, a.g.e., s.17.

Eğitimle geçen bir dönemin ardından 30 Haziran 1943 tarihinde Gulca'da bulunan partizan birliği, Barat Hacı'nın da içinde bulunduğu birliğe, Nılkı'yı ele geçirmeleri için uygun zamanın geldiğini, bu çatışma için ellerinde yeterince silah bulunduğunu haber vermişlerdir. Böylece Nılkı Seferi için hazırlıklar yapılmış ve harekete geçilmiştir. Gulca'dan Toyboldi adlı bir Kazak Türkü, içlerinden yirmisinin Uygur, onunun Moğol, kalanların ise Kazak Türkü olduğu yüz kadar askerle birlikte Barat Hacı'nın birliğine yardıma gelmiştir. Ayrıca bu askerler birçok mühimmatı da beraberlerinde getirmişlerdir. Toplamda sadece üç yüz kadarı askerlerden oluşan birliğin sayısı; gelen misafirler, gönüllüler ve maden işçileri de eklenince bin iki yüz kişiye ulaşmıştır. Yeni gelenlerle toplantı yapıldıktan sonra Toyboldi, elli kişilik atlı askeri ile Nılkı ilçesinin batı tarafını savunmakla görevlendirilmiştir. Olstay'daki askerlerden elli kişi, bölgeyi savunmaları için bırakılmıştır. Kalan iki yüz askerden yüzünün ön cephede, kalan yüz kişinin ise arka cephede çatışması kararlaştırılmıştır. Ön cepheye gidecek askerlerin arasında bulunan Barat Hacı'yı yirmi iki kişilik manganın yardımcı komutanlığına atamışlardır. Barat Hacı, Gulca tarafını tutan Toyboldi'nin komutası altında görev almıştır. Bu sırada Fatih Müslim ve Ebul Kasım isimli liderler Olstay'daki karargâhta kalmışlardır.¹³⁹

Barat Hacı'nın anılarında ifade ettiği şekliyle Nılkı Seferi'ne, geceleri kurşunun daha uzağa ulaştığı gerekçesiyle, gece başlamışlardır. Gece ilçe karargâhını kuşatmışlardır. Çinli askerlerle çatışmanın devam ettiği esnada Barat Hacı, kafasını kurşun sıyırması suretiyle yaralanmıştır. Barat Hacı, yapılan müdahalenin ardından, iki saat sonra kendine geldiğini fakat uzun süre ağrısının devam ettiğini ifade etmiştir. Diğer taraftan harekât devam ederken Çinli askerler teslim olarak buldukları yerlerden çıkmışlardır. Böylece içlerinden elli tanesi Uygur olmak üzere beş yüz kadar asker teslim alınmıştır. Daha sonrasında teslim alınan askerlerin tamamının öldürülmesi yönünde emir gelmesi üzerine infaza başlanmıştır. Her askerin en az on esiri öldürmesi kararlaştırılmış ve bu sırada kurşun israfını önlemek amacıyla Çinli esirleri birbirlerine bağlayarak kurşuna dizmişlerdir. Bu anlarda yaşadıklarını Barat Hacı hatıratında şu şekilde aktarmıştır: *“Bana da öldürmem için on Çinli esir pay edilmişti. Onların onunu birbirine bağlamıştım. Sıranın başından*

¹³⁹ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 19.

ve sonundan olmak üzere iki kere ateş etmişim. Kurşunun girdiği her iki taraftan da dört Çinli ölmüştü. Sıranın ortasında iki Çinli kalmıştı. Onlarda bayılma numarası yapıyorlardı. Biz gittikten sonra kaçabileceklerini düşünerek onları da süngüyle öldürmüştüm. İlk defa bu kadar yakın mesafeden yalvaran gözlerle bakan insanları öldürmek, vicdanlı bir insan olduğumdan beni etkilemişti. Biraz ellerim titremişti, onlara acımıştım. Ama daha sonra bu zalimlerin halkıma yaptıkları, çektiğimiz acılar, kötü şekilde öldürülen askerlerimiz aklıma gelince tetiği çekmişim.”¹⁴⁰

Böylece esirlerden tamamını öldürmüşlerdir. Ayrıca bu baskından sonra elde ettikleri çok sayıda ganimeti, Olastay Vadisi’ne taşımışlardır.¹⁴¹

Nılkı Seferi başarıyla sonuçlandığı için merkezde bulunan partizan birlikleri Barat Hacı’nın birliğine tebrik mesajları yollamış ve ayrıca ordu komutanı Ali Han Töre’nin yeni bir hükümet kuracağına dair haberleri de iletmişlerdir. Hükümeti henüz kurmadığı dönemlerde bile halk tarafından sözüne güvenilen biri olarak tanınan Ali Han Töre, zaman zaman halka vaazlarda bulunarak ordu için yardım edilmesini sağlamıştır. Diğer taraftan Barat Hacı’nın birliğine Nılkı’dan ayrılmamaları ve Çinlilerin karargâhını kullanmaları yönünde talimatlar gelmiştir. Ayrıca bu dönemde Olastay Vadisi de diğer bölgelerden gelen gönüllülerin eğitildiği bir kamp alanına çevrilmiştir. Bir süre devam eden askeri eğitimlerin ardından, Komutan Ali Han Töre’den 1943 yılında, Gomintang ordusunun askeri üssü olan Gulca ve stratejik önemi olan Harembağ’ın Barat Hacı’nın birliği tarafından kuşatılması emri gelmiştir. Böylece Gulca Seferi Aralık 1943’de başlamıştır.¹⁴²

Barat Hacı’nın anılarında aktardığı şekliyle bu sırada Gulca bölgesindeki Muzdavan yolu Gomintang ordusu tarafından kapatılmıştır. Bu sebeple askerler, Harembağ bölgesinde bulunan havaalanını ele geçirmek için Gulca şehriden başlayarak Harembağ havaalanının ortasında son bulan 10 m derinliğinde bir tünel kazmışlardır. Bir tarafı havaalanı pistinin ortasına, diğer tarafı ise İli Nehri’nin altına çıkan bu tünel on bir günde kazılmıştır. On birinci günün sonunda tünellere konulan patlayıcılarla önce havaalanının ortası daha sonra da İli Nehri’nin altı patlatılmıştır.

¹⁴⁰ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁴¹ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁴² Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 23.

Böylece iki bölgede de büyük çukurların açılması sağlanmıştır. Bu çukurlardan giren nehir suyu, havaalanını sular altında bırakmıştır. Soğuk havasında etkisiyle havaalanını dolduran su donmuş ve havaalanını kullanılamaz duruma getirmiştir. Böylece Gomindang Hükümeti'ne ait 170 adet savaş uçağı suda donmuştur, ayrıca bölgede bulunan Gomindang askerleri de havaalanını bırakarak Harembağ tarafına kaçmışlardır.¹⁴³

Gulca etrafındaki tüm düşmanların bu süreçte Harembağ'ın iç bölgelerine toplandığını ifade eden Barat Hacı, beraberindeki askerlerle Harembağ'ı kuşatmak için harekete geçmiştir. Havaalanında olduğu gibi Harembağ mevkiinin içlerine kadar uzanan tüneller kazılmış ve bu tüneller sabah saatlerinde patlatılmıştır. Diğer taraftan Harembağ kapısına top ateşi atılmış ve böylece kapılarla beraber 10 m uzunluğundaki duvar da yıkılmıştır. Barat Hacı'nın aktardığı şekliyle tekbirlerle hücumla başlayan askerin tamamı aynı anda yıkılan duvarlardan Harembağ'ın içlerine doğru yönelmiştir. Bu ani hücumdan şaşırarak Çinli askerler, güçlü bir direniş gösterememişlerdir. Böylece sabah saatlerinde başlayan kuşatma, kısa süreli bir çatışmanın ardından başarıyla sonuçlanmıştır. Harembağ Nisan 1944'de, Barat Hacı'nın da içinde bulunduğu kuşatma birliğince ele geçirilmiştir. Gulca ve Harembağ bölgelerinin kuşatılması sonucunda Gomindang Hükümeti'ne bağlı on bin kadar asker esir alınmıştır. Ayrıca bu kuşatmada çok sayıda silah ve mühimmatta elde edilmiştir.¹⁴⁴

Ali Han Töre, Gulca'nın alınmasının ardından 12 Kasım 1944 yılında ikinci kez Doğu Türkistan İslâm Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Aynı gün Doğu Türkistan Milli Ordusu'nun da kurulduğunu ilan edilmiş, Ali Han Töre hem yeni kurulan devletin başkanı hem de ordunun komutanı olarak seçilmiştir.¹⁴⁵ Diğer taraftan oluşturulan ordu Sovyetler Birliği ordusu örnek alınarak oluşturulduğu için birlik üniformalarında ve askerlerin rütbelerinde Rusça ifadeler kullanılmıştır.¹⁴⁶

¹⁴³ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁴⁴ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁴⁵ Kurban, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁴⁶ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 26.

Milli ordunun kurulmasıyla dağınık halde bulunan partizanlar ve ayaklanan düzensiz topluluklar, düzenli bir birlik haline getirilmiştir. Bu kazanılan zaferler ve ardından devletin ikinci kez bağımsız olarak kurulması ülkede törenlerle kutlanmıştır. Özellikle Doğu Türkistan Milli Ordu Birliklerinin tören alanından silahlarla geçerek güçlü bir görünüm sergilemeleri halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Uzun yıllar devam eden Çin esaretinin ardından Doğu Türkistan'ın kendine ait bağımsız bir devlet teşkilatı kurması ve milli bir ordu oluşturması halkı etkilemiştir. Barat Hacı, tören boyunca askerleri tekbirler eşliğinde izleyen halkın gurur ve minnet duygularının gözlerinden okunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kendisi de ilk günden beri vatan için mücadele eden birliklerin içinde yer aldığı için yeni hükümetin kurulmasından etkilenen Barat Hacı, tören alanındaki duygularını şu sözlerle ifade etmektedir: *“Tek çeşit üniforma giymiş, düzenli, modern silahlarla donatılmış askerler, komutanlarının önünde dizilmiş duruyordu. O gün yaşadığım duygular benim hayattaki amacımı oluşturmuş, bana yaşam enerjisi vermişti. O ordunun mensubu olmak, devletin kurulması için üzerine düşen görevi yerine getirmek kimi gururlandırmazdı ki? İşte o günkü heyecan ve o günlerdeki özgürlüğün lezzeti, daha sonraları peşinden gideceğim bir hedefe dönüşmüştü. Çünkü o gün özgürlüğün ne demek olduğunu anlamıştım. O özgürlük lezzetini yeniden tatmak, o lezzetten payını alamamış evlatlarımızın tatmasını sağlamak kimi bu amaca yönlendirmezdi ki? İşte bu amaç hayatımın ilerleyen dönemlerinde, dayanılması zor ruhi ve bedeni azaplar içindeyken bana kuvvet ve ümit vermiştir.”*¹⁴⁷ Barat Hacı bu sözlerle ülke toprakları için mücadele etmenin önemini ortaya koymaktadır.

Cumhuriyetin ilan edildiği bu tarihlerde Gomindang Hükümeti’de bir taraftan işgal faaliyetlerine devam etmiş ve Gulca’dan sonra Gulca’ya bağlı Şiho bölgesini askeri merkez haline getirmiştir. Bunun üzerine Doğu Türkistan direniş kuvvetleri, yurdun bütün illerinden Çinlilere karşı aynı anda mücadele başlatmıştır. Aralık 1944’de her birlik farklı bir bölgeden harekâta başlamıştır. Şiho Harekâtı’nı, Gulca’daki Kengsay Tugayı’nın komutanı Tuğgeneral Mehmet Emin Eminov

¹⁴⁷ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 26.

komuta etmiştir. Ayrıca Mehmet Emin Eminov'a, merkezde bulunan İshak Bey ve Delilhan danışmanlık yapmıştır.¹⁴⁸

Barat Hacı'nın hatıralarında ifade ettiği şekliyle Şiho Harekâtı için iki tümen asker olarak yola çıkmışlardır. Barat Hacı, bu harekâta bölük komutanı olarak görev yapmıştır. Bölüğünde yüz yirmi asker bulunan Barat Hacı'nın yanında, Faytayop Mehmet Emin adlı bir asker yardımcı olarak görevlendirilmiştir. Barat Hacı'nın birliği "*Hedef Özgürlük*" kod adlı birliktir. Bu isim onlara, Nılkı Emniyet Teşkilatı'nı almalarının ardından verilmiştir. Diğer taraftan askerlerin hepsinde, Gomindang askerlerinden ganimet olarak alınan birer otomatik tüfek ve buna benzer silahlar vardır. Ayrıca bir adet telgraf makinesi ve bir adet telsizi de beraberlerinde götürmüşlerdir. On asker, telefon ve telgrafi korumakla görevlendirilmiştir. Barat Hacı ve beraberindeki askerler dört gün kadar yürüdükten sonra, Çin askerlerinin mevzilerine yaklaşık 200 metre uzaklıktaki bir bölgeye yerleşmişlerdir. Bu bölge Şiho'ya 10 kilometre uzaklıkta bulunmaktadır. Barat Hacı'nın bölüğü buldukları bölgede mevzi kazarak oraya yerleşmişlerdir. Komutanlarından emir gelmesini bekledikleri bir sırada, düşman tarafından buldukları bölgeye ateş açılmıştır. Bu sırada merkezden beklenen emir gelmiştir ve beklemede olan askerler harekâta başlamıştır. Şiho'daki kuleleri korumak için buraya gelip mevzi kazan Çinli birlikler, Barat Hacı'nın birliğine kendilerini savunma fırsatı vermemiştir. Sabah başlayan çatışma gece yarısına kadar sürmüştür. Daha sonra karargâhtan gelen komutanların emriyle mevzilerinin yerini Şiho'nun yer şekillerine göre tekrar değiştirmişler, Çinli askerlere belli etmeden, mevzilerini onlara daha da yaklaştırmışlardır. Çatışmanın devam ettiği üç gün içerisinde Barat Hacı'nın bölüğünden asker kaybı olmamıştır. Fakat birinci bölükten, iki manga asker düşmanın peşindeyken kuşatma altında kalmış ve şehit edilmişlerdir. Bu bilgileri haberlerin yayımlandığı İstiklal gazetesinden öğrenmişlerdir.¹⁴⁹

Çatışmanın altıncı gününe kadar ilerleme kaydedilememiştir. Bunun üzerine aynı günün gecesini garnizondaki bütün askerlere aynı anda düşmana karşı harekete geçilmesi emri verilmiştir. O sırada Çinli birliklerin, Barat Hacı'nın bölüğünün

¹⁴⁸ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁴⁹ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 29.

bulunduğu yerden, Şiho'ya kadar mevzi kazdığı aktarılmıştır. Böylece garnizonda bulunan bütün askerler harekete geçerek Çinli birliklere karşı iki gün süren şiddetli bir saldırı başlatmışlardır. Bu güçlü saldırının karşısında direnemeyen Çinli birlikler, buldukları mevzileri bırakarak Şiho bölgesinde bulunan kulelerin yanındaki mevzilere kadar kaçmak zorunda kalmışlardır. Barat Hacı'nın komutasındaki askerlerin de içinde bulunduğu bir grup asker, düşmanı takip ederek kulelerin çevresindeki mevzilerde bir ay kadar çatışmaya devam etmişler, sonunda kulelere yaklaşamadıkları için kuleleri uzaktan top ateşine tutmuşlardır. Böylece on sekiz kuleyi bu şekilde top ateşi ile yıkmışlardır. Bu çatışmada Doğu Türkistan direniş kuvvetlerinden beş yüz asker şehit olmuştur. Diğer taraftan beş bin kadar Çinli asker öldürülmüş, bin kadarı da esir alınmıştır. Barat Hacı'nın anılarında aktardığına göre bu esirlerin arasından iki yüz Tungan, yetmiş Uygur ve elli de Moğol çıkmıştır. Bu esirler, milli orduyla işbirliği yaparak yüz yirmi adet kule olduğunu ve her kulede elli asker bulunduğunu, ayrıca kulelerdeki mühimmat durumlarını bildirmişlerdir. Diğer taraftan Çinli esirler karargâha gönderilmiştir, esir alınan Uygurları ise tehlikeli bölgelere silah ve ilkyardım malzemelerini taşımaları için kullanmışlardır. Üç ay boyunca devam eden Şiho Harekâtı, şiddetli çatışmalardan sonra galibiyetle sonuçlanmıştır. Şiho, Mart 1945'de kurtarılmıştır. Şiho'nun ele geçirilmesinin ardından bir ay kadar bölgede kalan Doğu Türkistan birlikleri, bölgeyi Çinli askerlerden arındırmışlardır. Bu harekâta Barat Hacı'nın bölüğünden sadece on sekiz kişi hayatta kalmıştır, hayatta kalanlara daha sonrasında, savaştaki kahramanlıklarından dolayı gazilik nişanı verilmiştir. Barat Hacı'ya da "*kurmay yüzbaşı*" unvanı verilmiştir.¹⁵⁰

Barat Hacı anılarında aktardığı şekliyle Şiho Harekâtı'ndan sonra emrine yüz asker daha verilmiş ve bu askerlerle Süydüng bölgesinde bulunan Çin birliklerine karşı çatışmaya gitmişlerdir. Bölgeye ulaşmalarının ardından Çin mevzilerine karşı saldırı emri verilmiştir. Barat Hacı ve komutasındaki askerler Çin birliklerine hücum ederek önlerinde bulunan nehri geçmeye karar vermişlerdir. Fakat nehirden geçtikleri sırada Barat Hacı'nın böbreklerine kurşun isabet etmiştir. Barat Hacı, kurşunun gelmesiyle birlikte nehrin içinde bir kaya üzerine yığıldığını ve ayakları suyun

¹⁵⁰ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 30.

içinde, gövdesi kayanın üzerinde kalmış bir vaziyette kendinden geçtiğini ifade etmiştir. Bu halde nehrin içinde sabaha kadar bilinci kapalı bir şekilde kalmış, sabah askerlerin aramaları sonucunda nehirden çıkarılmıştır. Bu sırada gece boyunca o vaziyette kaldığı için vücudunun buz tutmuş olduğunu ifade eden Barat Hacı, daha sonra Almata Askeri Hastanesi'ne götürülerek tedavi edildiğini aktarmıştır. Bir süre tedavi gördükten sonra hastaneden çıkmıştır. Tamamen iyileştikten sonra tekrar orduya katılan Barat Hacı, 1949'dan 1950'ye kadar "*Hedef Özgürlük*" kod adlı ikinci alayda tabur komutanlığı yapmıştır.¹⁵¹

1952 yılına gelindiğinde Barat Hacı, Çin'de bulunan Sovyetler Birliği Güney Xinjiang Tiyatro ve Sinema Şirketi Genel Müdürlüğüne, istihbarat toplaması amacıyla yerleştirilmiştir. Barat Hacı bu görev dâhilinde 1953 yılının nisan ayından, aynı yılın ekim ayına kadar Çin'in diğer eyaletlerine geziye çıkarılmıştır. Çin'e döndükten sonra Xinjiang Askeri Bölgesi Coğrafi Haritacılık Kısmı Sınır Koruma Birliği'ne atanmıştır. Burada Sovyetler Birliği'nin yardımıyla Doğu Türkistan'ın coğrafi haritası çıkarılmakta olup bu görev gizli yürütülmektedir. Barat Hacı burada 1956 yılına kadar çalışmış, içinde bulunduğu birlikle Doğu Türkistan'ın bütün sınırlarını dolaşma fırsatı bulmuştur. Çinlilerin bu faaliyetlerdeki amacı, Doğu Türkistan'ın sınırlarını fotoğraflayarak bölgede görevlendirmek üzere asker yetiştirmektir. Çinli yetkililer, Barat Hacı ve arkadaşlarını gizli ve stratejik bölgelere yönelik haberleri öğrenmemeleri amacıyla önemsiz işlerle görevlendirmiştir. Barat Hacı da fırsat buldukça ofiste kalarak Çinlilerin çektiği fotoğrafların bir kopyasını Urumçi'de bulunan Komutan Eminov'a götürmüştür. 1956 yılından sonra alınan kararla Doğu Türkistan Milli Ordusu sınırlandırılmış ve Barat Hacı'nın da içinde bulunduğu 10.000 asker ordudan çıkarılarak ulaştırma idaresine götürülmüştür. Barat Hacı, ordudan ayrıldıktan sonra araba kullanmayı bildiği için ehliyet almış ve 1960 yılına kadar şoförlük yapmıştır.¹⁵²

¹⁵¹ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁵² Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 32.

2.3. Tutukluluk Dönemi

13 Kasım 1960 tarihinde Barat Hacı akşam namazını kılıp evine döndüğü sırada, evinde Kaşgar İli Ulaştırma Dairesi'nden Yasin Kuzu isimli görevliyle karşılaşmıştır. Görevli, Kaşgar İli Ulaştırma Meclisi Başkanı Vang'ın, Barat Hacı'yı çağırıldığını ve eğer kendisiyle gelmezse başka ekiplerce zorla götürüleceğini haber vermiştir. Böylece Barat Hacı, ulaştırma idaresine götürülerek sorguya alınmıştır. Sorgu odasına giren Çinli polislerinin yanında, Kaşgar Emniyet Teşkilatı Genel Müdürü Dursun Durmuş da bulunmaktadır. Daha sonra sorgunun devamı için Barat Hacı, Yumulak şehrinde bulunan emniyet teşkilatına götürülmüştür. Sorguya, ilk olarak hayatını anlatmasını isteyerek başlayan Çinli sorgu memurları, istedikleri cevapları verdiği takdirde Barat Hacı'ya yüklü miktarda para vereceklerini ve hemen serbest bırakılacağını söylemişlerdir.¹⁵³

Barat Hacı'nın anılarında aktardığı kadarıyla bu sırada sorgu memurlarının özellikle üzerinde durdukları konular; “*Doğu Türkistan Birliği*” isimli derginin içeriği, ayrıca daha önceleri çıkarılan “*İzvistiye*” gazetesinin içeriği ve bu dergilerin isim değiştirdikten sonra aldıkları diğer isimlerdir. İzvistiye isimli gazete, 1956 yılında Çinlilerin işgal faaliyetlerine karşı kurulan Halk Partisi'nin gizli gazetesi olarak faaliyette bulunmuştur ve parti üyelerinin çoğunluğunun bu gazeteye erişimi sağlanmıştır. Diğer taraftan bu gazete ayaklanma zamanlarında “*Doğu Türkistan'ın Sesi*” ismiyle de yayımlanmıştır. Bu gazeteye Çinlilerin dâhili durumu hakkında bilgiler ve bazı gizli evrakların yanında Çin'deki durumlar hakkında da yazılar basılmıştır. Ayrıca Rusların yaptığı dini baskıların da yazıldığı bu gazetede Rus propagandası da yapılmıştır. Daha sonra Haziran 1960'da gazete hakkında bir toplantı yapılarak ismi “*İstiklal*” olarak değiştirilmiştir. Çinliler içeriğinden dolayı bu gazetenin peşine düşmüşlerdir. Barat Hacı, bu sorular karşısında bilgisi olmadığını söyledikten sonra sorgusu bitirilerek Kaşgar İli Ulaştırma İdaresi Müdürlüğüne geri götürülmüştür. Barat Hacı'nın anılarında aktardığı şekliyle; merkeze iade edildikten sonra Çinli memurlar tarafından yerli usullerle uzun saatler işkencelere maruz kalmış, acılara dayanamadığı anlarda polislere hakaret etmeye

¹⁵³ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 34.

başlamıştır. Kendilerine hakaret edilmesine dayanamayan polisler, bu defa Barat Hacı'yı tüfeklerinin dipçiğiyle bayıltmıştır. Barat Hacı, uzun süre baygın kaldıktan sonra kendine geldiğinde bir hapisane odasına yerleştirildiğini görmüştür. Ayrıca kendine geldiğini gören polislerin aralarında geçen konuşmadan duyduğu kadarıyla öldürülecek kadar şiddetli işkencelere maruz kalmış olduğunu anladığını ifade etmiştir. Bu olaydan bir süre sonra Barat Hacı'yı, çalışması için benzin istasyonu inşaatına götürmüşlerdir.¹⁵⁴

İnşaat alanı bir nevi çalışma kampı niyetiyle kurulmuş bir alandır. Burada Çin hükümetince suçlu görülmüş, farklı ideolojik gruplar çalıştırılmıştır. Barat Hacı, yerli milliyetçi ve Pan-İslamist olarak orada bulunmuştur. Bu inşaatla bulunduğu sürece gündüzleri çalıştırılmış, geceleri ise hapsedildiği odada sorgulanmaya devam edilmiştir. Barat Hacı'yı sorgulamaya gelenler arasında iki tane de Uygur memur bulunmuştur. Sorgular bu kişilerce kayıt altına alınmıştır. Diğer yandan sorgularda istedikleri cevapları bulamayan Çinli sorgu memurları, Barat Hacı'ya işkence yapmaya da devam etmişlerdir. Bir işkence anını Barat Hacı şu şekilde anlatmıştır: *"10 gün çalıştıktan sonra, bir gece polisler geldi ve başıma çuval geçirdiler. Ellerimi arkadan bağladılar. Dolaştırarak, bilemediğim bir yere götürdüler. Oraya götürdükten sonra elimin başparmağı ile ayak başparmağımı birleştirip birbirine bağlayarak beni iki ayağımdan tavana astılar. Parmaklarım ağırlığı taşıyamadığından, hemen kopacak gibi duruyordu. Başımı bıraksam nefesim sıkılıyordu, kaldırsam hemen yoruluyordum. Bir ayağım da boşlukta olduğu için yoruluyordu. Böylelikle aynı anda her taraftan acı çekiyordum. Zamanında çatışmalarda ölmüş olsaydım diye düşünmüştüm."*¹⁵⁵ Yine böyle bir sorgu ve işkencenin ardından Barat Hacı; uzunluğu bir buçuk metre, genişliği yarım metre olan karanlık bir odaya hapsedilmiştir ve güneş görmeden Mart 1962'ye kadar toplam 110 gün bu odada kalmıştır.

Mart ayında bir gün sabah Kaşgar İli Ulaştırma Başkanı Vang, sorguyu kendisi yapmıştır. Barat Hacı'nın anılarında aktardığı şekliyle Başkan Vang, sorgusuna her zamanki suçlamalarını yaparak başlamıştır. Devamında Barat Hacı'ya

¹⁵⁴ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁵⁵ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 38.

eski işçi ve asker olduğu için insani muamele yaptıklarını söylemiş, Çin Komünist Partisi'nin, prensiplerine bağlı kalarak insanları kurtarmaya çalıştıklarını anlatmıştır. Sözlerini, Barat Hacı'nın bu iyi muamelelerden anlamadığını söyleyerek bitirmiştir. Bunun üzerine sinirlenen Barat Hacı, sorgu odasında bulunan tercümana konuşmalarının aynen çevrilmesini söyleyerek konuşmaya başlamıştır. Barat Hacı ilk olarak kendisine yapılan işkenceleri, sorgu memurlarının insani olmayan davranışlarını anlatmıştır. Daha sonra kapatıldığı karanlık hücreyi ve o hücrede bir insanın yaşayamayacağı koşullarda aylarca yaşadığı eziyetleri anlatmıştır. Bu yapılanların insani hiçbir tarafının olmadığını ifade eden Barat Hacı, Başkan Vang'ın bütün söylediklerine böylece itiraz etmiştir. Bu sözlerin ardından Başkan Vang'ın göstermelik bir acıma ile kaldığı hücreyi görmeye geldiğini, daha sonra da kendisine yatak ve kıyafet gibi kişisel eşyaların sağlandığını aktaran Barat Hacı, bu gibi davranışların komünistlerin bir hilesi ve yumuşatma tedbiri olarak uygulandığını söylemiştir.¹⁵⁶

Barat Hacı, odaya alınmasının ardından Eylül 1962'ye kadar yani yaklaşık 6 ay sorgu yapılmadan tutulmuştur. 6 ay sonra bir defa daha sorguya götürülmüştür. Barat Hacı'nın anılarında aktardığı şekliyle bu sorgu sırasında yıllar önce okuduğu bir maninin içeriği sorulmuştur. Bu mani, Gomindang Hükümeti'nin bölgeden çekilmesi ve Doğu Türkistan halkının bağımsızlığına kavuşması gibi dizelerin olduğu, halk arasında yaygınlaşmış bir manidir. Barat Hacı, sorgu memurlarının özellikle bu maniye sorma amaçlarının, özerkliğe karşı tam bağımsızlığı savunan mücadele liderlerinin düşüncelerini öğrenmek olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra sorgu boyunca Çinli memurların istediği cevapları vermediği gerekçesiyle tekrar hapse konulmuştur. Sorgular genel olarak aynı konular üzerinden devam etmiştir; Barat Hacı'nın katıldığı siyasi olaylar ve bu süreçte tanıdığı liderlerin isimlerinin sorgulanması şeklinde yapılmıştır. Barat Hacı'nın aktardığına göre Eylül 1962'deki sorgudan sonra 3 yıl sorguya çağırılmadan hapiste kalmıştır.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁵⁷ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 40.

2.4. Farklı Dönemlerde Önemli Kişilerle Yaşadığı Cezaevi Hatıraları

1966 yılında Çinliler “*Kültür İnkılâbı*”nı başlatmışlardır. Bu inkılâp Doğu Türkistan’daki Uygur Türk kültürünün ve İslâmi değerlerin silinmesi amacıyla ortaya çıkarılmıştır. İnkılâp adı altında halkın dış görünüşüne müdahale edilmiş ve her türlü dini faaliyetlere yasaklar getirilmiştir, insanlar somut delile gerek duyulmadan hapse atılmıştır. Dahası sahte raporlarla Doğu Türkistanlı aydınlara, yapmadıkları suçlar yüklenmiştir. Bu süreçte Doğu Türkistan genelinden yirmi beş bin kişi hapse atılmıştır. Bunun yanında açık bir şekilde idam cezası vermek için bahane bulamadıklarında hapishaneye yerleştirilen bir casus vasıtasıyla bu kişileri öldürmüşler, topluma karşı da intihar süsü vermişlerdir. Barat Hacı bu dönemde hapiste olmasına rağmen, olayların gidişatından haberdar olmuştur.¹⁵⁸

1966 yılı Ağustos ayında Barat Hacı yeniden sorgulanmaya başlamıştır. Bu sorgulardan birinde Barat Hacı’nın aktardığı şekliyle; sorgu memurları kendisine bundan sonra inat etmeden sorulan sorulara doğru cevap vermesinin gerektiğini çünkü ellerinde somut deliller olduğunu söylemişlerdir. Devamında, çalışma kampının müdürü Kadir Savut’un evinde basılmış olan Doğu Türkistan adında birçok dergi ve gazeteleri ele geçirdiklerini, bu sayede birtakım ayaklanma başlatma taraftarı olan kişileri Kültür İnkılâbı’nın bir başarısı olarak tutukladıklarını, bir kısmını ise yürütülen faaliyetleri açıkladıkları için serbest bıraktıklarını söylemişlerdir. Bu sebepten Barat Hacı’nın bildiklerini anlatması gerektiğini söylemişler, bu konuşmaları yaparken bir taraftan da, masaya elektrikli işkence aletlerini dizerek açıkça tehdit etmişlerdir. Barat Hacı, sordukları konular hakkında bilgisinin olmadığını söylemesinin ardından çok ciddi işkencelere maruz kaldığını ifade etmiştir. Ayrıca bu işkenceler sırasında apandisinin patladığını ve bu olayın ardından altı ay kadar kendi ihtiyaçlarını kendisi gideremediğini aktarmıştır.¹⁵⁹

1967 yılında Çin’in işgal faaliyetleri çok şiddetlenmiştir. Bu dönemde Barat Hacı’nın da yakından tanıdığı belli başlı şahsiyetler farklı tarihlerde hapse atılmıştır. Barat Hacı, hücresinde kaldığı süre boyunca bu şahsiyetlerin hapishanede

¹⁵⁸ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁵⁹ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 44.

yaşadıklarına tanıklık etmiştir ve bu dönemi anlarında aktarmıştır. Konu bütünlüğü olması amacıyla bu şahsiyetlerden bazılarına bu bölümde yer verilmiştir. İlk olarak Türkiye’de okumuş olan Helim Efendi’nin oğlu Artuşlu Micit Efendi adlı bir şahsiyetten bahsedilmiştir. Halk Partisi’nin kurucu üyelerinden olan Micit Efendi, Ağustos 1966’da hapse atılmıştır. Onun yanına Ağustos 1967’de Kargalıklı, 17 yaşında katil bir genç getirmişlerdir. Micit Efendi bu genci teselli etmek için, Doğu Türkistan direniş kuvvetlerinin Şing Şi Sey’i yeneceklerini, böylelikle Çinlilerden kurtulacaklarını, o zamana kadar kendisinin sabretmesini söylemiştir. Fakat katil genç, Micit Efendi’ye ihanet etmiş ve bu konuşmalarından dolayı Micit Efendi’yi Çinlilere ihbar etmiştir. Bu ihbar üzerine Micit Efendi’yi götürüp yeniden sorgulamaya başlamışlardır. Sorgu esnasında maruz kaldığı ağır işkenceler sonucunda vefat etmiştir. Barat Hacı, Kaşgar halkının Micit Efendi’nin cesedini mezara koyduktan sonra gösteriler yaptığını ve o günlerde çok acı olayların yaşandığını aktarmıştır.¹⁶⁰

1968 yılında Maarif Müdürlüğü’nün Başmüfettişi Turdi Ali isimli bir kişi hapse getirilmiştir. Aksu Beştügmenlikli olan Turdi Ali, daha önce Turfan Ayaklanması’na katılarak bu ayaklanmanın siyasi liderinin yardımcılığını yapmıştır. Komünistlerin ülkeye geldiği dönemde Xinjiang Üniversitesi’nde hocalık yapmıştır. Bu sırada Çinlilerin bölgeyi işgalinden sonra, 5 yıl içinde Doğu Türkistan’ı bırakacaklarına dair maddelerin olduğu bir anlaşmanın imzalandığı toplantıya katılanların arasında bulunmuştur. Bir dönem Parti Merkezi Üniversitesi’nin Tarih-Coğrafya Fakültesi dekanlığını yapan Turdi Ali, bu toplantıdan sonra Çinlilerin işine gelmediği için Urumçi’ye geri gönderilmiş ve Xinjiang Maarif Müdürlüğü’nün nazırlığına atanmıştır.¹⁶¹

Çin hükümeti imzalanan anlaşma şartlarına uymamış ve Doğu Türkistan’ı terk etmemiştir, 1 Ekim 1955 tarihinde “*Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi*” kurularak özerkliğin sağlanacağı bildirilmiştir. Bu olay için dünyadaki bütün sosyalist devletlerden delege çağrılmıştır, Turdi Ali’de bu özerklik fikrine karşı çıkanlar arasında bulunduğu için Çinlilerin tepkisini çekmiştir. Milliyetçi olduğu gerekçesiyle

¹⁶⁰ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁶¹ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 49.

Urumçi'den Kaşgar'a sürülen Turdi Ali, oradaki Pedagoji Yüksek Okulu'na müdür olarak atanmıştır. Ayrıca Turdi Ali bir dönem Halk Partisi'ne de katılarak bu partinin kurucusu Mehmet Emin Eminov'un yardımcısı olarak çalışmıştır. Bütün bu faaliyetlerinin ardından hapse atılmıştır. Barat Hacı'nın anılarında ifade ettiği şekliyle Turdi Ali, sorgu memurlarının sorularına cevap vermemiş, kendi mevkiinden bir memur tarafından sorgulanırsa cevap vereceğini söylemiş, sorguya çıkmayı reddetmiştir. Böylece normalde herkese günde iki defa verilen ekmeğin Turdi Ali'ye günde sadece bir defa verilmiştir. Hapse atılmasının üzerinden 6 ay geçtikten sonra ayağa kalkamaz hale gelen Turdi Ali, 1972 yılında, 22 senelik hapis cezasına çarptırılarak Yarkent'deki çalışma kampına götürülmüştür.¹⁶²

Milli Ordu 12. Garnizon Komutanı Mehmet Emin Eminov'un kâtabi ve özel danışmanı olan Ablayov Emin, 1968 yılında hapse atılmıştır. Mehmet Emin Eminov Urumçi'ye tayin edildiğinde Ablayov Emin, Güney Xinjiang Askeri Bölgesi'nin lojistik birliğinde çalışmaktadır. Ahunov liderliğindeki Doğu Türkistan Silah Teşkilatı'na silah ve mühimmat sağladığı gerekçesiyle hapse atılmıştır. Barat Hacı ile aynı hücreye yerleştirilmiştir. Barat Hacı, sorgu esnasında Ablayov Emin'i camların üzerinde yuvarladıklarından vücudunun yara içinde olduğunu ayrıca soğuk havada asılı bıraktıkları için de akciğerlerinin etkilendiğini, bu sebepten gece gündüz öksürdüğünü ifade etmiştir. Böylece işkencelerden dört ay kadar sonra vefat ettiğini aktarmıştır.¹⁶³

Doğu Türkistan Milli Ordusu'nun komutanı Hamit Aslanov, 1969 yılında Barat Hacı'nın bulunduğu hapis haneye getirilmiştir. Hamit Aslanov, daha önceleri ordudan casusluk yaptığı gerekçesiyle uzaklaştırılarak Özerk Bölge Tarım Müdürlüğüne başmüfettiş olarak atanmıştır. 1957'deki, coğrafi olarak özerklik verilmediği takdirde, Çinlilerin bölgeden çekilmesinin gerekliliğinin görüşüldüğü toplantıda konuştuğu için Hamit Aslanov, tarım müdürlüğü başmüfettişliği görevinden alınarak, Maralbaşı ilçesindeki tarım müdürlüğü görevine tayin edilmiştir. Daha sonra orada teşkilat kurduğu şüphesiyle Kaşgar Emniyet Müdürlüğü hapis hanesine atılmıştır. Sorgu yapılan süreç boyunca açlık grevi yapmıştır. Bir gün

¹⁶² Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁶³ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 51.

sorgusu yapılmak üzere hapisanenin bahçesine çıkarılmış ve mikrofonla sorgusu yapılmıştır. Böylece Barat Hacı ve diğer mahkûmlar bu sorguyu kendi hücrelerinden dinlemişlerdir. Hamit Aslanov sorgu yapıldığı süre boyunca, Çinlilerin yüklemeye çalıştığı suçların hiçbirini kabul etmemiştir. Hamit Aslanov, ilk olarak otuz beş sene boyunca düzen karşıtı olarak direniş faaliyetlerine katıldığını anlatmıştır. Sorguyu yöneten Başkan Vang, Rus hükümetinin Lenin ve Stalin'in sorguları sırasında onlara yapılan kötü muameleleri örnek göstererek kendilerinin Hamit Aslanov'a bunlardan farklı olarak insanca davrandıklarını, makam sahibi yaptıklarını buna rağmen vatana ihanet ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Hamit Aslanov, kendi vatanına bağlı bir Doğu Türkistanlı olduğunu, Vang'ın vatana ihanet sözlerinin tutarsız olduğunu, onun bahsettiği vatanın kendi vatanı olmadığını söylemiştir. Gerçek vatana ihanetin Çin hükümetinin yaptıklarına sessiz kalmak olacağını ifade etmiştir. Daha sonra da tacizcilerin hapisanesine ezilmişlerin ve vatanseverlerin atıldığını söylemiştir. Bu sözlerin üstüne sinirlenen Vang, sadece sorduğu sorulara cevap vermesi gerektiğini, istediği gibi nutuk atamayacağını söyleyerek Hamit Aslanov'u tehdit etmiştir. Barat Hacı'nın anılarında aktardığına göre Hamit Aslanov, yapılan tehditlere kulak asmayarak konuşmasına devam etmiştir. Başkan Vang'a, Lenin ve Stalin'in üzerinden yaptığı örneklerinin de kendi durumlarına uymadığını açıklamıştır. Onların dili, dini ve yaşadığı toprakların aynı olduğunu fakat kendisinin din, dil ve milletinin farklı olduğunu, Çin toprağında değil kendi topraklarında yaşadığını söylemiştir. Verdikleri yemekleri Çin'den getirmediğini, Doğu Türkistan'a yerleştirdiği milyonlarca Çinliyi kendi ürünleriyle beslediklerini, Çin'e Doğu Türkistan'dan yiyecek taşıdıklarını söylemiş ve bu durumlardan dolayı hiçbir zaman boyun eğmeyeceğini söylemiştir. Bu konuşmasının ardından sorgu memurları, Hamit Aslanov'u kürsüden indirerek dövmeye başlamışlar, sonrasında da onu karanlık bir hücreye atmışlardır. Bu olayların üzerinden bir süre geçtikten sonra Hamit Aslanov'u çalışma kampına götürmüşler ve orada haptisten kaçtığı gerekçesiyle öldürmüşlerdir.¹⁶⁴

1969 senesinde Çalışma Kampı İdaresi'nin Müdürü Kadir Savut, Mekit'teki görev yerinden tutuklanmıştır. Bu adam Mehmet Emin Eminov'un parti başkanlığı

¹⁶⁴ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 49.

yaptığı dönemde, parti idare kurulunun başkan yardımcılığını ve teşkilat sözcülüğünü yapmıştır. Mehmet Emin Eminov, onu özel bir planla Çalışma Kampı Müdürlüğüne tayin ettirmiştir. Kadir Savut, Çalışma kampları müdürü olduktan sonra görevli olarak gittiği her bölgede Çin hükümetinin tutuklulara uyguladığı muameleyi görmüştür; 5000 kişiden fazla adamın ağır işlerde öldüğünü ve 15.000 adamın hapishanelerde ağır şartlarda tutulduğunu öğrenmiştir. Daha sonra merkezden izin alarak tutukluların durumunu iyileştirmiş ve hapishanelerde “Rüzgâr” adıyla bir teşkilat kurmuştur. Bütün bu faaliyetleri neticesinde 1969 yılında tutuklanmıştır. Hapishanede yaşadığı döneme tanık olan Barat Hacı’nın anılarında aktardığı şekliyle, Kadir Savut sorgu memurlarına cevap vermeyeceğini söylemiştir. Ancak Doğu Türkistan bağımsızlığını kazanıp Çinlilerin de Birleşmiş Milletler tarafından yargılandığı zaman uluslararası yargı mensuplarına cevap vereceğini söylemiştir. Bunun üzerine türlü işkencelere maruz kalmıştır. Bu işkencelerden dolayı ihtiyaçlarını kendi gideremediği dönem boyunca Kadir Savut’a diğer mahkûmlar yardım etmiştir. Bir süre sonra idam cezası verilen Kadir Savut, Kiriye ilçesi ile Niye ilçesi arasındaki Dunhung denen bölgeye giden yol kıyısındaki Savaş Suçluları Hapishanesi olarak bilinen “Taraş” denilen kampa götürülmüştür.¹⁶⁵

20 Mart 1970’te Kargalık ilçe müftüsü Raşiddin Ahunum’un oğlu Abdülhamit Raşiddin’i Barat Hacı’nın hücrelerine getirmişlerdir. Aslında Abdülhamit Raşiddin’e 1968 yılında yakalama kararı çıkarılmış, fakat o iki sene Urumçi, Karamay ve Kaşgar vilayetlerinde saklanmıştır. Daha sonra Kaşgar şehrinde bulunduğu sırada, saklandığını öğrenen bir tanıdığının Çinlilere ihbarı üzerine 1970’de yakalanarak bu hücreye konulmuştur. Barat Hacı, beraber kaldıkları dönemi anılarında aktarmıştır. Abdülhamit Raşiddin hücreye konulduğunda Barat Hacı ile konuşmamıştır. Bunun nedenini daha sonra öğrenen Barat Hacı, polislerin kendisi hakkında beş kişinin katili olduğunu ve eğer Abdülhamit Raşiddin konuşursa onu da öldürebileceğini tembihleyerek kendisinden korkmasına sebep olduklarını ifade etmiştir. Bunun üzerine Barat Hacı, dedikleri gibi bir katil olsaydı, onu uzun yıllar bekletmeye gerek duymadan öldüreceklerini, polislerin söylediklerinin tutarlı olmadığını ifade etmiştir. Böylece birbirleriyle konuşmaya başlamışlardır. Çin

¹⁶⁵ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 52.

hükümetine karşı bağımsızlığı destekledikleri ve yürüttükleri faaliyetler bakımından aralarında benzerlik bulunduğundan kısa sürede birbirleriyle arkadaş olmuşlardır. Daha sonra Abdülhamit Raşiddin'i sorguya götürmeye başlamışlardır. Sorgularda; ayet ve hadislerin tercümelerini yaparak halk arasında konuşmalar yaptığını, bu konuşmalarla halkı etkilediğini, ayrıca yeni bir devletin kurulması için planlar yaptığını, bu olayların iç yüzünü anlatması gerektiğini söylemişlerdir. Sorgularda yöneltilen suçları kabul etmeyen Abdülhamit Raşiddin'i konuşturabilmek için şiddetli işkence yöntemlerine başvurmuşlardır. Sorgular esnasında gördüğü işkenceler neticesinde kendi işini göremez bir hale getirilmiş, iyileşene kadar temizliğini Barat Hacı yapmış, yemeğini yedirmiştir. Uzun süre kendinden geçmiş bir halde yattığı için Abdülhamit Raşiddin'in hastalandığını ifade eden Barat Hacı, gardiyanlara bu durumu söyleyerek hücrelerinin temizlenmesini ve kendilerine temiz eşyalar verilmesini sağlamıştır.¹⁶⁶

1971 senesinde Barat Hacı, arkadaşı Abdülhamit Raşiddin ile hücrelerinde birlikte kaldıkları sırada, bu iki arkadaş Çin polislerinin tepkisini merak ettikleri için birbirleriyle göstermelik tartışmalara girmişlerdir. Böylece birbirleriyle göstermelik olarak kavga etmeye, birbirlerini yaralamaya başlamışlardır. Barat Hacı'nın anılarında aktardığına göre, dört ay kadar sonra Çinli sorgu memurları onların hücrelerine gelerek kavgalarının nedenini sormuştur. Barat Hacı ve Abdülhamit Raşiddin de hücreye sığamadıkları için kavga ettiklerini ve yerlerinin değiştirilmesini istediklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine ikisinin birbirinden ayrılmayacaklarını, ikisinin de bağımsızlık fikirleriyle başka insanları zehirleyeceklerini, bu sebeple onları ayırmayacaklarını ve birbirlerine zarar vererek kendilerini yok etmelerini söylemişlerdir. Barat Hacı, bu olayın üzerinden bir süre geçtikten sonra, iki silahlı askerin gelerek kendisini dövmeye başladıklarını, zorluk çıkarması halinde daha kötü şeyler yapacaklarını bildiği için de sessizce beklediğini ifade etmiştir. Fakat polisler durmadıkları gibi sonrasında da Barat Hacı'nın elindeki kelepçeyi, ayağındaki prangayla birleştirerek eğilmiş bir vaziyette onu tavandaki hava alma penceresinin altına getirmişlerdir. Daha sonra bir asker hava alma penceresini açarak Barat Hacı'nın üzerine dışkı atmıştır. Dışkı Abdülhamit Raşiddin'in üstüne de gelmiştir.

¹⁶⁶ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 54.

Bu olaydan sonra askerler Barat Hacı'yı o halde bırakarak gitmişlerdir. Barat Hacı'nın ifade ettiği şekliyle dört saat boyunca kapıya vurup yardım istemiş fakat kimse yardıma gelmemiştir. Dört saatin sonunda o zamanlar İli Tutukevi müdürü olan Abdulkerim Ali, Barat Hacı'nın durumunu öğrenmek için hüccesine gelmiştir. Bu işi kimin yaptığını araştıracağını söyleyerek Barat Hacı'nın temizlenmesi için birilerini görevlendirmiştir. Temizlendikten iki saat kadar sonra Abdulkerim Ali'nin sorgu odasına götürülen Barat Hacı; Abdulkerim Ali'nin, sorgu odasının pencere ve kapılarını kapatarak dışarıdan sesinin duyulacağı şekilde sorguya başladığını ifade etmiştir. Fakat bu göstermelik bir sorgu olmuştur. Bir yandan dışarıdakilerin duyacağı şekilde bağırırken bir yandan da masa altından bir tabak çıkararak üzerine Barat Hacı için ekmek ve bir bardak çay koymuştur. Bütün bunları dışarıdakilerin anlamayacağı bir sessizlikte yaptığını aktaran Barat Hacı, ekmeği yiyene kadar bu şekilde sahte bağırışmalar çıkardıklarını ifade etmiştir. Sonrasında Barat Hacı'nın hapiste karıştığı tehlikeli kavgaları ve Çinli memurlara ettiği hakaretleri hatırlatarak bu davranışlarını bırakması gerektiğini söylemiştir. Abdülkerim Ali sözlerine, memurların birçok kez Barat Hacı'yı döverek öldürme kararı aldıklarını fakat onlara engel olarak Barat Hacı'yı koruduğunu anlatarak devam etmiştir. Barat Hacı'ya bundan sonra böyle olaylara karışmamasını öğütleyen Abdülkerim Ali, sağlam olarak hapisten çıkmasının kendisi için çok daha iyi olacağını söylemiştir. Böylece hapis hayatı boyunca görmediği bir muameleyle karşılaştığını ifade eden Barat Hacı: *“Başlarda bana gerçekten acıyor mu yoksa beni kandırmaya mı çalışıyor anlayamamıştım. Bu şekilde muameleler komünist hapishanelerinde, komünist polislerde az rastlanan durumlardandı. Bazı Uygur polisler de acıma duyguları olmasına rağmen açık olarak gösteremiyorlardı. Çünkü mahkûmlara yardım ettiği anlaşıldığı zaman kendisinin de mahkûm olma ihtimali vardı. Abdülkerim Ali, sorgudan sonra askeri hastaneye telefon etti ve bir doktor gelerek beni muayene etmişti. Bunun üzerine benden on yıldır çıkmayan kelepçe ve prangaları o gün çıkartmışlardı. Daha sonra temiz hava almıştım ve biraz iyi olmuşum. O zaman Abdülkerim Ali'nin gerçekten bana acımış olduğuna inanmıştım.”*¹⁶⁷ diyerek o andaki düşüncelerini aktarmıştır.

¹⁶⁷ Barat Hacı, a.g.e., s. 60.

Barat Hacı'nın anılarında ifade ettiği kadarıyla Abdülhamit Raşiddin iyileştikten sonra dört yıl boyunca her gün mektup yazmaya başlamıştır. Her yazdığı mektubun Çin Halk Cumhuriyeti Başkanı Mao'ya gönderilmesini istemiştir. Barat Hacı, böyle mektuplar yazmaması gerektiğini, daha sonra ortaya çıkarsa başına iş açılacağını söylemişse de o dönemlerde akli dengesini kaybetmeye başladığını düşündüğü Abdülhamit Raşiddin üzerinde bu sözlerinin etkisi olmamıştır. Dört yılın ardından bir gün polisler gelerek Mao ile dalga geçtikleri gerekçesiyle hem Abdülhamit Raşiddin'i hem de Barat Hacı'yı dövmüşlerdir. Bu olaydan sonra Abdülhamit Raşiddin'e, 20 yıl hapis cezası verilmiş ve ardından çalışma kampına götürülmüştür. Barat Hacı'nın sonradan öğrendiğine göre Abdülhamit Raşiddin, çalışma kampında 1982'ye kadar bağ bekçiliği yapmıştır. Sonraları hastalığının arttığı sırada, doktorlar onun için kalp hastası raporu vermiştir. Böylece hastaneden kefaletle serbest bırakılmıştır. Tedavi olması için başında bulunan gardiyanlarla Hoten'e gönderilmiştir. Hoten'de Abdülhamit Raşiddin'in tanıdıklarının çok olması gerekçesiyle rahatsız olan Çinli memurlar bu seferde onu Kaşgar'a göndermişlerdir. Barat Hacı, hapisten çıktıktan sonra bir ara Abdülhamit Raşiddin'i ziyarete gitmiştir. Akli dengesi daha da bozulmuş olan Abdülhamit Raşiddin'in kendisini tanıyamadığını ifade eden Barat Hacı, bir süre görüşükten sonra hastalığına iyi geleceğini düşünerek Abdülhamit Raşiddin'i eşiyle birlikte Kargalık'a göndermiştir. Barat Hacı, Kargalık'a gitmelerinden birkaç gün sonra arkadaşının vefat haberini aldığını aktarmıştır.¹⁶⁸

1971 yılının içinde, haklarında idam kararı verilmiş olan mahkûmlara celp verilmiştir. Bu sırada Barat Hacı, hücrelerinin yakınlarında bulunan kişilerin sorgularına tanık olmuştur. Siyasi ayaklanma lideri olarak suçladıkları 77 kişiyi idam için götürmüşlerdir. Bu idam edilen kişilerin arasında, 1970 yılında ülke çapında ayaklanma planı yapan fakat planı uygulamadan yakalanan Doğu Türkistan Halk Partisi'nin kurucularından Mehmet Emin Eminov' da bulunmaktadır¹⁶⁹. Mehmet

¹⁶⁸ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁶⁹ Nida Hakulu Babialem, "Doğu Türkistan'da Ayaklanmaların Tarihi", **Anlayış Dergisi**, 2009, <http://www.anlayis.net/makalegoster.aspx?makaleid=2163>, (27 Aralık 2020).

Emin Eminov, uluslararası alanda tepki çekmemek amacıyla diğerleri gibi kurşuna dizilerek değil, iğneyle öldürülmüştür.¹⁷⁰

Barat Hacı, hapiste kaldığı süre boyunca duvara suçsuz olduğunu yazmış, haftada üç ayrı mektup yazarak birini başkente, birini Urumçi'ye, diğerini de Yargıtay Baş Dairesi'ne göndermiştir. 1981 yılında Barat Hacı son kez sorgulanmak için hücrelerinden çıkarılarak mahkemeye götürülmüştür. Barat Hacı'nın anılarında ifade ettiğine göre, Yargıtay Baş Dairesi'nin kararıyla son sorgusu 10 kişilik heyetle yapılmıştır. Kendi itirafı olmadığı için idam kararı onaylanmayan Barat Hacı, bu sebeple yeniden yargılandığını aktarmıştır. Mahkeme esnasında da önceki sorgulardaki gibi kendisine yüklenen suçları itiraf etmesi yönünde baskı yapılmıştır. Barat Hacı, kendisine yüklenen suçları kabul etmemesi üzerine sorgu heyetindekiler, suçsuz olan birinin hapse atılmayacağını söylemişlerdir. Barat Hacı, bu sözlerinin üzerine mahkeme heyetine itiraz ederek hâkimiyeti ellerinde tuttukları için birçok Doğu Türkistan vatandaşı gibi nedensiz olarak hapse atıldığını ifade etmiştir.

Sorgusunun devamında hapishane koşullarını, hapishane memurlarının kendisine davranışlarını sormaları üzerine Barat Hacı; kendisine yapılan işkenceleri, yaşadığı hücrenin durumunu anlatmış, hapiste bulunduğu süre boyunca insanca muamele yapılmadığını anlatmıştır. Sonrasında ailesinin durumu sorulmuştur. Barat Hacı ailesinin sürgüne gönderildiğini ve ziyaretine hiç gelemediklerini anlatmıştır. Son olarak da, suçladıkları gibi kendi emrinde askerlerinin bulunmadığını, hakkında verilecek kararın her ne olursa olsun bir an önce uygulanmasını istediğini mahkemede ifade etmiştir. Bu sorgunun ardından Barat Hacı'yı kısa süre sonra serbest bırakacaklarını ve bunun için Çin Komünist Partisi'ne teşekkür etmesi gerektiğini söylemişlerdir.¹⁷¹

Son sorgusunun ardından, bir süre geçtikten sonra 1 Mayıs 1981'de Barat Hacı'nın hücrelerine Çinli bir komutan gelerek ailesiyle görüştüreceklerini haber vermiştir. Diğer taraftan da Barat Hacı'nın, Çin Komünist Partisi'ne ihanet etmiş olmasına rağmen kendilerinin ona kolaylık sağladıklarını söylemiştir. Daha sonra

¹⁷⁰ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁷¹ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 63.

hapiste yaşadıkları hakkında ailesine hiçbir şey anlatmayacağı, ağlamayacağı ve onlara sarılmayacağına dair söz aldıktan sonra, ailesiyle görüşürmüşlerdir. Barat Hacı'yı görmeye ailesinden 18 kişi gelmiştir. Ailesini yıllar sonra ilk defa gören Barat Hacı, o an yaşadıklarını şu şekilde aktarmıştır: “*Anneme Mao 'yu övücü sözler söylemezse benimle görüştürülmeyeceğini söylemişler, bunun için Mao 'yu öven birtakım şeyler söylüyordu. Bu durum beni sinirlendirmişti. Annem sinirlendiğimi görünce sustu. Annem uzun boylu bir kadındı fakat bu süreçte çok süzülmişti. O kadar yıl hapiste kaldığım ve hiçbir zaman ailemle görüşmeme izin verilmediği için ailemdeki insanları tanıyamamıştım. Benim tanıyamadığımı anlayınca kız kardeşim ailemdeki herkesi tek tek tanıtmıştı. Çocuklarım çok büyümüşlerdi onları en son gördüğümde büyük olan 6 yaşında küçük olan 6 aylıktı. Hepsiyle tek tek konuşmuştum.*”¹⁷² Kısa süreli görüşmenin ardından memurlar Barat Hacı'nın ailesine evlerine dönmelerini, bundan sonra yine görüşürüleceklerini söylemiştir. Ayrıca Barat Hacı bu görüşmeden sonra hücreden çıkartılarak koğuşa yerleştirilmiştir. Barat Hacı bu görüşmenin ardından 6 ay sonra 29 Kasım 1981 yılında, ulaştırma idaresinin güvenlik bölümünden memurlarla birlikte Barat Hacı'nın eşi de çağırılarak serbest bırakılmıştır.¹⁷³

2.5. Tutukluluk Döneminden Sonraki Hayatı

Barat Hacı, hapisten çıkıp evine gittiğinde iki katlı evinin kendisi hapisteyken belediye tarafından istimlak edildiğini öğrenmiştir. Bu sebeple daha önceleri samanlık olarak kullandıkları bir yerde bu süreçte çocukları ve eşiyle birlikte yerleşerek yaşam mücadelesi vermeye başladıklarını aktarmıştır. Diğer taraftan hapisneden çıkmasının üzerinden birkaç gün sonra Barat Hacı, İdgâh Camii'nden döndüğü esnada Töşük Dervaza Karakolu'ndan iki polisin evine gelerek kendisini karakola götürdüklerini ifade etmiştir. Karakolda Barat Hacı'ya kendisi hakkında; inkılâp karşıtı ve vatan haini olduğu ve gözetlenmek üzere serbest bırakıldığına dair bir bildirinin geldiğini söylemişlerdir. Bu bildiriye göre Barat Hacı; her gün dört saat sokakları süpürecek, haftada üç gün polis teşkilatında yapılan toplantılara katılacak,

¹⁷² Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁷³ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 65.

ayrıca teşkilatın izni olmadan bölge değişimi de yapamayacaktır. Yapması gerekenleri Barat Hacı'ya anlatmalarının ardından, üzerinde, *“Bu adamla selamlaşmak ve konuşmak yasaktır! Bu adam düzen karşıtıdır!”* yazan bir çalışma kıyafeti verilerek halkın gözetiminde çalışacağını söylemişlerdir. Böylece Barat Hacı halktan birçok kişinin hakaretlerine maruz kalarak 1983 yılına kadar sokaklarda çalışmıştır. Bütün bunların yanında evinden de mahrum olarak samanlıkta yaşamaya mecbur bırakılan Barat Hacı, bir süre sonra bu duruma tepki olarak turistlerin bölgeye geldiği bir dönemde, protesto gösterileri yapmıştır ve böylece Çin hükümeti de evini Barat Hacı'ya teslim etmek durumunda kalmıştır.¹⁷⁴

Hapisten çıktıktan sonra da gözetimi devam eden Barat Hacı, bu durumlara ek olarak ailesinin geçimini sağlamak için çeşitli işlerde çalışmaya başlamıştır. Diğer taraftan halk içinde Barat Hacı'nın çocuklarına *“İnkılâp karşıtının çocuğu!”* diyerek iş vermemişlerdir. Bu dönemde bir süre küçük bir el arabası olarak insanların çok olduğu bölgelerde kuruyemiş satan Barat Hacı, 1985 yılında ise bir arkadaşının da desteğiyle kamyon aldığını ve 1993 yılına kadar kömür taşıyarak geçimlerini sağladıklarını ifade etmiştir. Barat Hacı hapis sonrası hayatındaki zorlukları şu sözlerle izah etmiştir: *“Sosyalist düzen öyleydi ki “Hapisten çıktım!” demekle zorluklar bitmiyordu, bütün devlet yapısı bir tür işkence aleti gibiydi. Bu silah komünizmin dışında bulunan bütün topluma, şiddeti hiçbir şeye benzemeyen bir derecede acı veriyordu. Bazen küçük bir fiske atar, bazen de zehirli iğnesiyle sokardı hükümet bizleri. Benim hapisten sonraki hatıralarım bunun ispatıdır. Böylece Şing Şi Sey'in hapisanesinde 6 yıl, komünistlerin hapisanesinde 22 yıl, halk gözetiminde 3 yıl, toplam 31 yıllık gençlik hayatım böyle geçmişti.”*¹⁷⁵

5 Nisan 1990 yılında Doğu Türkistan'ın Kaşgar vilayetinde bulunan Aktuğ ilçesinin Barın köyünde ramazan ayının on yedinci gününde bir grup Müslüman Türk tarafından bölgede bulunan bir camii, içinde ibadet edilebilir bir hale getirilmek istenmiştir. Bu girişimi engelleyen Çin güçlerine karşı harekete geçen Doğu Türkistan halkı, önce ellerindeki aletlerle daha sonra da Çinlilerden elde ettikleri silahlarla çatışmayı sürdürmüşlerdir. Ayaklanmanın liderliğini Zeyd Yusuf adlı bir

¹⁷⁴ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁷⁵ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 67.

genç yapmıştır. Doğu Türkistan halkı, yürütülen bu direniş harekâtında sayıca çok üstün olan Çin güçlerini zor duruma sokmuştur. Çin silahlı birlikleri, Pekin'den destek kuvvet talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Çin'in Lençu Bölgesi'nde bulunan Hava İndirme Tugayı'ndan 7000 kişilik bir paraşütçü birliği Barın'a gönderilmiştir. Çin ordusunun havadan ve karadan yaptıkları saldırılar sonucunda binlerce Doğu Türkistanlı Türk katledilmiştir.¹⁷⁶

Ayaklanmaların yaşandığı süre boyunca bütün Doğu Türkistan'da, vatanın tekrar bağımsız olabileceği düşünceleri akla gelmiştir. Fakat olayların bir de Barat Hacı'nın hatıralarında yer alan arka yüzü bulunmaktadır. Ayaklanmanın Çin hükümetince bastırılmasının ardından, bütün imamları ve müezzinleri Hanlık Medresesi'ne toplayarak onlarla toplantı yapılmıştır. Barat Hacı, anılarında aktardığına göre böyle olayların yaşanmasının ardından komünistler her bir kişiyi olay hakkında düşüncelerini anlatması için zorlamışlardır. Medresede topladıkları kişilerden ilk olarak kürsüye İdgâh Camii'nin imamı, hükümet yanlısı Salih Damolla çıkarak Barın'da ayaklananlar için hakaretler yağdırmıştır. Barat Hacı, bu sözleri duymaya dayanamayarak ağlamaya başladığını, Çinli memurların neden ağladığını sorduğunda ise nezle olduğunu söyleyerek dikkat çekmemeye çalıştığını aktarmıştır. Diğer taraftan yapılan konuşmalardan dolayı ruhunun azap içinde olduğunu anılarında aktaran Barat Hacı, Doğu Türkistan'ın tarihine bakıldığında da, direniş karşıtlarının ve vatan hainlerinin çoğunun din adamı olarak anılan kişilerden çıktığını ifade etmiştir. Daha sonra bütün ayaklanmaların kendini hacı ya da hoca olarak tanıtan kişiler tarafından ihanete uğradığını söyleyen Barat Hacı düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: *“Onlara Allah'ı tanıyan kişilerdi dediğimizde öyle münafıklıklar yapmışlardı ki Çinlilerden daha kötüleşmişlerdi, Allah'ı tanımıyor olduklarını söylediğimizde ise İslâm üzerine öyle güzel konuşuyorlardı ki onlara inanmamak mümkün olmuyordu. Bunun bir örneği de Artuş Camii'nde meydana gelmişti. Artuş şehir camisinin imamı, hocaları vekâleten konuşma yaparak direnişin, Kuran ve sünnette yeri olmadığını söylemiş ve Çinlilerin yaptıklarının dinimize daha uygun*

¹⁷⁶ Mehmet Emin Batur, “Barın Milli Ayaklanmasının 22. Yılı Münasebetiyle”, Doğu Türkistan Haber ve Araştırma Merkezi, 2012, www.doğu-turkistan.net/2012/04/08/barın-millî-ayaklanmasının-22-yılı-münasebetiyle/?fdx_switcher=true, (9 Temmuz 2020).

olduğunu dile getirmişti."¹⁷⁷ 30 yıla yakın hapisanelerde işkence gören Barat Hacı, hapisten çıktıktan sonra Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için planladıkları hedefler hakkında özellikle okumuş, din adamı olarak anılan kişilerin bağımsızlık karşıtı konuşmalarından dolayı umutsuzluğa kapıldığını ifade etmiştir. Diğer taraftan yaşanan baskı dönemlerinden sonra halkın düşüncelerinin değişeceğini ve hürriyetin ne olduğunu anlayacaklarını düşünen Barat Hacı, duyduklarından sonra bu düşüncelerinde yanıldığı hissine kapıldığını ifade etmiştir.¹⁷⁸

Doğu Türkistan, 1950'de Çin'in komünist rejiminin egemenliği altına girdikten sonra çok farklı yollarla değerlerinin silinmesi faaliyetleri yürütülmüştür. Din, ibadet, dil, hayat tarzı ve türlü kısıtlamaların geldiği bu dönemde yaşamı ağırlaştıran bir diğer etken de kendi işinde kendi halinde çalışan insanların iftiralarla bir şekilde görevlerinden uzaklaştırılmaları ve idam kararı verilmeyen durumlarda bile halk içinde aşağılanarak iş yapamaz hale gelmeleri sağlanmıştır. Bu durumlar 1991 yılına gelindiğinde daha yoğun bir şekilde yaşanmaya başlanmıştır. Bu süreçte Barat Hacı'nın da tanık olduğu, birtakım iftiralarla halk önünde mahkemesi yapıp hakkında idam kararı verilen kişiler olmuştur. Diğer taraftan bu dönemde Barat Hacı da bir süre Kaşgar'da bulunan Kepek Pazarı Camii'nin müezzinliğini yapmıştır. 1991 yılında müezzinlik yaptığı esnada bir arkadaşının, devletin din adamlarının itibarını zedeleyecek iftiralarla görevden alınacağını duyduğunu, bu sebeple Barat Hacı'yı da dikkatli olması için uyardığını Barat Hacı anılarında aktarmıştır. Arkadaşıyla görüşmesinin ardından kısa bir süre sonra, müezzinlik yaptığı camiden çıktığı sırada komşularının da içinde bulunduğu bir grubun cami önünde toplandığını aktaran Barat Hacı, birden hakaretle kendisine saldırdıklarını ifade etmiştir. Bu insanlar Barat Hacı'nın küçük bir çocuğu taciz ettiğini söyleyerek iftirada bulunmuştur. Barat Hacı'nın anılarında aktardığı şekliyle; bu esnada orada bulunan Kepek Pazarı Camii'nin imamı Yusuf Karahacim, duruma karşı çıkarak Barat Hacı'nın haklılığının ortaya çıkması için doktor ve polisi çağırmıştır. Ayrıca cemaate de böyle bir iftirada buldukları ve bu söylenene inandıkları için kızmıştır. Gerekli incelemelerin yapılmasının ardından Barat Hacı'nın suçsuzluğu ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan bu

¹⁷⁷ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁷⁸ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 69.

olayın yaşandığı esnada eşinin de kendisine inanmamasının çok ağrına gittiğini, bu sebeple eşinden ayrıldığını ifade etmiştir. İftiraldan dolayı yıprandığı için hakkında yapılan bütün iftiraları yazarak şikâyet etmek için mahkemeye dilekçe vermiştir. Fakat bir netice alamadığı gibi polis karakolundaki memurun da, dava açmakla uğraşmasının daha sonra kendisine sıkıntı oluşturacağını, müezzinliği başka birine bırakarak taşınmasının daha iyi olacağını söylemesi üzerine şikâyetlerden vazgeçtiğini anılarında aktarmıştır. Barat Hacı, Doğu Türkistan'da bulunduğu süre boyunca çeşitli sorunlarla uğraşmak zorunda bırakılmıştır. Hapis hayatının ardından çoğu kez sebepsiz olarak karakollarda sorguya çekilmiştir. İnsanların hakaretlerine ve suçlamalarına maruz bırakılmış, bu durum onu ruhen yıpratmıştır. Bütün bu sebeplerin üst üste gelmesi neticesinde, 1991 yılından sonra yurtdışına çıkabilmenin yollarını aramaya başlamıştır.¹⁷⁹

Şubat 1992 tarihinde Doğu Türkistan'daki bazı hocalara, halk tarafından tehdit içerikli mektuplar gönderilmiştir. Bu mektupların içeriğini de hocaların Çinlileri destekleyen konuşmalar yapmasından duyulan rahatsızlık oluşturmuştur. Ayrıca bu dönemde bazı hocalar Çin hükümetinin dayattığı planlı doğum politikasını desteklemişler, ayetlerden sahte deliller getirmişlerdir. Bu gibi sebeplerden halkın tepkisini çeken hocalardan biri hakkında Barat Hacı'nın başına gelen bir olayı anılarında aktardığı şekliyle; bir gün işten geldiği sırada Abdurrahman isimli birinin kendisine gelerek muhtarlıkta; valilikten, il meclisinden ve emniyetten adamların kendisini beklediklerini haber vermesi üzerine muhtarlığa gitmiştir. Muhtarlıkta bulunan memurlar Barat Hacı'ya, Hacı Mehmet isimli birini tanıyıp tanımadıklarını sormuştur. Barat Hacı, bu bahsettikleri kişiyi babasından itibaren tanıdığını ve onlara saygı duyduklarını söylemesi üzerine başka bir soru sorulmadan eve gönderilmiştir. Aradan bir hafta geçtikten sonra yine aynı kişi hakkında birtakım sorular sorulması için muhtarlığa çağırılması üzerine Barat Hacı, Hacı Mehmet'in dine aykırı konuşmalarda bulunmasından dolayı onunla görüşmediğini, İslâm'ın şartlarına altıdır dediği için de onun camisinde namaza gitmediğini, bu sebeple de yaptıklarından haberi olmadığını, oradaki memurlara söylemiştir. Bunları söylemesinin ardından memurlar, İslâm'ın şartlarının kaç olduğunu, Hacı Mehmet'in eklediği yeni şartın ne

¹⁷⁹ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 71.

olduğu sormuşlardır. Barat Hacı, tepki çekmemek için Hacı Mehmet'in İslâm'ın şartlarına eklediği altıncı şartı bilmediğini, ne olursa olsun yeni bir şart eklediği için dinden çıktığını söyleyerek konuyu kapatmıştır. Daha sonra, kendisini sorgulamak için yeniden çağıracaklarını, bu sürede yaptıklarını düşünmesini tembihledikten sonra Barat Hacı'yı evine göndermişlerdir. Barat Hacı, bu olayın detaylarını daha sonra öğrendiği şekliyle; kendisine tehdit mektupları giden hocaların, valiliğe bu durumu şikâyet etmesi üzerine, valilik şüphelendikleri biri olup olmadığını sormuş bu Hacı Mehmet isimli hoca da evine çok kişi geldiği gerekçesiyle Barat Hacı'yı şikâyet etmesinden dolayı sorgulandığını, daha sonra bu dosya kapatıldığı için sorgulamaya çağırmadıklarını aktarmıştır.¹⁸⁰

2.6. Türkiye'de Geçen Yılları

1991 senesinde ilk defa yurtdışı izni almak için uğraştığında, karakolda bulunanlar tarafından yurtdışına çıkma izni olmadığı gerekçesiyle belgeleri imzalanmamıştır. Daha sonra Barat Hacı'nın akrabaları bu sorunu çözmek için uğraşmış bunun için belli yerlere ödemeler yapılmış ve nihayetinde Barat Hacı'nın pasaportu çıkarılmıştır. Bu süreçte Barat Hacı, pasaport işlerini yapan yeğenininde uyarısıyla pasaportunun çıkmasının ardından on gün içinde yol için hazırlıklarını yaparak Pekin'e doğru yola çıkmıştır. Bu süreçte kimseye haber vermeyen Barat Hacı, başkalarının anlamaması için çocuklarını da vedalaşmak için garaja getirtmemiştir. Böylece yola çıkan Barat Hacı, önce Urumçi, sonra Pekin'e ulaşmıştır. Ocak 1993 tarihinde, Çin'deki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği'ne gitmiştir. Elçilikte yaşadıklarını Barat Hacı, şu şekilde aktarmıştır: *“Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği'ne gittiğimde, elçiliğin önündeki Çinli koruma görevlisi pasaportlarımızı toplayarak bizi sorgulamaya başlamıştı. Bunu ikinci kattan dışarıya bakmakta olan elçilik görevlisi görmüştü, hemen aşağı inerek Çinli memurun elinden pasaportları alıp: “Sen elçi misin, yoksa koruma görevlisi mi? Niye bunlara kaba davranarak pasaportlarını alıp onları oyalıyorsun, bu ahlaksızlık değil mi?” dedi. Ondan sonra bizleri elçilik binasına davet etti. Birer bardak çay ikram etti ve bizi çok iyi ağırladı. Ben ömür boyu anne ve babamın sevgisini ayrı tutarsak böyle iyi*

¹⁸⁰ Barat Hacı, a.g.e.,s. 74.

*muameleye, insanca davranışa, böyle saygıya rastlamamıştım. 30 senelik hapis hayatımda her an hakaret duyup yüreğim azapla dolduğu için, Türk elçiliğinin kardeşçe davranışını gördükten sonra duygulanmıştım, gözlerim yaşarmıştı. Onu kendi oğlumun yerine koyup sarılmak istedim. Bize nereden geldiğimizi sorunca, Doğu Türkistan'dan geldiğimizi söylemiştim, onlar bunu duyunca çok sevindiler. Fakat yanımda bulunan yol arkadaşlarım: "Türkistan demeden "Xinjiang" de, başımıza bela gelmesin." dediler. Ben de: "Burası kardeşlerimizin elçiliği." dedim kalbim ferah bir şekilde."*¹⁸¹ Türkiye Büyükelçiliği'nde kısa süren vize işlemlerinden sonra pasaportunu alan Barat Hacı, çıktıktan sonra Arabistan Büyükelçiliği'nden umre vizesi almıştır. Daha sonra da Rusya Büyükelçiliği'nden bir aylık Rusya vizesi almıştır. Böylece Pekin'den Moskova'ya giden trene binerek Mançurya üzerinden yola çıkmıştır. Moskova'ya yedi gün sonra ulaştığını aktaran Barat Hacı, Pekin'de bulunduğu sırada bir Uygur tüccardan, Moskova'da yaşayan iki Türk ve bir Uygur Türkü tüccarın telefonunu aldığı için Moskova'ya ulaşınca onlarla iletişime geçmiştir. Daha sonra bu görüştüğü kişilerin yanında Moskova'da, Romanya ve Bulgaristan'a gidecek treni bekleyerek 12 gün kaldığını aktarmıştır.¹⁸²

28 Ocak 1993 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye'ye gelişinden 12 gün sonra Arabistan'a geçmiştir. Hac zamanına kadar orada kalmıştır. Orada bulunduğu süre boyunca Doğu Türkistan bayrağı taşıyarak Arafat ve Mina'da gösteriler yapmıştır. Aynı yılın haziran ayında Barat Hacı Türkiye'ye geri dönmüştür. İstanbul'da bir süre kuzeninde kaldıktan sonra Damat İbrahim Paşa Medresesi'ndeki Doğu Türkistan Vakfı'nda kendisine bir oda verilmiştir. 1998'e kadar o odada yaşamıştır.¹⁸³

Barat Hacı, Çin hapishanelerinde kaldığı uzun yıllar boyunca türlü eziyetlere maruz bırakılmıştır. Bütün bu işkenceler sonucunda hastalanmıştır, Türkiye'de de bu hastalığı nüksetmiş ve 1995 yılında ameliyat olmak zorunda kalmıştır. Hastalığını ve o günlerde yaşadıklarını: "Ölümü bekleyip yattığım bir esnada Şehzadebaşı Camii'nin imamı Kemal Hoca önderliğinde bir grup müezzin

¹⁸¹ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁸² Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁸³ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 77.

beni ziyarete gelmişti. Halimi görünce beni Yenibosna'da bulunan Balkan Hastanesine götürdüler. Ameliyatım için 2000 dolar gerekiyormuş. Ben doktorlara: "Bu kadar param yok, "Doğu Türkistan'ın Tarihi ve Coğrafyası" adlı eski bir kitabım var onu vereyim başka bir şeyim yok." diyince doktorlar: "Sen Doğu Türkistanlı bir mücahitmişsin, paran olmasa da seni tedavi etmemiz lazım, biz sahip çıkmazsak kim sahip çıkacak." dediler. Bu duyduklarım beni çok duygulandırmıştı. Ameliyatımdan sonra da hastanede yattığım on iki gün boyunca müezzinler nöbetleşe bana baktılar. Daha sonra öğrendiğime göre hastane paramı da onlar karşılamışlardı. Benim gibi gurbette olan bir kişiye yaptıkları yardımlar hatırıma geldikçe duygulanır, onlara dua ederim." ¹⁸⁴ Barat Hacı, adı geçen hocaların ve müezzinlerin, Türkiye'de bulunduğu süre boyunca kendisine yardım ettiklerini anılarında ifade etmiştir.

Barat Hacı, Türkiye'de bulunduğu süre boyunca Doğu Türkistan'ın durumunu insanlara duyurmak için mücadele etmiştir. Fırsat bulduğu her durumda sesini çıkartmaya gayret eden Barat Hacı, Türkiye'nin 28 ilinde toplantılara davet edilerek, Doğu Türkistan'ı anlatmıştır. Ayrıca dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Başbakan Necmettin Erbakan ve Tansu Çiller, Büyük Birlik Partisi'nin başkanı Muhsin Yazıcıoğlu ile Doğu Türkistan hakkında görüşmeler yapmıştır. Bu dönemde Barat Hacı'nın Doğu Türkistan'daki dava arkadaşı Ebeydullah Damollam, İstanbul'a gelmiştir. Ebeydullah Damollam'ın o sırada hasta olduğunu fakat hastayken bile kalbinin vatan aşkıyla tutuştuğunu bildiğini ifade eden Barat Hacı, arkadaşının daha önce olduğu gibi kalpleri harekete geçirecek nutuklar söyleyemese bile, yinede yorulmasına bakmadan onunla birlikte Çinlilerin yaptıklarını açığa çıkartmak için çabaladığını aktarmıştır. Diğer taraftan Barat Hacı, bütün bu süreçteki duygularını şu şekilde aktarmıştır: "Türkiye'de yaşadığım süre boyunca; sahihsiz bir mülk gibi sömürülen vatanımı, dünyada en aşağı ve acınacak durumda olan, kimsenin yardım etmediği, bahtsız halkımı unutmadım. Eğer onları unutacak olsaydım, hapiste yattığım o kadar sene boşa geçmiş olmayacak mıydı? Fırsat bulduğum anlarda Türk gazetecilere vatanımı ve onun içinde bulunduğu durumu

¹⁸⁴ Barat Hacı, a.g.e., s. 77.

anlattım."¹⁸⁵ Barat Hacı ile arkadaşı, Doğu Türkistan'ın vaziyetini anlatmak için bir süre birlikte mücadele etmişler, davet üzerine Fransız ve İngiliz gazetelerine röportaj vermişlerdir. BBC Türkçe bölümünde Çin hapisanelerinde yaşadıklarını anlatmışlardır. Ebeydullah Damollam bir anısını şu şekilde aktarmıştır: "1967 yılında hapisanedeki tutukluların karnı doymadığı için çiğ mısırı yemişlerdi, bunun üzerine Çinli polisler mahkûmları sırt üstü yatırarak baltalarla mahkûmların bütün dışlerini kırmışlardı. Zayıf düşmüş birçok kişi kan kaybından ölmüştü."¹⁸⁶

Barat Hacı'nın Türkiye'de bulunduğu bu tarihlerde, Doğu Türkistan'da "Gulca Olayı" yaşanmıştır. 1997 yılında Doğu Türkistan'ın Gulca vilayetinde, Kadir Gecesi'ni ihya etmek için bir evde toplanan kadınlar Çin askerleri tarafından zorbalığa maruz bırakılmış ve polis merkezine götürülmüşlerdir. Suçsuz yere tutuklanan bu kadınların teslimi için polis merkezinin önünde toplanan kalabalığın içine, tutuklanan kadınlardan ikisinin cansız bedeni atılmıştır. Bu olay Doğu Türkistan'da Çin hükümetine karşı ayaklanmaların çıkmasına sebep olmuştur. 5 Şubat 1997 tarihinde Çin hükümeti bölgeye asker sevk ederek Uygur Müslümanlarının üzerine ateş açmıştır.¹⁸⁷ Polislerin bu tutumu tepkilerin daha da büyümesine neden olmuş ve 1949'dan bu tarihe kadar yaşananlar arasında en ciddi sonuçlara sahip olan geniş kapsamlı ayaklanmalar yaşanmıştır. Bu olay neticesinde Dünya Uygur Kurultayı'na göre en az 100 Uygur Türkü öldürülmüş, bir o kadarı yaralanmış ve gösterilerde bulunanlar arasından 4.000 kişi kadar da tutuklanmıştır. Bağımsız kaynaklar Çin polisi tarafından tutuklanan 300'den fazla gencin -30 derece soğukta, üzerlerine soğuk su sıkılmış vaziyette tutulduğunu ve donarak öldüklerini kaydetmektedir. Uluslararası Af Örgütü'nün paylaştığı verilere göre; 200 kadar Uygur Türkünün göstermelik mahkemelerde yargılandıktan sonra öldürüldüğü, 90 kişinin ise hapse atıldığı bilinmektedir. Çin olayın üstünü örtmek için bölgeye 40.000 kadar silahlı kuvvet sevk etmiştir. Yaşanan olayların incelenmesi için bağımsız bir

¹⁸⁵ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁸⁶ Barat Hacı, *a.g.e.*, s.79.

¹⁸⁷ Ahsen Okyar, "5 Şubat 1997 Gulca Katliamı", Dünya Uygur Kurultayı, 2016, www.uyghurcongress.org/tr/5-subat-1997-gulca-katliami/, (3 Mart 2020).

araştırma komisyonu kurulması taleplerini Çin hükümeti reddetmiştir. Çin, Gulca Olayları'nın incelenmesine bugün halen müsaade etmemektedir.¹⁸⁸

1997 yılı olaylarının tek bir sebebi olmadığı gibi temel sebebi Uygurların kültürel kimlikleri ve dini inançları üzerinde uygulanan baskı politikalarıdır. 1994 yılında Komünist Parti Hükümeti'nin resmiyet tanıdığı, Uygurların kültürel meclisleri olan meşreplerin, hiçbir gerekçe gösterilmeden tekrar yasa dışı ilan edilmesi bu politikalardan biridir. Uyuşturucu bağımlılığı da dâhil olmak üzere, birçok sosyal problemin çözümünde iyileştirici etkiye sahip olan bu meşreplerin kapatılması ve üzerine 5 Şubat 1997 tarihinde meşrep toplantısı esnasında kadınların gördüğü baskı, Doğu Türkistan'da ayaklanmaların başlamasına sebep olmuştur.¹⁸⁹

Doğu Türkistan'da Gulca Olayları'nın yaşanmasının ardından Barat Hacı'nın içinde bulunduğu ve Türkiye'deki halkın da desteklediği bir grup Uygur Türkü, İstanbul'daki Çin Büyükelçiliği önünde toplanmış ve Çin'e tepkilerini göstermişlerdir. Bu olay Türkiye'de bulunan 18 gazete ve 8 dergide yayımlanmıştır. Barat Hacı ayrıca bu dönemde Türkiye'de, Doğu Türkistan'a yardım için 6 milyar lira toplandığını aktarmaktadır.¹⁹⁰

1998'de Barat Hacı Arabistan'a gitmek için bir kez daha vize almıştır. Umre vazifesini yaptıktan sonra aynı yılın mayıs ayında geri dönmüştür. Döndükten sonra uzun zamandır kaldığı vakıf odasından çıkması gerektiğini bildirmişlerdir. Odayı boşaltmak zorunda kalan Barat Hacı, kalacağı yer olmadığı için 4 ay kadar medresenin yanındaki camide bulunan geniş bir odada kalmıştır. Burada yaşadığı süre boyunca ısınma problemi yaşadığı için hastalanmıştır. Diğer taraftan bu dönemde hem Doğu Türkistan'da hem de Türkiye'de birlikte mücadele ettiği dava arkadaşı Ebeydullah Damollam'ın vefat ettiği haberini almıştır. Onun adına Kuran-ı Kerim okuyup dua etmek amacıyla yemek hazırlamış ve caminin imamlarını davet etmiştir. İmamlar, onun bu haliyle büyük bir salonda daha fazla yaşamasının

¹⁸⁸ **Amnesty International**, "People's Republic of China Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region", <https://www.amnesty.org/en/documents/ASA17/018/1999/en/> (26 Temmuz 2020).

¹⁸⁹ Amine Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık*, İHH İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 88.

¹⁹⁰ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 79.

sağlığını daha kötü etkileyeceğini düşünmüşler ve masraflarını aralarında bölüşerek bir daire tutmuşlar, Barat Hacı'yı da o daireye yerleştirmişlerdir.¹⁹¹

2.7. Yurtdışındaki Faaliyetleri

Barat Hacı, 13 Ağustos 1999 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan İnsan Hakları Toplantısı'na, Doğu Türkistan adına davet edilmiştir. Orada Doğu Türkistan'ın tam bağımsız olmasının gerekliliği konusunda bir konuşma yapmıştır. ABD basının aracılığıyla bu konuşmalardan dünya basınının da haberi olmuştur. Asya radyosunda, 4 gün boyunca Barat Hacı ile yapılan röportaj yayınlanmıştır. Bu sırada üç gün Beyaz Saray'ın önünde ölüm orucu ilan ettiğini ifade eden Barat Hacı, ABD Dışişleri Bakanı ile görüşüp Doğu Türkistan'ın şimdiki durumunu anlattığını anılarında aktarmıştır. Daha sonra Beyaz Saray'ın önünde Doğu Türkistan bayrağı açarak, Türkistan'ın içinde bulunduğu feci durumları anlatan fotoğraf sergisi açmıştır. Bu faaliyetleri tek başına yürüttüğünü aktaran Barat Hacı, birçok basın kuruluşunun yanına gelerek röportaj yapmak istediklerini fakat İngilizce bilmediği için ve yanında da tercüman olamadığından onlarla anlaşamadığını ifade etmiştir. Fakat bu sırada derdini anlatan İngilizce yazılmış bir pankart hazırlatmış ve o pankartı açmıştır. Barat Hacı Amerika'da bulunduğu dönemde yaşadıklarını şu şekilde aktarmaktadır: *“Amerika'da bulunduğum süreçte Çinli demokrasi savunucuları ile bir araya gelmiştik. Onlar bana şöyle dedi: “Sizi Amerika'da, Avrupa'da ve Türkiye'de temsil eden teşkilatlarınız yanımıza gelerek: “Biz tam bağımsızlık istemiyoruz, bize geniş özerklik tanımanız yeter!” diyerek bizimle anlaşma imzaladılar. Ama siz 1933 yılında kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin bayrağını açarak halkımız tam bağımsızlık istiyor diyorsunuz. Siz, başınızda vatan davasında bulunan savunucularımızdan farklı fikir beyan ederek anlaşmayı bozmuş olmuyor musunuz?” dediler. Ben de onlara: “Çinli! Sende onlar gibisin, fikir ayrılığını sen çıkarıyorsun. Bizim teşkilatlarımızın öyle olmadık şeylere imza atacağını sanmıyorum. Bize özerklik lazım değil. Halkımızın tamamı tam bağımsızlık istiyor. Kim olursa olsun senin dediğin anlaşmalara imza atıyorsa Doğu Türkistan'ı temsil etmiyor demektir. Onlar sadece kendini kurtarmaya çalışan*

¹⁹¹ Barat Hacı, a.g.e., s. 80.

hainlerdir.” dedim. “Onlar eğer hainse neden onlara sorumluluk verip kendinize vekil seçtiniz?” dedi. “Onları biz de seçsek, kendiliğinden göreve gelmiş de olsalar bugün halkın isteklerini savunanlar halkımızın temsilcisidir. Yarın ya da başka bir gün halkın isteklerinin dışına çıkıp halkın iradesine, arzusuna aykırı iş yapanlar o andan itibaren halkın temsilcisi olmazlar. Vekilliği düşürülmüş olur, milletini satan hainlerin tarafına geçmiş olurlar. Ya anlaşmaya imza atmış olsunlar ya da sizin düşüncenizde öyle bir planınız olsun, iyi dinleyin! O anlaşma halkın isteklerini içermediği sürece kabul edilmiş sayılmaz, siz sevinmeyin. Böyle gerçekleşmesi imkânsız hayaller kurmayın.” dedim. Konuşmayı bitirmek için: “ Siz gelecekte Doğu Türkistan’ın bağımsızlığını tanıyacak mısınız yoksa büyük aileyi parçalamayalım mı diyeceksiniz?” dedim. “Biz şimdilik bu soruna cevap vermeyeceğiz.” dediler.”¹⁹²

Barat Hacı, 12 Eylül 1999 tarihinde ise Almanya’da açılan Doğu Türkistan İkinci Milli Kurultayı’na katılmak için Almanya’ya gitmiştir. Kurultay’da Barat Hacı’ya 15 dakika konuşma süresi verilmiştir. Diğer taraftan Fransa’da bulunduğu sırada, Kasım 1999 yılında, Çin’in lideri Jang Zemin’in Fransa’yı ziyarete geldiğini haber almış ve bunun üzerine Fransa’da bulunan Çin elçilik binası önünde de gösteri yapmıştır.¹⁹³

2.8. Vefatı

Barat Hacı Türkiye’ye dönünce, 1999 yılında Rakiye Ahunbay(Paşa Han) isimli Uygur bir hanımla evlenmiştir. Barat Hacı Uygur lehçesiyle kaleme alınan anılarını şu sözlerle bitirmiştir: *“Şimdiye kadar vatanımın bağımsızlığını göremediğim için üzgün olmam ve çocuklarımın özleminden başka bir sıkıntım yok. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldum. Artık ömrümün kalanında özgür nefes alma hayalime kavuştum. Vatanımdaki çaresiz halkımda benim gibi özgürlüğe kavuşmuş olsaydı daha da mesut olacaktım. Türk halkı bana yalnız kaldığımda ve*

¹⁹² Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁹³ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 81.

*hastalandığımda hep sahip çıktılar. Kendi ailemin yanında kendi kardeşlerimin içindeymişim gibi hissediyorum. Allah onlardan razı olsun.*¹⁹⁴

Merhum Barat Hacı'nın anılarının kayıtlı nüshası 1999 yılında son bulmaktadır. Bu tarihten vefatına kadar geçen dönem, merhumu tanıyan kıymetli şahsiyetlerin anılarından öğrenilmektedir. Barat Hacı, 2003 yılında eşiyle gittiği Mekke'de hac vazifesini yaptığı sırada vefat etmiştir. 93 yaşında vefat eden Barat Hacı'nın kabri Mekke'de bulunmaktadır.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Barat Hacı, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁹⁵ Anonim, "Barat Hacı Mekke'de Vefat Etti", **Gök Bayrak Dergisi**, Kayseri 2003, <https://www.gokbayrak.com/sayfalar/dergiler>, (5 Temmuz 2020).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ONU TANIYANLARIN HATIRALARINDA: BARAT HACI

Barat Hacı, içindeki vatan sevgisi ve mücadele azmiyle Çin zulmünün dayattığı baskıya karşı, hayatı boyunca mücadele etmiştir. Uzun yıllar Çin hapisanelerinde kalmış olmasına rağmen, Doğu Türkistan'ın menfaatine ters düşecek hiçbir oluşumun içinde yer almadığı gibi ülkesine ihanet eden kişilere karşı da her zaman tepki göstermiştir. Ülkesini müdafaa etmek için ilerleyen yaşına rağmen durmamış, her zaman ön saflarda mücadele etmeye gayret etmiştir. Türkiye'de bulunduğu ilk dönemler çok fazla tanıyanı olmayan Barat Hacı'nın, kendini Çin Konsoloslugu önünde zincirlediği görüntüleri Türk medyasında yer almasının ardından Barat Hacı zihinlerde yer etmiştir. Bu bölümümüzde de Barat Hacı'yı tanıyan kişilerle yapılan görüşmelere yer verilmiştir.

3.1. “Barat Hacı, namazın insanı koruduğuna benim rastladığım bir delildir.”

Yeni Yüzyıl Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. Celal Erbay ile Barat Hacı hakkında röportaj.¹⁹⁶

Barat Hacı ile ilk olarak 1996 yılının sonbaharında televizyon haberlerinde rastlaması suretiyle gıyaben tanıştığını ifade eden Celal Erbay, o dönemde İslam hukuku doktora derslerine katılan Alimcan Buğda isimli öğrencisi vasıtasıyla Barat Hacı ile görüşme fırsatı bulduğunu aktarmıştır. Bu görüşme sırasında Barat Hacı'yı yaşadıklarını anlaması için konuşturmaya başlamıştır. Bu konuşmalarda Barat Hacı'nın, Çin hapisanelerinde bulunduğu süre boyunca konuşması için yaptıkları işkenceleri anlattığını, 150 cm boyunda, 80 cm eninde bir hücrede bırakıldığını, ayrıca eziyetleri artsın diye yanına bir kişi daha koyduklarını ifade etmiştir. Barat Hacı'nın yanına koydukları kişinin de öğrencisi Alimcan Buğda'nın amcası olduğunu ifade eden Celal Erbay, bu iki arkadaşın aralarında bir taktik geliştirerek birbirleriyle kavga etmeye başladıklarını, daha sonra Çinli memurların birbirlerini öldüreceklerinden korkarak ikisinin yerlerini ayırdıklarını, Barat Hacı'nın bu kadar eziyet içinde yine de konuşmadıklarını söylediğini, aktarmıştır. Konuşturulmaya

¹⁹⁶ Celal Erbay ile 29 Haziran 2020 tarihinde yapılan röportaj.

çalışılması için yapılan eziyetleri duyduktan sonra Barat Hacı'nın etkin bir kişilik olduğu için onunla bu kadar uğraşmış olduklarını ifade eden Celal Erbay, kendisini en çok etkileyenin ise toplam 22 yıllık hapis hayatı boyunca Barat Hacı'nın bir vakit namazını bile geçirmemesi, olduğunu söylemiştir. Sözlerine Kuran'ı Kerim'den, “*Namaz sizi korur*” ayetini aktararak devam eden Erbay: “*Barat Hacı, namazın insanı koruduğuna benim rastladığım bir delildir*” demiştir. Ayrıca Erbay, bu konuşmalar sırasında Barat Hacı'ya, avukat olduğunu ve kendisine danışmadan hiçbir iş yapmaması gerektiğini söylemesine rağmen Barat Hacı'nın kimseye güvenmediği için kendisine de yaşadığı hiçbir zorluğu bildirmediğini söylemiştir.

Yirmi iki yıllık hapis hayatından sonra, Mao'nun son dönemlerinde bir gevşeme olduğunu ve Barat Hacı'yı tahliye ettiklerini söyleyen Erbay, Barat Hacı'nın bütün bu süreçte yürüyerek hacca gitmek sevdasının bulunduğunu ve bunun için birçok farklı yola başvurduğunu anlatmıştır. Barat Hacı, Mekke'ye gitmek istediğinden harici pasaport çıkarmak için bir polise rüşvet verdiğini, böylece trenle Moskova'ya gittiğini oradan da trenle Sofya'ya geldiğini ve sonra da Sofya'dan trenle Sirkeci'ye geldiğini, Zeytinburnu'nda bulunan akrabalarının yanında bir süre kaldığını Erbay'a anlatmıştır. Doğu Türkistan insanının sevdasının yürüyerek hacca gitmek olduğunu ifade eden Erbay, Doğu Türkistan'da da hacca gidenler için üç kutsal mekânın; Mekke, Medine ve İstanbul'da bulunan Eyüb El Ensari'nin türbesi olduğunu, bunun için Doğu Türkistan'dan hacca gidenlerin mutlaka İstanbul'da bir süre iskân ettikten sonra hacca gittiklerini aktarmıştır. Erbay, Barat Hacı'nın İstanbul'a geldikten sonra da bu yürüyerek hacca gitme sevdasını gerçekleştirmeye çalıştığını fakat böyle bir şey mümkün olmadığından sonuç olarak Türkiye Diyanet Vakfı'nın Barat Hacı'yı misafir olarak götürdüğünü anlatmıştır.

Hac vazifesi sırasında Barat Hacı'nın yaşadıklarını yine Erbay'ın konuşmalarından öğrendiğimiz kadarıyla; Barat Hacı'nın gittiği 1993 yılında Arabistan'ın bir geleneği varmış, o yıl hacca hangi devlet vatandaşını gönderdiyse onun bayrağı orada dalgalanırmış. Barat Hacı bakmış ki Çin bayrağı dalgalanıyor. Kutsal yerde Allah'ı inkâr eden bir devletin bayrağının olması Barat Hacı'nın canını sıkılmış. Bu arada şeytan taşlamak için Müzdelife'den taş toplarken, Barat Hacı kendi kendine, Çin bayrağı orada dalgalanırken, sembolik şeytanı taşlamasının anlamsız

olduğunu düşünerek, önce bayrağı oradan indirmesi gerektiğine karar vermiş ve o gece Çin bayrağını oradan indirip, ortadan kaldırmış. Ertesi gün Suud polisi Barat Hacı'yı sorguya götürerek bunu yapmaktaki amacını sormuş. Bunun üzerine Barat Hacı: *“Allahsız bir devletin bayrağı! Müslümanlara bu kadar eziyet eden bir devletin bayrağı burada dalgalanırken ben şeytan taşlayamam beyefendi. Ben üzerime düşeni yaptım, sen de vazifeni yap!”* demiş ve komiserle düşündüklerini anlatmış. Komiser, gereğini yapacağını söyleyerek Barat Hacı'ya Mekke'den dönünce Çin'e gitmemesi gerektiğini söylemiş. Böylece Barat Hacı, hac vazifesini yapınca Türkiye'ye dönmüştür.

Barat Hacı'nın, Türkiye'ye geldiğinde yaşadıklarını Erbay'ın aktardığı şekliyle, havaalanında pasaport kontrol noktaları vardır; Türk vatandaşları, yabancı uyruklular ve sabıkalılar olarak. Barat Hacı uçaktan indikten sonra, sabıkalıların giriş kapısı haricinde diğer kapıların önünde sıra olduğunu görünce, sabıkalının ne demek olduğunu da bilmediği için o kapıya yönelmiş. Sorgu memurları yanlış kapıda olduğunu söylemişler ve bir taraftan da biraz sorgulamışlar. Sonuç olarak yanlış yerde olduğunu anlayınca telefon etmek istemiş ve o sırada Türkiye'de bulunan İsa Yusuf Alptekin'i aramış, durumundan haberdar etmiş. İsa Yusuf Alptekin'in durumu havaalanındaki memurlara izah etmesi üzerine, memurlar durumu düzeltmişler. Böylece Barat Hacı'yı havaalanı kapısından alamayacaklarını, onu Kıbrıs'a göndererek Girne'den vapurla Mersin'e aktararak oradan giriş yaptıracaklarını söylemişler. Ayrıca memurlar, Barat Hacı'ya endişelenmemesini telkin ederek bundan sonra devlet misafiri olduğunu söylemişler. Bu süreçten sonra Barat Hacı Türkiye'ye gelmiştir. Daha sonra, Doğu Türkistan Vakfı'na bağlı olan Veznecilerde bulunan Damat İbrahim Paşa Külliyesi'nde, Barat Hacı'ya bir oda tesis edilmiş ve bu süreçte devlet de kendisine sahip çıkmıştır.

Barat Hacı'nın Türkiye'ye geldikten sonra, İstanbul'a 1939 yılında gelen ve Türk vatandaşı olan bir hacı hanımla evlenerek Türk vatandaşlığı kazandığını ifade eden Erbay, bu süreçte Barat Hacı'nın hanımıyla birlikte Zeytinburnu'nda yaşadığını söylemiştir. Erbay'ın konuşmalarında aktardığına göre Barat Hacı, eşinin ekonomik durumu iyi olduğu için onun mal varlığıyla bir apartman almıştır. O dönemlerde Barat Hacı'nın vakıf kurmak istediğini ifade eden Erbay, vakıf kurabilmek için belli

bir sermayeyi kurulacak olan vakfın adına yatırmanın gerekli olduğunu fakat Barat Hacı'nın vakıf için yeterli parasının olup olmadığını kendisine açıkça söylemediğini ifade etmiştir. Diğer taraftan Erbay, süreci takip eden arkadaşlarıyla amaçlarının Barat Hacı'nın aldığı apartmanı vakfın üzerine geçirmek olduğunu, Barat Hacı'nın mülkiyetini muhkemleştirmek için mücadele ettiklerini anlatmıştır. Bütün bunların yanında Barat Hacı'nın eşinin önceki evliliğinden olan bir torununun olduğunu ve bu süreçte tek varisi olarak onun ortaya çıktığını aktaran Erbay, Barat Hacı'nın bütün mal varlıklarını bu vakfa intikal ettireceğini düşünen torunun bu olayın peşine düştüğünü anlatmıştır.

Barat Hacı'nın bu süreçte yaşadığı miras kavgasından kendisinin haberi olmadığını, Barat Hacı'nın güvensizlikten dolayı yaşadıklarını kendisine anlatmadığını söyleyen Erbay, bu süreçte öğrencisi Alimcan Buğda'ya da olanları haber etmediği için kızgınlığını dile getirdiğini aktarmıştır. Diğer taraftan bu süreçte Barat Hacı'nın eşinin torunu mahkemeye müracaat etmiş, babaannesinin akli muvazenesini kaybettiğini, kârını zararını bilemediğini, dolayısıyla babaannesinin vesayet altına alınmasını talep etmiş. Bu sebeple Barat Hacı'nın kapısına; polisler ve zabıt kâtibi gelerek etrafı aramışlar. O sırada Barat Hacı, daha önce bankada bulunan kendine ait paralarını bankadan çekerek evde saklıyormuş. Sonuç olarak polisler o parayı bulmuşlar, müsadere etmişler, evdeki kıymetli eşyaları zapt etmişler. Barat Hacı'nın neler yaşadığını, öğrencisinden öğrendikten sonra çok üzüldüğünü ve hemen Barat Hacı'nın yanına gittiğini ifade eden Erbay, bu yaşananların Barat Hacı'nın onuruna dokunduğu için kendisine: *“Bana Çin polisi bu kadar eziyet etmemişti.”* dediğini aktarmıştır. Sonrasında Erbay, o sıralar Beyoğlu Emniyet Amiri ile görüşerek Barat Hacı'nın evine gelen polisleri bulduklarını, polislerin yapılan eziyetten dolayı Barat Hacı'dan özür dilediklerini fakat para müsadere edildiği için paraya ulaşamadıklarını anlatmıştır.

Bütün bu yaşananlardan sonra mahkemeye çıkılıp şahitlik yapılacağı için Barat Hacı'nın evine ziyarete gittiklerini söyleyen Erbay, Barat Hacı'nın eşinin bahsedildiği gibi akli bir sorununun olmadığını anlatmıştır. Böylece şahitliğin alt yapısını yaptıklarını, hâkimle de irtibat kurduklarını, daha sonra Barat Hacı'nın eşini akli dengesini kontrol için Bakırköy'e götürecekleri için gidip o kurumla da

görüşüklerini ifade eden Erbay, mahkemenin gerçekleşmesine iki gün kala Barat Hacı'nın Arabistan'a gittiğini ve havaalanından kendisini aradığını aktarmıştır. Her türlü tedbiri almış olduklarını, olayların kısa süre içerisinde çözüleceğini söylemesine rağmen, Barat Hacı'nın bu yaşadıklarından dolayı çok üzüldüğünü, bu yüzden Arabistan'a tabiri caizse iltica ettiğini söyleyen Erbay, bu konuşmadan kısa süre sonra Barat Hacı'nın Mekke'de vefat ettiğini haberini aldıklarını söylemiştir.

Son olarak Celal Erbay, Barat Hacı'nın kurmak istediği o vakfi kurduklarını; kendisinin de kurulan Satuk Buğra İlim ve Medeniyet Vakfı'nın mütevellî heyeti başkanı olduğunu ifade etmiştir. Diğer taraftan bahsedilen apartmanı vakfın üzerine geçirdiklerini söyleyen Erbay, şimdilerde o apartmanda öğrencilerin kaldığını, yurt olarak kullanımına devam edildiğini söylemiştir.

3.2. “Barat Hacı, bayrak bir şahsiyettir.”

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyelerinden Dr. Alimcan Buğda ile Barat Hacı Hakkında röportaj.¹⁹⁷

Alimcan Buğda, Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye 1997 de geldiğini, Barat Hacı ile tanışmasının da Türkiye'ye geldikten sonra gerçekleştiğini söylemiştir. Barat Hacı'nın, hapiste bulunduğu süreçte, bir süre Alimcan Buğda'nın amcasıyla aynı hücrede kaldığını, bu sebeple ismini daha önce de duyduğunu fakat o dönem tanışma fırsatı bulamadığını aktaran Alimcan Buğda, Barat Hacı'nın da Türkiye'ye gelmiş olmasından dolayı çok sevindiğini aktarmıştır. Tanışmalarının, Barat Hacı'nın kendisini arayarak amcasıyla beraber hapis yattığını, Türkiye'ye geldiğini duyunca da kendisiyle görüşmek istediğini söylemesiyle gerçekleştiğini ifade eden Buğda, Türkiye'de bulunduğu süre boyunca Barat Hacı ile görüştüğünü aktarmıştır. Ayrıca bu süreçte Buğda, Türkiye Türkçesi bildiği için Barat Hacı'nın her ihtiyacında yardımcı olmuştur.

Barat Hacı ile ilgili izlenimlerini aktaran Alimcan Buğda; Barat Hacı'nın haklı davasında her zaman tavizsiz ve dimdik durduğunu, dinine ve geleneklerine karşı yapılan bir saldırıya sert bir şekilde karşılık vermekten çekinmediğini

¹⁹⁷ Alimcan Buğda ile 19 Ekim 2018 tarihinde yapılan röportaj.

söylemiştir. Barat Hacı'nın ilerlemiş yaşına rağmen Doğu Türkistan davasından ve mücadelenin içinde olmaktan vazgeçmediğini söyleyen Buğda: *"Bu duruşuyla Doğu Türkistan'ın bayrak şahsiyetlerinden biri olduğunu kanıtlamıştır."* demiştir.

Buğda'nın, Barat Hacı'nın Amerika'ya davet edildiğinde yaşadıklarını anlattığı şekliyle; Barat Hacı, Amerika'da katıldığı bir toplantıda, Çin hapishanelerinden çıkmış olan eski milliyetçi Çinlilerin, komünist hapishanelerinde halka yapılan işkenceleri ve kendi başlarından geçen olayları anlattığına tanık olmuş. Sıra kendisine gelince de, kendisinin de Çinlilerden zulüm görmüş olduğunu fakat Çinli değil, Doğu Türkistanlı olduğunu söylemiş. Daha sonra cebinden Doğu Türkistan bayrağını çıkartarak: *"İşte bu bayrağın sahibiyim. Çinli değilim. Bu bayrağa sahip çıktığım için o hapishanelerde yattım, sadece komünist düşüncelere karşı geldiğim için değil! Müslüman olduğum ve vatanımı kurtarmak için mücadele ettiğimden dolayı ben hapishanede yattım. Benim hapis yatma nedenim sizinkiyle aynı değildir!"* diyerek oradakilere tepki göstermiş.

Alimcan Buğda, Barat Hacı'nın kendisine anlattığı hapis hatıralarından dinlediği kadarıyla bir insanın dayanması çok zor işkencelere maruz kaldığını fakat o şartlarda bile Barat Hacı'nın inançlarından taviz vermediğini aktarmıştır. Amcasının, 1970'de Doğu Türkistan tarihini anlatan bir kitap yazmasından dolayı hapse atıldığını ifade eden Buğda, o dönemde Barat Hacı ile uzunluğu 150 cm, genişliği 80 cm olan küçük bir hücrede amcasıyla birlikte 4 ay boyunca güneş görmeden yaşadıklarını anlatmıştır. Buğda, birlikte yaşamak zorunda bırakıldıkları süreçte ayrı yerlere konulmak için yaptıkları girişimlere Çinli memurların: *"Ayrı yere koyarsak ikiniz de fikirlerinizle diğerlerini zehirlersiniz. Onun için ikiniz birbirinizle uğraşın ki, biriniz kurtulun."* cümleleriyle karşı çıktıklarını, Barat Hacı'nın anlattıklarından öğrendiğini söylemiştir. Bir insanın dayanmakta zorluk çekeceği bu durumda Barat Hacı'ya nasıl dayandığını sorduğunu ifade eden Buğda, şu cevabı aldığını aktarmıştır: *"Hep oruçluyduk, eğer biz bir gün oruç tutup bir gün yemeseydik yaşamamız mümkün değildi."*

3.3. “Çok samimi bir Müslüman’dı.”

Farabi Eğitim Kültür ve Araştırma Derneği Yönetim Kurulu Başkanı Abdullah Karakaş ile Barat Hacı hakkında röportaj.¹⁹⁸

Abdullah Karakaş, 15 Mayıs 1994’de Doğu Türkistan’dan ayrıldıktan sonra Tayland’a gelmiş, Tayland’da yirmi ay hapis yattıktan sonra geçici mülteci statüsüyle Türkiye hükümetinin de destekleriyle 1996 yılında Türkiye’ye geldiğini anlatmıştır. İstanbul Veznecilerde bulunan Damat İbrahim Paşa Medresesi’nin bu dönemde Doğu Türkistan Vakfı’na tahsis edildiğini, emniyet müdürlüğünün kefaletinde bu vakfa yerleştiğini aktaran Abdullah Karakaş, o tarihlerde Barat Hacı’nın da Damat İbrahim Paşa Medresesi’nde kaldığını söylemiştir.

Abdullah Karakaş, o tarihlerde Damat İbrahim Paşa Camii imamı İsa Hoca’nın ve hemen yanında bulunan Şadi Ali Paşa Camii imamı Kemal Hoca ve Temel Hocaların Barat Hacı’ya sahip çıktıklarını aktarmıştır. Böylece bu ortamda Barat Hacı ile yan yana odalarda kalmaya başladıktan sonra onunla tanıştığını ifade etmiştir. Barat Hacı’nın çok okumuş biri olmamasına rağmen dinine ve inancına bağlı bir insan olduğunu söyleyen Karakaş, birlikte kaldıkları 6 aylık süre boyunca Barat Hacı’nın sabah saat 03.00’ten sonra uyuduğunu hatırlamadığını söylemiştir. Barat Hacı’nın sabah namazına kadar nafile ibadetlerini yaparak dualar ettiğini, sabah namazını camide kıldıktan sonra da iki saat kadar spor yaptığını ve sabahları Beyazıt Meydanı’na kadar yürüyüş yaptığını anlatmıştır. Ayrıca Barat Hacı’nın, zaman zaman Çin Konsoloslğu’nun önüne giderek Çin’e karşı geldiğini söyleyen Karakaş, Barat Hacı’nın sabah saat 08.00 gibi kahvaltısını yapıp namaza doğru bir iki saat kadar dinlenmesinin haricinde hiç boş durmadığını söylemiştir. Diğer taraftan Barat Hacı’nın; kendi yemeğini yaparak kendine baktığını, yemek saatlerine dakikasına kadar dikkat eden dakik, temiz ve disiplinli bir insan olduğunu aktaran Karakaş, asker kökenli olması hasebiyle Barat Hacı’nın mizacının biraz sert olduğunu ifade etmiştir. Barat Hacı’nın, çok fazla dini bilgisi olmadığını ifade eden Karakaş: *“Bildikleri kadarıyla İslamiyet’i yaşamaya çalışan çok samimi bir Müslüman’dı”* demiştir. Türkiye’de bulunduğu süre boyunca, Doğu Türkistan’dan

¹⁹⁸ Abdullah Karakaş ile 30 Haziran 2020’de yapılan röportaj.

gelenlerden ziyade yerli halkın, özellikle o civardaki imamlar ve müezzinler başta olmak üzere, Barat Hacı'ya sahip çıktıklarını, onun kıymetini bildiklerini söylemiştir. Karakaş, bir süre sonra Barat Hacı'ya vakıfta başka bir oda tahsis ettiklerini aktarmıştır, daha sonra vakıftan çıkışında ise vakıfla bazı sürtüşmeler yaşadığını bu sebeple de Barat Hacı'nın, vakıftakilerle arasının açıldığını anlatmıştır.

Berber kaldıkları dönemde ara sıra Barat Hacı'nın, Doğu Türkistan'da hapiste kaldığı dönemdeki anılarını anlattığını söyleyen Karakaş'ın aktardığına göre Barat Hacı, hapiste toplamda 26 yıl yaşadığından bu süreçte zincirlerin kendi kendine düştüğünü, üzerindeki elbiselerin tahta gibi olup parçalandığını anlatmıştır. Ayrıca bu dönemde Doğu Türkistan'daki eşinin de ona vefasızlık ettiğini anlatmıştır. Karakaş, Barat Hacı'nın Türkiye'ye geldikten sonra Doğu Türkistan'da yaşayan kızıyla iletişime geçtiğini ve kendi biriktirdiği paranın kızına ulaştırılması için vasiyet yazdırdığını, Barat Hacı'yı tanıyanların söylediklerinden öğrendiğini aktarmıştır.

Abdullah Karakaş'ın aktardığı şekliyle Barat Hacı'nın evlilik süreci kayda değerdir. O dönemde Barat Hacı ile aynı mahallede oturduklarını, Barat Hacı'nın da o zamanlar eşinin evine taşındığını söylemiştir. Bu sırada Barat Hacı'nın 80 yaşlarında olduğunu, eşinin ise daha yaşlı ve zor yürüyen bir hanım olduğunu ama varlıklı bir hanım olduğunu ifade eden Karakaş, birçok kişinin zenginliğinden dolayı Barat Hacı'nın bu hanımla evlendiğini düşündüklerini anlatmıştır. Kendisinin Barat Hacı'ya bu yaşta, yatalak sayılabilecek durumda bir hanımla neden evlendiğini sorması üzerine Barat Hacı, bu evliliğin sebebini kendisine anlatmıştır. Karakaş'ın Barat Hacı'nın anılarından aktardığı şekliyle; bu hanımının ilk eşi Kaşgar'da yaşayan Ömer Bay adında biriymiş, 1930 yıllarında Kaşgar'ın sayılı zenginlerinden olan bir aileymiş. Barat Hacı onlara ilgisini: *“O zamanlar biz o ailenin çocuklarını istediğimiz zaman göremezdik, öyle bir konumdaydılar. Ömer Baylar bir yerlere gidiyormuş diye duyunca kavşaklara gidip beklerdik görebilmek için.”* sözleriyle anlatmış. Daha sonra 1932' de Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra Başbakan Sabit Dâmolla, özellikle Kaşgar'ın zenginlerini toplayarak: *“Devleti birçok şehit vererek çok zor şartlarda kurduk, bu devletin ayakta kalabilmesi için askere ihtiyaç var, silaha ihtiyaç var, paraya ihtiyaç var. Dolayısıyla zenginler taşın*

altına elinizi koymanız lazım.” şeklinde bir konuşma yapmış. Barat Hacı'nın anlattıklarından aktardığına göre o dönem bölgede pek çok zengin varmış. Fakat başbakanın çağrısından sonra çok az sayıda zengin ufak tefek bir şeyler vermiş, bazıları hiçbir şey yapmamış ve mal varlıklarını altına çevirerek, Tibet üzerinden mallarını kaçırmışlar. O dönem Barat Hacı'nın eşinin ailesi de mallarını kaçıran bu ailelerdenmiş. Ama Barat Hacı'nın o aileye küçüklüğünden kalan bir saygısı, bir hayranlığı varmış. Hanım da eşi ölünce yalnız kaldığı için Barat Hacı: *“O eski imajından ve ailesine olan hürmetimden dolayı, ben bu hanıma sahip çıkmak adına evlendim. Yoksa parasında pulunda gözüm yoktur.”* demiş. Karakaş, Barat Hacı'nın evlenme sebebini kendisine bu şekilde anlattığını aktarmıştır.

Barat Hacı'nın eşine çok saygılı davrandığını, sabah kahvaltısını hazırladığını, güneş çıktığı zaman onu parklara götürüp gezdirdiğini, kendine adeta yük edindiğini ifade eden Karakaş, bu süreçte Barat Hacı'nın kendi halinden hiç şikâyetçi olmadığını anlatmıştır. Ayrıca para mevzularında da çok dikkat eden Barat Hacı'nın eşinin parasına karışmaması için kendine gelen hediyeleri ayrı bir yerde tuttuğunu, kendi parasını da belinde sakladığını daha sonra öğrendiklerini ifade etmiştir.

Türkiye'de bulunduğu süreçte Barat Hacı'nın hanımını da ikna ederek bir vakıf kurmayı amaçladığını, bu amaç içinde eşinin parasıyla beş katlı bir bina aldığını anlatan Karakaş, o binayı vakfetmek için harekete geçtikleri sırada birtakım karışıklıkların yaşandığını aktarmıştır. Bu süreç Karakaş'ın aktardığı şekliyle şöyle gerçekleşmiştir; babaannesinin mal varlığını Barat Hacı'nın kullandığını iddia eden bir torun ortaya çıkmış ve bu gerekçeyle Barat Hacı'yı mahkemeye vermiş. Barat Hacı'nın evine polislerle gelerek evde bulunan paralara el konulması, ayrıca polislerin o süreçte Barat Hacı'yı sorgulaması bir anlamda Barat Hacı'nın adının karalanmasına sebep olmuş. Barat Hacı'nın yaşadığı bu onur kırıcı süreci: *“Ben Çin zindanlarında yattım ama bu kadar ağır gelmemişti bana.”* sözleriyle kendisine anlattığını söylemiştir. Karakaş, bu olayların ardından, bu paraların geri geleceğine dair inancı olup olmadığını sorması üzerine Barat Hacı'nın, paranın geleceğine inanmadığını ama geri gelse bile o parada hayır olmadığını söylediğini, neden hayır olmadığını Barat Hacı'ya sorduğunda ise başbakanın zamanında yaptığı konuşmayı

anlattığını ve kaçırılan para olmasından dolayı bu parada hayır olmadığını söylediğini aktarmıştır.

Karakaş'ın ifade ettiği şekliyle diğer taraftan torunun olayları ortaya çıkarırken, babaannesinin akli dengesinin yerinde olmadığını, o sebepten de mal varlığına haciz konmasını istediğini söyleyerek şikâyetinde bulunduğundan, sonrasında Barat Hacı'nın eşinin akli dengesinin yerinde olduğunun ispat edilmesi için bayağı uğraşıldığını anlatmıştır. Bu süreçte şahit olarak kendisinin de Bakırköy'de bulunan hastaneye gittiğini söylemiştir. Bu sırada Barat Hacı'nın bu olaylardan dolayı çok sıkıldığını, yaşadıklarının ona ağır geldiğini ifade eden Karakaş, tam akli dengesi yerindedir raporu çıkacağı ve işin çözülüp her şeyin yoluna gireceği günlerde Barat Hacı'nın hanımını da alarak Arabistan'a umre için gittiklerini aktarmıştır. Barat Hacı'nın birlikte kaldıkları dönemde oralarda vefat edebilmek için çok dua ettiğini kendisine söylediğini ifade eden Karakaş'ın aktardığı şekliyle; Barat Hacı, Medine'de kaldığı sırada bir akşam yemeğe gitmiş, yemekten sonra da cemaatle namazını kılmıştır. Onun yemekten mi zehirlendiği yoksa normal bir sebeple mi olduğu bilinmeyen bir şekilde koltuğa oturmuş vaziyette vefat ettiğini öğrenmişlerdir. Diğer taraftan Barat Hacı'nın, Arabistan'a gittiğinde, o binayı Doğu Türkistanlıların kullanması için Cidde'deki Türk Konsolosluğu'na özellikle giderek vasiyetname verdiğini bu süreçte onu bile düşündüğünü aktarmıştır. O vasiyetnamenin daha sonra mahkemelere taşındığını söyleyen Karakaş, mahkemenin sonucunu bilmediğini ifade etmiştir.

Barat Hacı'nın çok disiplinli ve bereketli bir hayat yaşadığını söyleyen Karakaş, bütün bu süreç içinde unutamadığı bir anısını aktardığı şekliyle; 5 Şubat 1997'de Doğu Türkistan'da Gulca Olayları yaşanmıştır. Kadir Gecesi'nde teravih namazı kılmak üzere toplanan halka Çin polisleri baskın yapmışlardır. Bunun üzerine orada bulunan Müslümanlar, Çin kuvvetlerine karşı direniş göstermişlerdir. Gözlerinin önünde sebepsiz yere kardeşleri kurşunlanınca dayanamayan Doğu Türkistanlıların bu süreçte karşı çıktıklarını ve karşı çıkanların da Çinli askerler tarafından öldürüldüğünü anlatmıştır. Doğu Türkistan'da kışların çok soğuk geçtiğini ifade eden Karakaş, Çinli askerlerin orada açık havaya insanları topladıklarını, bu olaylardan sonra soğuktan donarak elleri ayakları kesilmiş insanların fotoğraflarının

o zamanlar medyaya düştüğünü aktarmıştır. O olayların Türkiye’de de ciddi bir infiale neden olduğunu söyleyen Karakaş; İstanbul, Ankara, Kayseri, Konya, Kocaeli başta olmak üzere birçok şehri dolaşarak seslerini duyurmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Barat Hacı’nın da o yaşına rağmen gelip gösterilere katıldığını hatta bir gün Çin Konsoloslğu önünde protesto eylemi yaparken Barat Hacı’nın ellerini konsoloslğun önündeki demirlere zincirleyerek o dönem medyada gündem olduğunu anlatmıştır. Abdullah Karakaş, Barat Hacı’nın Allah vergisi bir heybeti olduğunu ve farklı bir duruşu olduğunu söyleyerek sözlerini sonlandırmıştır.

3.4. “Barat Hacı, bambaşka bir insandı.”

Doğu Türkistanlı Esnaf Süleyman Pamir ile Barat Hacı hakkında röportaj.¹⁹⁹

Süleyman Pamir, Barat Hacı ile aynı mahallede oturan ablasını ziyaret ettiği sırada Barat Hacı’yı kamyon kullanırken gördüğünü, sakallı, uzun boylu bir adam olarak onunla gıyaben tanıştığını söylemiştir. Yaşadıkları şehirde sadece birkaç tane araba birkaç tane de kamyon olduğunu, o sebepten araba kullananların çok dikkat çektiğini anlatan Pamir, devlete ait arabalar dışında şahsi olarak kimsenin bisikleti bile olmadığını, Barat Hacı’nın kullandığı kamyonun da devlete ait olduğunu aktarmıştır. 1989’da İstanbul’a temelli yerleşmek için geldiğini ifade eden Pamir, Barat Hacı ile de İstanbul’a gelince tam manasıyla tanıştıklarını söylemiştir. Barat Hacı’nın Doğu Türkistan Vakfı’nda kaldığı süreçte, onun ziyaretine gittiğini ifade eden Pamir, Barat Hacı’nın kimseye hiçbir ihtiyacını söylemeden her işini kendi hallettiğini, bu konularda çok dikkatli olduğunu anlatmıştır.

Süleyman Pamir, Amerika İnsan Hakları Toplantısı’na katılması için Barat Hacı’ya davetiye gönderildiğini, o süreçte Barat Hacı’ya havaalanına kadar kendisinin eşlik ettiğini söylemiştir. Barat Hacı’nın havaalanında bulunduğu sırada, pasaport görevlisi tarafından, ihbar edilmiş bir suçlu gibi uzun ve ciddi bir şekilde sorgulandığını ifade eden Pamir, Barat Hacı’dan öğrendiği kadarıyla memurların özellikle çantasını kimin hazırladığını ve ulaştırması için kendisine bir emanet verilip verilmediğini sorduklarını aktarmıştır. Barat Hacı’nın Amerika’da, Kaşgar’dan oraya okumak için gitmiş bir tanıdıklarının yanında kaldığını ifade etmiştir. Pamir’in, Barat

¹⁹⁹Süleyman Pamir ile 30 Haziran 2020’de yapılan röportaj.

Hacı'nın kendisine anlattıklarından aktardığı şekliyle; Barat Hacı Amerika'da toplantılara katıldıktan sonra, bir süre daha orada kalmıştır. Bu süreçte, yanında kaldığı kişi Barat Hacı'yı, her sabah Beyaz Saray'ın önünde elinde bir tane Doğu Türkistan bayrağıyla bırakmış, Barat Hacı gün boyu orada bekledikten sonra akşam oradan alıp eve götürmüştür. Böylece Barat Hacı, on beş gün boyunca meydanlarda bayrakla durmuş, dil bilmediği için eline İngilizce bir pankart hazırlamışlar ve o şekilde gösteri yapmıştır.

Pamir, 1997 yılında Doğu Türkistan'da yaşanan Gulca Olaylarına, Türkiye'deki vatandaşların da tepki gösterdiğini ve bu süreçte hep birlikte gösterilere katıldıklarını aktarmıştır. Bu gösteriler sırasında Çin Konsoloslukuna kadar yürüdüklerini, Barat Hacı'nın kendini konsolosluğun demirlerine zincirlediğini ve bu olaydan sonra Türkiye'de meşhur olduğunu aktarmıştır. Barat Hacı'nın bu süreçte birçok ilden gösteriye çağrıldığını aktarmıştır. Pamir, daha sonra 1999 yılında bazı sıkıntıları görüşmek için Barat Hacı'nın da içinde bulunduğu otuz kadar kişiyle birlikte Almanya'ya gittiklerini söylemiştir. Orada Barat Hacı'yla birlikte kaldıklarını söyleyen Süleyman Pamir, şahit olduğu bir olayı şu şekilde aktarmıştır: *“Bir gece saat 02.30 gibi kalktım bir ses geliyordu, baktım Barat Hacı yatağında yoktu. Kalkmış, koridorda Kuran okuyordu. Öncesinde de kaldığımız otelde Çinlilerin ve Japonların olduğunu öğrenmiştik, bu sebepten onların duyacağı şekilde okuyordu. O zaman anladım bu adam bambaşka biriydi.”* Daha sonra Türkiye'ye döndüklerini ve Barat Hacı'nın burada yaşayan Doğu Türkistanlı bir hanımla evlendiğini, 2003 yılında da eşiyle umreye gittiğini aktarmıştır. Barat Hacı'yı tanıdığı andan itibaren Mekke'de vefat etme arzusunda olduğunu ifade eden Süleyman Pamir, arzusundaki gibi orada vefat ettiğini söylemiştir.

3.5. “Hayatı boyunca çok eziyet çekti.”

Doğu Türkistanlı Abdurreşit Hacı Kerimi ile Barat Hacı hakkında röportaj.²⁰⁰

Barat Hacı ile Doğu Türkistan'da buldukları süre boyunca birlikte mücadele ettiklerini aktaran Abdurreşit Hacı Kerimi, Barat Hacı'yı asker kimliği ile tanıdığını söylemiştir. Abdurreşit Hacı Kerimi'nin aktardığı şekliyle; Barat Hacı,

²⁰⁰ Abdurreşid Hacı Kerimi ile 30 Haziran 2020'de yapılan röportaj.

Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için yapılan savaflara katılmıştır. Barat Hacı üç devirde yaşamış; Şing Şi Sey devrine, Gomindang Hükümeti devrine ve Çin Komünist Partisi devrine de tanık olmuştur. Bu devirlerin bir kısmında cepheye savaşmış, bir kısmında da hapis yatmıştır. Gomindang, Doğu Türkistan'a geldikten sonra, Barat Hacı Doğu Türkistan Milli Ordusu'na girmiştir. Milli orduda kumandan olmuştur. 1950 yılında Gulca'da ve Kumul'da milli ordunun içindeyken, dağlarda terör faaliyetleriyle meşgul olan insanları tutuklayıp onlara karşı mücadele etmiştir. 1960'dan sonra Barat Hacı'yı, Çin Komünist Partisi'nin inkılâbına karşı gelici hareketlerde bulunduğu gerekçesiyle vazifeden almışlar ve Kaşgar'a geri göndermişlerdir. O zamanlar Barat Hacı işten kovulmuş, çok zor zamanlar geçirmiştir. Bir taşımacılık şirketinde şoför olmuştur. Araba kiralamış ve Aksun Bay ilçesinden kömür taşıyarak getirdiği kömürleri Kaşgar'ın bir pazarında satmıştır. Yollarda kömür taşıdığı dönemlerde iyi para kazanmış fakat Çin Komünist Hükümeti bu durumda bile sürekli bir sebep çıkarmıştır, bazen ehliyetini elinden almışlar bazen de kömürlerine el koymuşlardır. Barat Hacı'nın hayatında bir an bile güvende olmadığını söyleyen Abdurreşit Hacı Kerimi, Türkiye'ye gelene kadar sürekli olarak sorgularda yıpratıldığını ve hakaretlere uğradığını dile getirmiştir.

Abdurreşit Hacı Kerimi, Barat Hacı'nın kendi işini yaptığı bir dönemde tutuklandığını ve bir süre sonra hapisten çıktığını söylemiştir. O sırada kendisinin de orduda olduğunu ifade eden Kerimi, hapisten çıktıktan sonra bir süre Barat Hacı'yı takip ettiklerini, onun sürekli savaflara katılmasından ve milleti için durmadan mücadele eden sadık bir asker olmasından etkilendiklerini anlatmıştır. Bu sebepten kendi aralarına almak için Barat Hacı'yı, Doğu Türkistan Milli Özgürlük Ordusu'na davet ettiklerini ve böylece Barat Hacı'nın kendilerine katılarak 1962 yılında Doğu Türkistan İnkılâbı Partisi'ne girdiğini aktarmıştır. Barat Hacı'nın, orduda sadece istihbarat kurmaya yönelik işlere baktığını ve silahlı mücadeleye dâhil olmadığını aktaran Kerimi; o dönemde şehir dışında bir küçük evde toplanarak meclis kurduklarını ve bu meclislerde planlar yaptıklarını ifade etmiştir. Bu süreçte bir süre kömür alma bahanesiyle Barat Hacı'nın evine de giderek akşamları orada meclis kurduklarını söylemiştir. Bu sırada Barat Hacı'nın tekrar tutuklanarak sekiz sene hapse yattığını ve 1970'de hapisten çıkarıldığını anlatan Kerimi, Barat Hacı'nın

Doğu Türkistan Milli Özgürlük hareketinde sadece istihbaratçı olarak görev aldığı için hapisten diğerlerine göre daha kısa sürede çıkarıldığını aktarmıştır.

18 Temmuz 1970'de Kaşgar'da halka açık çok büyük bir ceza infaz mahkemesi kurulduğunu anlatan Kerimi, Doğu Türkistan Milli Özgürlük Ordusu'ndan sekiz kişiye burada infaz cezası verildiğini, kendisi de dâhil olmak üzere diğerlerine de en az on seneden başlayarak yirmi seneye kadar hapis cezası verildiğini ifade etmiştir. Barat Hacı'ya daha öncesinde sekiz sene hapis yattığı için tekrar bir hapis cezası verilmediğini söylemiştir. Kerimi'nin, Barat Hacı'nın hapisten sonra yaşadıklarına tanık olduğu şekliyle; Barat Hacı, 1970 yılında hapisten çıktıktan sonraki döneminde hapiste yaşadığı sıkıntılardan daha fazlasını çekmiş. O dönem hükümet Barat Hacı'ya yolları süpürmüştü, çöp taşıtmış, ağır işlerde çalıştırmış. O zamanlarda bazı suçlulara üzerinde "*İnkılâp karşıtı!*" yazan uzun bir şapka giydireyorlarmış, Barat Hacı'ya da bu şapkayı ve uzun çalışma kıyafetlerini giydirerek, onu sokaklarda insanların önünde gezdirmişler. Barat Hacı'nın, çok fazla eziyet çektiği için hapiste yatmanın daha iyi olduğunu söylediğini, hatta o dönem intihar etmeyi bile düşündüğünü ama İslâm dininde intihar etmek günah olduğu için yine de sabrettiğini aktarmıştır. Kerimi, diğer taraftan Kültür İnkılâbı döneminde beyni yıkanan insanların Barat Hacı'nın inkılâp karşıtı olduğunu ve eğer onun kömürünü alırlarsa bu karşıtlığın kendilerine de bulaşarak günahkâr olacaklarını dile getirerek Barat Hacı ile konuşmaya bile yaklaşmadıklarını ifade etmiştir. Bütün o dönem boyunca bile Barat Hacı'nın inancını kaybetmeyerek ibadetlerine devam ettiğini ifade etmiştir.

Abdurreşit Hacı Kerimi'nin aktardığı şekliyle; Barat Hacı kendisinden 30 yaş kadar büyüktür ve biri erkek olmak üzere 4 çocuğu vardır. Bir camide bir süre müezzinlik yapan Barat Hacı, hapse girdiği için çocuklarının hiçbirini okula kabul etmemişlerdir. 3 kızı da evlenmiştir. Oğluna, inkılâp karşıtının oğlu olduğu gerekçesiyle iş vermemişler, eziyet etmişlerdir. Bir dönem babasının işinde çalışıp kömür taşımıştır fakat sonrasında babasını bahane ederek iş vermemişlerdir. Bütün bu olanlardan sonra oğlu akli dengesini yitirmiş ve sonrasında vefat etmiştir.

Barat Hacı'nın Doğu Türkistan'da bulunduğu dönemde Osman Can ve Hayrullah adında çok yakın arkadaşları olduğunu söyleyen Abdurreşit Hacı Kerimi; Osman Can ile birlikte mücadele ettiklerini anlatmıştır. Osman Can'ın bir dönem söz sahibi büyük bir komutan olduğunu ve sonradan hapse atıldığını; Hayrullah'ın ise Kaşgar'da yüksek bir makamda memurluk yaptığı sırada onu da hapse attıklarını aktarmıştır. Barat Hacı'nın, öncesinde sekiz sene hapiste kaldığı için kısa sürede hapisten çıkarıldığını fakat bu arkadaşlarının uzun süre hapiste kaldıklarını ifade etmiştir.

Kerimi'nin aktardığı şekliyle; Barat Hacı, toplam yirmi beş sene hapis hayatı yaşamıştır. Gomindang Hükümeti döneminde on yıl, ondan öncesinde iki yıl ve sonrasında da sekiz yıl hapis yatmıştır, ayrıca Şing Şi Sey döneminde de bir süre cezaevinde tutulmuştur. Bir dönem hapisten çıktığında çok zayıflayarak 25 kiloya kadar düştü şeklinde sözler otaya çıkmıştır fakat bunun abartılmış olduğunu öyle bir durumunun olmadığını aktarmıştır. Barat Hacı'nın uzun boylu, derli toplu sakallı bir adam olduğunu, bakılınca Uygur Türkü olduğunun çok belli olduğunu söylemiştir. Hapisten çıktığında da 60 kilo civarında olduğunu, sonradan 90 kiloya kadar çıktığını ifade etmiştir. Barat Hacı'nın yemeğine dikkat ettiğini, haftada bir görüştükleri dönemlerde bir tabak Uygur pilavını tek başına bitirdiğini, et çorbasını çok sevdiğini, bunun yanında sağlığına da çok dikkat ettiğini ve sporunu yaptığını dile getirmiştir.

Abdurreşit Hacı Kerimi, Barat Hacı'nın 1998 yılında İstanbul'a geldiğini kendisini görünce çok mutlu olduğunu, Türkiye'de bulunduğu dönem boyunca ara ara görüştüklerini söylemiştir. Barat Hacı'nın 2001'den sonra Paşa Han adında bir hanımla evlendiğini, daha sonra o hanımla 2003 senesinde Arabistan'a gittiğini ve 93 yaşında orada vefat ettiğini aktarmıştır.

Barat Hacı'nın çok dindar bir adam olduğu için günah olur diye fotoğraf çekilmesine razı olmadığını aktaran Kerimi, ayrıca çocuklarına Doğu Türkistan'da işkence ederler düşüncesiyle fotoğraf çekilmemeye dikkat ettiğini ifade etmiştir. Bu sebeple hakkında sadece gazetelerde yayımlanan fotoğraflarının olduğunu söylemiştir. Abdurreşit Hacı Kerimi sözlerine: *“Barat Hacı, hayatı boyunca çok*

eziyet çekti. İnsanlara pek güvenmiyordu, çok fazla hapiste kaldığı için psikolojik olarak da çok yıpranmıştı. Allah ona rahmet etsin.” diyerek son vermiştir.

SONUÇ

Türkistan coğrafyasının kıymetli bir bölümünü oluşturan, Türklüğün ata yurdu Doğu Türkistan'da 70 yılı aşkın bir süredir Çin esareti devam etmektedir. Uluslararası platformlarda sürekli gündeme gelen insan hakları savunucuları henüz Uygur Türkleri için sesini çıkarmamış, dünya Çin'in bölgede yaşattığı zulme gözlerini kapatmıştır. Tarihi boyunca içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için bağımsızlık mücadelesi vermekte olan Doğu Türkistan, birçok kez Çin'e karşı üstünlük elde etme imkânı bulmuştur. Fakat bölgenin refaha kavuşmasından endişe duyan Rusya, bu durumu her defasında kendi lehine çevirmiştir. Sömürgecilik yarışında Türkistan'da diledikleri gibi hareket etmekte olan Rusya ve Çin'in baskısı altında kalan Doğu Türkistan, sesinin duyulması için mücadele etmektedir.

Çin'in 1950 yılında Doğu Türkistan coğrafyasını resmi olarak işgal etmesiyle daha da artan baskı ve şiddet bölge halkının sesini duyuramaz hale gelmesine neden olmuştur. Mao liderliğindeki hükümetin, 1967 yılında ortaya çıkardığı sözde Kültür Devrimi ise özerk bölge statüsündeki halklar için daha kısıtlayıcı olmuştur. Türkler anayurtlarında bir azınlık haline gelmişlerdir. Kendi dillerinde eğitim alma hakkı, özgürce ibadet edebilme hakkı gibi en temel hakları dahi ellerinden alınan Uygur halkı bugün yok edilmeye çalışılmaktadır. Uluslararası siyasette bu konunun gündeme gelmesinden imtina eden Çin hükümeti, Doğu Türkistan'da yürüttüğü faaliyetleri ülkenin düzenini sağlamak için yaptığını söylemekte ve haklarını kısıtlayıcı bir durumun olmadığını dile getirmektedir. Fakat bölgede yaşamış aydın kesimin ifadelerine bakıldığında ve halkın durumu göz önüne alındığında durumun tam tersi olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan ülkeye çok sayıda Çin vatandaşı yerleştirilmiş, böylece Uygur halkının kendi topraklarında bir bütünlük oluşturması engellenmeye çalışılarak bölgenin Çinleşmesi hızlandırılmıştır. Bütün bu işgal faaliyetlerine karşı halk zaman zaman direniş gösterme kuvveti bulabilmişse de hareketleri her defasında Çin kuvvetleri tarafından şiddetle bastırılmıştır.

1982 Çin Anayasası'nda geçen özerk bölgelerin haklarıyla ilgili; basın yayın özgürlüğü, seçme özgürlüğü, seyahat ve yerleşme özgürlüğü gibi pek çok hakkın bu bölgeler için sağlanacağına dair maddeler bulunmaktadır. Fakat anayasayla sabit olan

bu haklar bugün Doğu Türkistan halkı için uygulamaya konulmamıştır. Kendi dillerine eğitim hakkı, çalışma hakkı gibi en temel haklardan bile yoksun bırakılan Doğu Türkistan halkı kendi yurdunda vatandaşlık statüsünden yoksun bırakılmıştır. Birçok kadın ve erkek toplama kampına alınarak türlü işkencelere maruz bırakılmakta, zorlu şartlarda çalıştırılmaktadır. Annesi ve babası toplama kamplarına konulan çocukları ise toplayarak başka bir kampa koyan Çin hükümeti, eğitim adı altında Çinileştirme faaliyetlerini yürüterek çocukları kendi toplumundan soyutlamayı amaçlamaktadır. Uygur Türklerinin bir insan muamelesi görmediği, adeta de bir robot gibi, Çin'in kendi amaçları için bu insanları kullandığı yapılan incelemelerle ortaya çıkarılmaktadır. Doğu Türkistan'da yapılanlar sadece bunlarla sınırlı değildir. Uygulanan doğum politikaları ve Uygur kızların Çinlilerle evlendirilmeye çalışılması gibi aşağılayıcı birçok politika bulunmaktadır. Diğer taraftan aile içlerine bir Çinlinin yerleştirilmesi, her bölgede bulunan ve halkın giriş çıkışlarını izleyen kamera sistemlerinin varlığı özel yaşam hakkına vurulmuş bir darbedir.

Bütün bu işgal faaliyetlerinin yanında, eğitim için yurtdışında bulunan öğrenciler aileleriyle tehdit edilmekte, aileleriyle görüşmeleri engellenmektedir. Diğer taraftan her türlü iletişim ağının yasaklandığı Doğu Türkistan'da, en küçük bir internet erişiminde bulunulması bile suç sayılmaktadır. Bu süreçte Çin'in toplama kampları ile ilgili bazı bilgilerin sızdırılması, ülkede kontrollerin daha da sıklaşmasına neden olmuş diğer taraftan Çin yönetiminin her türlü belge ve veriyi silmesiyle uluslararası medyada kendini aklamaya çalıştığı ortaya çıkmıştır.

İşte böyle bir ortamda belli şahsiyetler gelmiştir ve Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için bütün hayatlarını adanmışlardır. Bu tarihi karakterlerin bazılarını bugün Doğu Türkistan tarihini anlatan eserlerde rastlamaktayız. Fakat bir de bu mücadelenin isimsiz kahramanları vardır. Arka planda bulunarak davayı ayakta tutan bu kahramanlardan bir tanesi de Barat Hacı'dır. O eğitimsiz olmasına rağmen Doğu Türkistan mücadelesinde her zaman samimi olmuştur. Sergilediği duruşla düşmana korku salmış, dava arkadaşlarına ise moral olmuştur. Milletinin bekasını gençliğinin ilk yıllarından itibaren kendine dert edinmiş olan Barat Hacı, 93 yıllık hayatını bu uğurda harcamaktan geri durmamıştır. Bayrağın, bağımsızlığın ve millet birliğinin ne

demek olduğunu çok iyi bilen Barat Hacı, vatanının her bir ferdinin özgürlüğü tatmasını isteğini her fırsatta dile getirmiştir. Barat Hacı, hayatı boyunca bir insanın hem bedenen hem de ruhen dayanamayacağı kadar çok zulme uğratılmıştır. Bu zulümlere karşı içinde sığındığı imanla ayakta kalmış, duruşundan taviz vermemiş, vatanın onurunu kendi onurunun üstünde tutmuştur. Mücadelesi boyunca hiçbir zaman yılgınlık göstermemiştir. Bu şekilde aktivist bir kişiliğe sahip olan Barat Hacı'nın hayatını esas alarak hazırladığımız bu çalışma ile Doğu Türkistan halkının halen devam eden işgal sürecinde karşılaştığı sorunların perde arkasına ışık tutulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

ANONİM, “Barat Hacı Mekke’de Vefat Etti”, **Gök Bayrak Dergisi**, Kayseri 2003. Erişim: <http://www.gokbayrak.com/sayfalar/dergiler> , (5 Temmuz 2020).

ALMAS, Turgun, *Uygurlar*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

ALPTEKİN, Erkin, “Çin’in Doğu Türkistan Siyaseti”, Sosyoloji Konferansları, S. 22, 2011, Erişim: https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9527/119105#article_cite, (22 Aralık 2020).

ALPTEKİN, İsa Yusuf, *Esir Türkistan İçin 1*, Haz. Ömer Kul, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.

Amnesty International, “People’s Republic Of China Gross Violations Of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region”, Erişim: <https://www.amnesty.org/en/documents/ASA17/018/1999/en/> , (26 Temmuz 2020).

ASENA, G. Ahmetcan, *İpek Yolu- 1 Doğu Türkistan*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2009.

ATALAY, İbrahim, “Türk Dünyası’nın Coğrafyası”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. I, Ankara 2014, s. 258.

BABIALEM, Nida Hakulu, “Doğu Türkistan’da Ayaklanmaların Tarihi”, **Anlayış Dergisi**, 2009, Erişim: <http://www.anlayis.net/makalegoster.aspx?makaleid=2163>, (27 Aralık 2020).

BAKIR, Abdullah, *Doğu Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Mehmet Emin Buğra*, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

BATUR, Mehmet Emin, “Vatan İçin Elele”, **Gök Bayrak Dergisi**, S. 13, Kayseri 1996.

BATUR, Mehmet Emin, “Barın Milli Ayaklanmasının 22. Yılı Münasebetiyle”, Doğu Türkistan Haber ve Araştırma Merkezi, 2012, Erişim: www.dogu-turkistan.net/2012/04/08/barin-milli-ayaklanmasinin-22-yili-munasebetiyle/?fdx_switcher=true , (9 Temmuz 2020).

BATUR, M. Emin, “Mahmut Muhiti”, **Gök Bayrak Dergisi**, 2020, Erişim: <http://www.gokbayrak.com/dergi-sayfaları/98>, (15 Ocak 2021).

BAYKUZU, Tilla Deniz, *An Lu- Shan İsyanı ve Büyük Yen Devleti*, Kömen Yayınları, Konya 2013.

BIYIKTAY, Halis, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

BUĞRA, Mehmet Emin, *Doğu Türkistan’ın Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*, Güven Basımevi, İstanbul 1952.

CENGİZ, Günnur, “Doğu Türkistan”, **Gök Bayrak Dergisi**, C.I, Kayseri 1994.

CENGİZ, Kaşgarlı İsmail, *Kızıl Çin Esaretindeki Doğu Türkistan*, Doğu Türkistan Dergisi Yayını, İstanbul 1981.

ÇAKI, Caner, “Mao Zedong’un Kült Liderlik Propagandasında Kullanılan Posterlerin Göstergibilimsel Analizi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XIX, 2019, Erişim: <https://doi.org/10.18037/ausbd.566789> , (17 Temmuz 2020).

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. II, Ankara 2014, ss. 193-207.

Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Madde 4.

Erişim: <http://www.cecc.gov/pages/newLaws/constitutionENG.php>, (12 Mart 2020).

DAĞCI, Kenan, - Mustafa Keskin, “Çin’in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, <http://dergi.cicr.org.tr/> , (27 Aralık 2020).

DE GUİGNES, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Garbi Tatarların Tarih-i Umumisi*, C. III, İstanbul 1924.

DEMİRAG, Yelda, “1755- 1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan”, **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, 2014, Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uygur/issue/30035/324318>, (10 Mart 2020).

DONUK, Abdülkadir, *Türk Hükümdarı*, İstanbul Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

EMET, Erkin, “Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. XVIII, Ankara 2014, s. 723.

EMET, Erkin, “Doğu Türkistan Özerk Cumhuriyeti”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C.XX, Ankara 2014, s. 276.

FORBES, D.W. Andrew, *Doğu Türkistan Harp Beyleri*, Çev. Enver Can, Bayrak Matbaası, İstanbul 1998.

GOLDEN, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.

GÖMEÇ, S. Yağmur, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.

GÖMEÇ, S. Yağmur, *Uygur Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.

HACI, Barat, *Paci'e ve Köreş İçinde Ötken Hayat*, Haz. Gulam Osman Zülfikâr, Şarkî Türkistan Hürriyet Neşriyatı (Uygurca), İstanbul 2017.

HAYİT, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995.

HAYİT, Baymirza, *Eski Sovyet Birliğinde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

İZBASAR, Nureddin, “Doğu Türkistan Raporu: Geçmişten Bugüne Dini ve Etnik Baskılar”, **İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi**, İstanbul 2020, <https://insamer.com.tr/doğu-turkistan-raporu>, (5 Eylül 2020).

İZGİ, Özkan, *Çin Elçisi Wang Yen- Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

İZGİ, Özkan, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.

KADİRÎ, Polat, *Baturlar- Doğu Türkistan Milli Mücadele Tarihi*, Haz. Ömer Kul, Berikan Yayınevi, Ankara 2009.

KİTAPÇI, Zekeriya, *Allah'ın Hidayetine Giden Yolda Oğuz Han İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2015.

KUL, Ömer, “Osman Batur”, **DİA**, 2019, Erişim: <https://islamansiklopedisi.org.tr/osman-batur>, (14 Ocak 2021).

KUL, Ömer, “1949 Sonrası Hariçte Doğu Türkistan Davası ve Tayvan Yönetiminin Tutumu”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, S. 24, 2018, Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/canakkalearastirmalari/issue/36805/419259>, (19 Mart 2020).

KURBAN, İklil, *Şarkî Türkistan Cumhuriyeti (1944- 1949)*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

KURBAN, Nur Ahmet, “Sâbit Dâmolla”, **DİA**, 2016, Erişim: <https://islamansiklopedisi.org.tr/damolla-sabit>, (11 Ocak 2021).

KUROPATKİN, A. N., “*Asya'nın Kalbi*” *Doğu Türkistan*, Çev. Feyzullah Uygur, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

KUTLUK, Ahmet Süleyman, *Doğu Türkistan Medeniyeti ve Uygurlar*, Haz. Abdullah Cinkara, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

MAHMUTOĞLU, M. Niyazi, *Doğu Türkistan Esaretteki Ülke*, Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.

- NECEF, Ekber N., *Karahanlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2005.
- OĞUZHAN, Hidayet, *Doğu Türkistan Esaret ve Zulmün Gerçek Yüzü*, Rumuz Yayınevi, İstanbul 2018.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- OKYAR, Ahsen, “5 Şubat 1997 Gulca Katliamı”, Dünya Uygur Kurultayı, 2016, Erişim: www.uyghurcongress.org/tr/5-subat-1997-gulca-katliami/ , (3 Mart 2020).
- ÖGEL, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, **Bellekten**, C. XIX, Ankara 1964, ss. 336- 338.
- PAKER, Manolya, “Uluslararası Hukuk Bakımından Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Politikasına Bir Bakış”, **Asya Araştırmaları Dergisi**, S.1, 2017, <https://dergipark.org.tr/pub/asyar/issue/36932/422461> , (22 Temmuz 2020).
- PRİTSAK, Omeljan, “Karahanlılar”, **DİA**, C.VI, İstanbul 1952, s. 259.
- SARAY, Mehmet, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, Aygan Yayıncılık, İstanbul 2015.
- SARAY, Mehmet, “Doğu Türkistan Tarihi”, **Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi**, Doğu Türkistan Vakfı, S. 39 -40, 1994.
- ŞERBETÇİ, Koray, “Türkistan'ın Bilgesi: Ali Han Töre Şaguni”, <https://dergi.diyamet.gov.tr./flip/indoks.phd> , (1 Subat 2021).
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Uygurlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. II, Ankara 2014, s. 221.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.
- TUNA, Amine, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık*, IHH İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.
- TUNCER, Tekin, “Doğu Türkistan'da Güçler Savaşı: 1931 Kumul Ayaklanması”, **Türkiyat Mecmuası**, 2020, Erişim: <https://dergipark.org.tr/pub/iuturkiyat/issue/52202/710570> , (29 Aralık 2020).

TURSUN, Nabijan, “1933 ve 1944 Yıllarında Kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyetleri Hakkında Kaynaklar ve Bu Kaynakların Değeri”, **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, S. 16, 2020, Erişim: <https://doi.org/10.46400-uygur.830133>, (28 Aralık 2020).

ULUS, Taner, “Doğu Türkistan’da Yakup Beg Hâkimiyeti: Dış İlişkiler, Ordu ve Askeri Yenilikler”, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C. II, S.1, 2018, Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asyar/issue/38989/457058>, (22 Aralık 2020).

ÜNAL, Elvida, “Çin Tarzı İslam: Konfüçyanist Müslümanlık (Hui-Ru)”, **TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 20, 2017, Erişim: <https://www.tyb.org.tr/mobi/elvida-unal-cin-tarzi-islam-konfucyanist-muslimanlik-hui-ru-31491h.htm>, (28 Aralık 2020).

YALÇINKAYA, Alaeddin, *Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında Türkistan*, Timaş Yayınları, İstanbul 1997.

YILDIRIM, Kürşat, *Doğu Türkistan’ın Tarihi Coğrafyası*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

YÜCEL, Mualla Uydu, “Yakup Beg”, **DİA**, 2013, Erişim: <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakup-beg>, (29 Aralık 2020).

Kaynak Şahıslar

Dr. Alimcan BUĞDA, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, 19 Ekim 2018, görüşme telefon ile yapılmıştır.

Prof. Dr. Celal ERBAY, Yeni Yüzyıl Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı, Üsküdar/İstanbul 29 Haziran 2020, görüşme şahsen yapılmıştır.

Abdullah KARAKAŞ, Farabi Eğitim Kültür ve Araştırma Derneği Yönetim Kurulu Başkanı aynı zamanda Bala Süleyman Ağa Camii imamı, Fatih/İstanbul 30 Haziran 2020, görüşme şahsen yapılmıştır.

Süleyman PAMİR, Esnaf, Fatih/İstanbul 30 Haziran 2020, görüşme şahsen yapılmıştır.

Abdurreşid Hacı KERİMİ, Emekli, Fatih/İstanbul 30 Haziran 2020, görüşme görüntülü konuşma ile yapılmıştır.

EKLER

EK 1- Barat Hacı İle İlgili Röportaj Soruları

1. Barat Hacı ile nasıl tanıştığınızı anlatır mısınız?
2. Barat Hacı'nın size neler anlattığından bahseder misiniz?
3. Barat Hacı'nın, eşinin torunundan dolayı yaşadığı dava süreci hakkında bilginiz var mı?
4. Barat Hacı'nın kurmak istediği vakıf ne oldu peki?
5. Barat Hacı ile ilgili anılarınızı anlatır mısınız?
6. Doğu Türkistan'da hapiste kaldığı dönem hakkında bilginiz var mı?
7. Doğu Türkistan'daki hayatı hakkında neler biliyorsunuz?
8. Türkiye'de bulunduğu süreçte neler yaptığı hakkında bilginiz var mı?
9. Türkiye'deki evliliği hakkında bir bilginiz var mı?
10. Amerika'ya gittiği dönem hakkında bilginiz var mı?
11. Katıldığı gösteriler hakkında bilgi verir misiniz?
12. Barat Hacı ile aynı dönemlerde Doğu Türkistan'da yaşadığınızı söylediniz, mücadele anılarınızı bizimle paylaşır mısınız?
13. Barat Hacı'nın çocuklarının durumundan haberiniz var mı?
14. Cezaevinde ne kadar süre kaldığını biliyor musunuz?
15. Barat Hacı Doğu Türkistan'da bulunduğu tarihlerde kimlerle görüşürdü?
16. Türkiye'de yaşadığı dönemlerde görüşebildiniz mi?
17. Barat Hacı ile çekilmiş bir fotoğrafınız ya da o dönemden elinizde kalan bir hatırası oldu mu?
18. Son söz olarak sizin Barat Hacı ile ilgili eklemek istediğiniz var mı?

EK 2- Barat Hacı'yı Taniyanlar ile Yapılan Bir Röportaj Örneği

Abdurreşit Hacı Kerimi²⁰¹ “Hayatı boyunca çok eziyet çekti.”

Barat Hacı ile aynı dönemlerde Doğu Türkistan'da yaşadığınızı söylediniz, mücadele anılarınızı bizimle paylaşır mısınız?

“Barat Hacı, bizim yoldaşımızdı. Üç devri başından geçirmiş bir kişiydi. Askerdi, cenklere katılmıştı. Şing Şi Sey devrine, Gomindang Hükümeti devrine ve Çin Komünist Partisi devrine de tanık olmuştu. Bu devirlerin bir kısmında cephede savaşmış, bir kısmında da hapis yatmıştı. Gomindang, Doğu Türkistan'a geldikten sonra, Barat Hacı Doğu Türkistan Milli Ordusuna girdi. Milli orduda kumandan oldu. 1950 yılında Gulca'da ve Kumul'da milli ordunun içindeyken, dağlarda terör faaliyetleriyle meşgul olan insanları tutuklayıp onlara karşı mücadele etmiştir. 1960'dan sonra Barat Hacı'yı, komünist partinin inkılâbına karşı gelici hareketlerde bulunduğu gerekçesiyle vazifeden aldılar ve Kaşgar'a geri gönderdiler. O zamanlar Barat Hacı işten kovulmuş, çok zor zamanlar geçirmişti. Bir taşımacılık şirketinde şoför olmuştu. Araba kiralamış, Aksun Bay ilçesinden kömür taşıyarak getirdiği kömürleri Kaşgar'ın bir pazarında satmıştı. Yollar da kömür taşıdığı dönemde iyi para kazanmıştı ama onu bile çekemiyordu Çin Komünist Hükümeti. Sürekli bir sebep çıkarıyorlardı; bazen ehliyetini elinden alıyorlardı, bazen kömürlerine el koyuyorlardı. Hayatında bir an bile güvenli olmadı. İstanbul'a gelene kadar sürekli itilip kakıldı, sürekli hakaretlere uğradı.

O dönemde kendi işini yaptığı sırada tutuklandı. Bir süre sonra hapisten çıktı. Hapisten çıktıktan sonra biz bir süre takip ettik, baktık ki bu adam sürekli cenk ediyor, millete çok sadık, millet için mücadele ediyor. Biz bu adamı kendi aramıza almak için Doğu Türkistan Milli Özgürlük Ordusuna davet ettik, Barat Hacı da bize katıldı. 1962 yılında bizim Doğu Türkistan İnkılâbı Partisine girmişti. Orduda iletişim ve istihbarat kurmaya yönelik işlere o baktı, şehir dışında bir küçük evde toplanıyorduk, orada meclis kuruluyordu. Konuşuyorduk, planlar yapıyorduk. Kömür alacağız bahanesiyle Barat Hacı'nın evine de gidiyorduk, akşamları orada meclis yapıyorduk. Toplanıyorduk, sadece iletişimden sorumlu olarak görev aldı silahlı

²⁰¹ Abdurresid Hacı Kerimi ile 30 Haziran 2020'de görüntülü konuşma ile yapılan röportaj.

mücadeleye dâhil olmamıştı. Bu sırada tekrar tutuklanarak sekiz sene hapiste yattı ve sonra 1970’de hapisten çıkarıldı. Barat Hacı, Doğu Türkistan Milli Özgürlük hareketinde sadece iletişimci olarak bir rol oynadığı için hapisten salıverilmişti.

18 Temmuz 1970’de Kaşgar’da çok büyük bir ceza infaz mahkemesi kurulmuştu. Halka açık bir mahkemeydi bu. Bizim sekiz adamımıza da burada infaz cezası verilmişti. Diğerlerimize de en az on sene, on beş sene, yirmi sene hapis cezası verilmişti. Barat Hacı 8 sene hapis yattığı için tekrar bir hapis cezasından muaf olmuştu. 1970 yılında hapisten çıktıktan sonraki döneminde hapiste yaşadığı sıkıntılardan daha fazlasını çekmişti. Dışarıdaki hayatı boyunca çok eziyet çekti, gün yüzü görmedi. Biz hapisteyken duyduğumuza göre hükümet Barat Hacı’ya yolları süpürtmüş, çöp taşıtmış, ne kadar ağır iş varsa yaptırmıştı. O zamanlarda bazı suçlulara üzerinde “İnkılâp karşıtı!” yazan uzun bir şapka giydireyorlardı. Barat Hacı’ya da bu şapkayı ve uzun çalışma kıyafetlerini giydirerek, onu sokaklarda insanların önünde gezdirmişlerdi. Çok fazla eziyet çektiği için keşke hapiste yatsaydım dediği oldu, hatta o dönem intiharı bile düşünmüş ama İslam dininde intihar etmek günah olduğu için yine de sabretti. O dönem Barat Hacı için: “O inkılâp karşıtı, onun kömürünü alırsak bize de bulaşır günahkâr oluruz, biz de cezaya uğrarız.” Şeklinde birtakım sözler yayılmaya başlamıştı. İnsanların beyni yıkanmıştı bu Kültür İnkılâbı döneminde, bu sebepten Barat Hacı’yla konuşmaya bile yanaşmıyorlardı. Bütün o dönem boyunca inancını kaybetmemiş, akşam ve sabah namazlarında Allah’a dualar etmeye devam etmişti.”

Barat Hacı’nın çocuklarının durumundan haberiniz var mı?

“Barat Hacı, benden 30 yaş civarı büyüktü. Biri erkek olmak üzere 4 çocuğu vardı. Bir camide müezzinlik yapmıştı bir süre. Hapise girdiği için çocuklarının hiçbirini okula kabul etmediler.3 kızı da evlendi, kendi yolunu buldular. Oğluna iş vermemişlerdi, “Karşit inkılâpçının oğlu o!” diyerek eziyet etmişler, aralarından dışlamışlardı. Bir dönem aslında babasının işinde çalışıp kömür taşımıştı ama sonrasında babasını bahane ederek iş vermemişlerdi. Bütün bu olanlardan sonra oğlu akli dengesini yitirdi ve sonrasında öldü.”

Barat Hacı Doğu Türkistan’da bulunduğu sıralarda kimlerle görüşürdü?

“Barat Hacı’nın Osman Can ve Hayrullah adında çok yakın arkadaşları vardı. Osman Canla birlikte mücadele etmişlerdi. Bu adam söz sahibi büyük bir komutandı sonradan onu da hapse attılar. Hayrullah da memurdu, Kaşgar’da yüksek bir makamı vardı, onu da hapse attılar. Barat Hacı, öncesinde 8 sene yattığı için ve sadece istihbaratçı olduğu için çıkarılmıştı ama bu arkadaşları hapiste kaldılar.”

Cezaevinde ne kadar süre kaldığını biliyor musunuz?

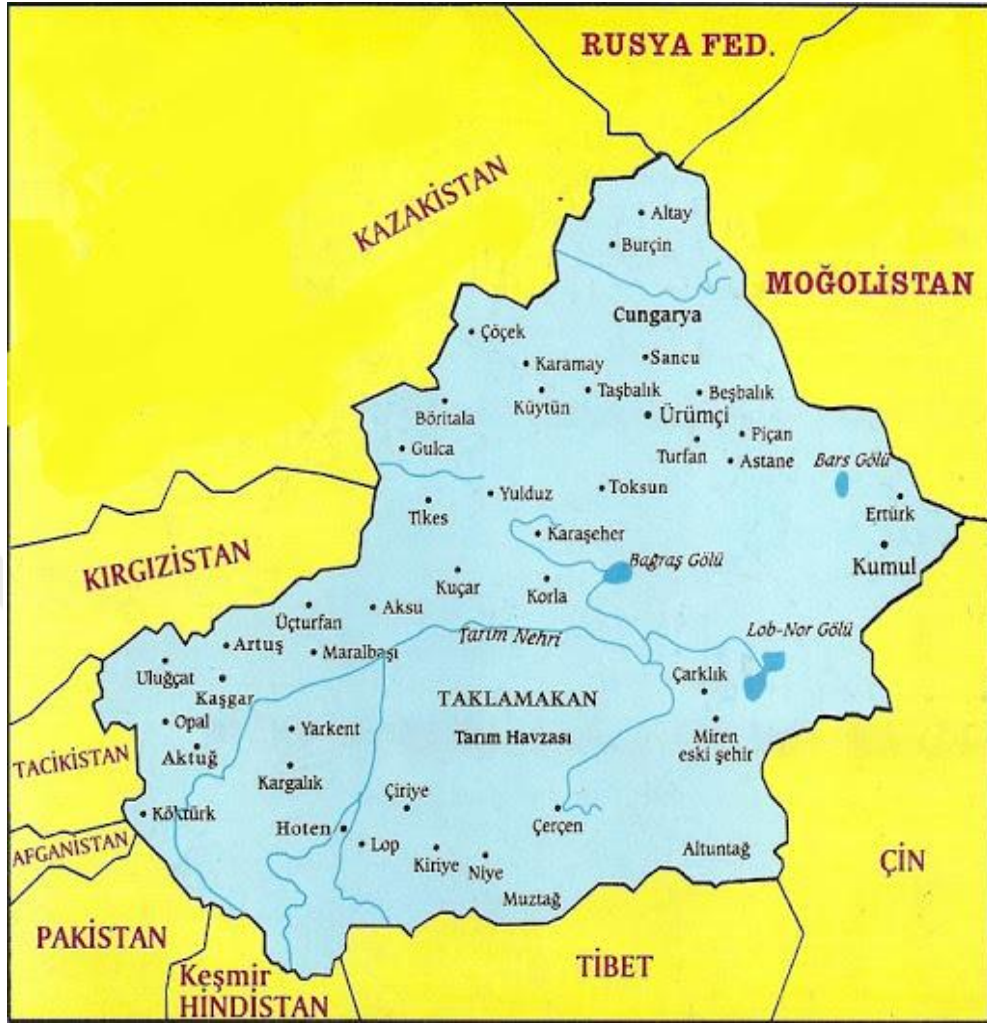
“Barat Hacı, toplam 25 sene hapis hayatı yaşadı. Gomindang döneminde 10 yıl, ondan öncesinde 2 ve sonrasında da 8 yıl yatmıştı ayrıca Şing Şi Sey döneminde de bir süre cezaevinde tutulmuştur. Bir dönem hapisten çıktığında 25 kiloya kadar düştü şeklinde sözler otaya çıkmıştı, ama abartılmış yok öyle bir durum. Boyu uzun bir adamdı, derli toplu sakallı bir adamdı. Bakınca Uygur olduğu çok belli oluyordu. Hapisten çıktığında da 60 kilo civarında vardı. Sonradan 90 kiloya çıktı. Çok iyi yemek yedi. Hatta haftada bir görüşürdük, bir tabak Uygur pilavını tek başına bitirirdi. Yarı koyunun etini kendi yedi. Et çorbasını çok seviyordu. Sağlığına da çok dikkat ediyordu sporunu da yapıyordu.”

Barat Hacı ile çekilmiş bir fotoğrafınız ya da o dönemden elinizde kalan bir hatırası oldu mu?

“Çok dindar bir adam olduğu için günah olur diye fotoğraf çekilmesine razı olmuyordu. Ayrıca çocuklarına Doğu Türkistan’da işkence ederler diyerek de çekilmemeye dikkat ediyordu. İnsanlara pek güvenmiyordu, çok fazla hapiste kaldığı için psikolojik olarak da çok yıpranmıştı. Hakkında sadece gazetelerde yayımlanan fotoğrafları mevcut, mesela Gulca Katliamı için yapılan gösterilerde kendini zincirlediği fotoğrafı vardı.”

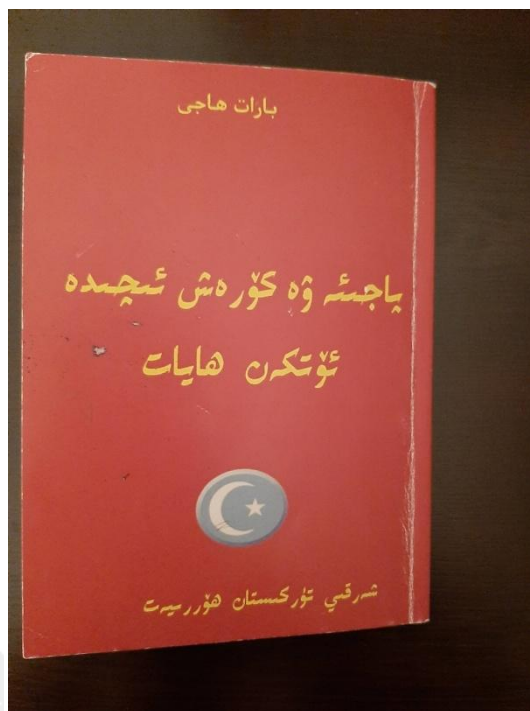
Türkiye’ye de yaşadığı dönemde görüşebildiniz mi?

“1998 yılında İstanbul’a gelmişti, beni görünce çok mutlu oldu. Türkiye’de bulunduğum dönem ara ara görüştük. 2001 den sonra Paşa Han adında bir kadınla evlendi. 2003 senesinde Arabistan’a gitti ve 93 yaşında orada vefat etti.”

EK 3- Doğu Türkistan haritası

Erişim: http://www.turkhareketiderneği.org/foto_75_doğu-turkistan_f_8.html

بارت ھاجى

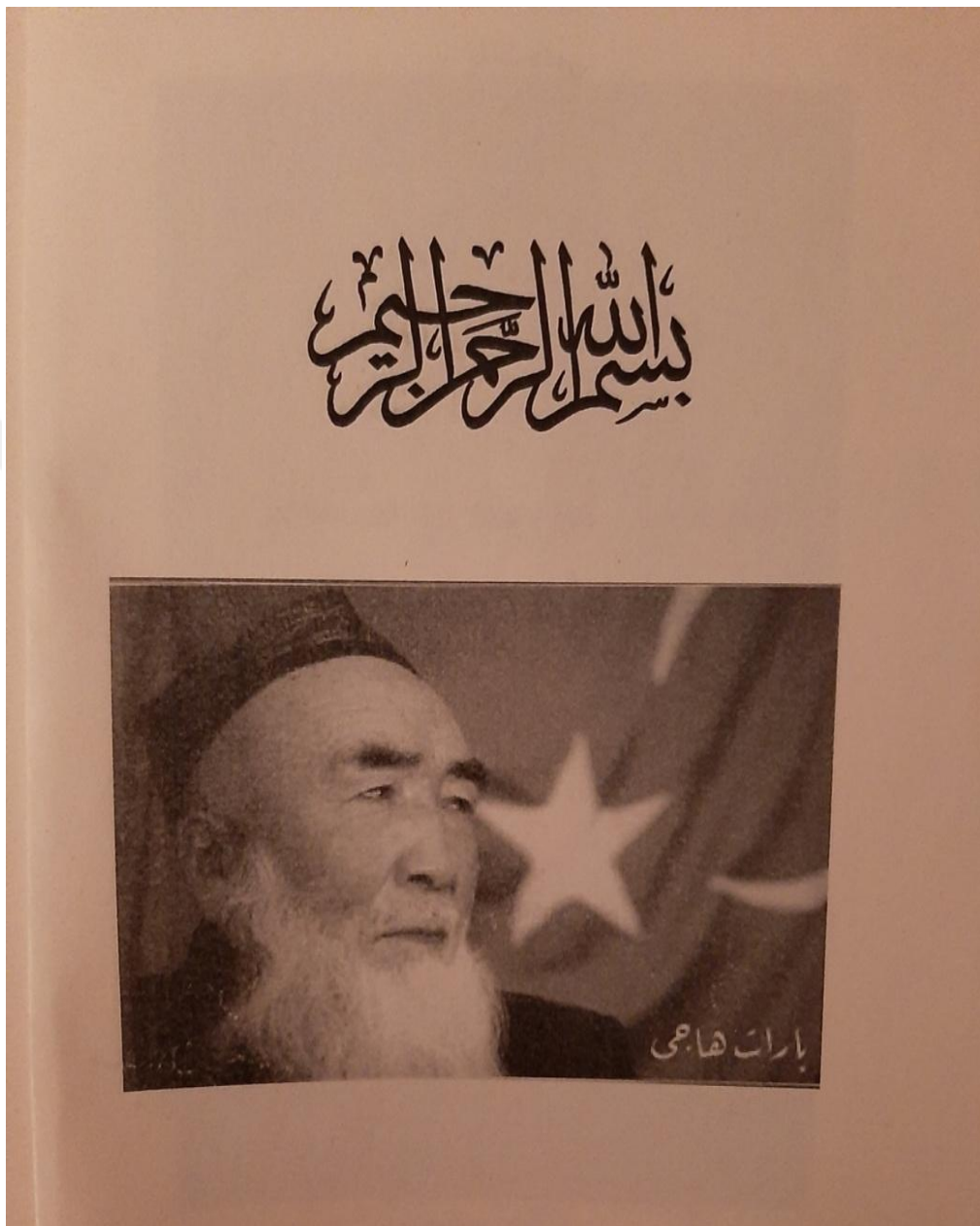
پاجىئە ۋە كۆرەش ئىچىدە ئۆتكەن ھايات

خاتىرىلىگۈچى، كومپىيۇتېرغا ئالغۇچى: ئابىلەت نۇر
مۇھەررىر، مەسئۇل مۇھەررىر: غ. زۇلپىقار

شەرقىي تۈركىستان ھۆزرىيەت نەشرىياتى

EK 4- Barat Hacı'nın anılarını aktardığı kitabı ve kitabın ilk sayfası

FOTOĞRAFLAR

-Barat Hacı'nın, Uygur Türkçesiyle kaleme alınan kitabında bulunan bir fotoğrafı

- Doğu Türkistan'ın sesini duyurmak için düzenlenen eylemlerde Barat Hacı.

Erişim : <https://abdullahabdurrahman.wordpress.com/2015/06/29/barat-hacı>

-Barat Hacı TBMM toplantı salonunda Muhsin Yazıcıoğlu ile birlikte

Erişim: <https://youtu.be/ntubD9NO63U>

- Barat Hacı'nın, kendini Çin Konsolosluğu önünde zincirlediği eylemden bir fotoğraf

Erişim:<https://www.doguturkistander.org/2013/02/16/haci-barat-tek-basina-bir-devlet-gibiydi-senin-yolundayız/>

- Barat Hacı (1910-2003)

Erişim: dunyabizim.com/m/alinti/barat-hacı-azadlik-istiyor-h1469.html

[Ana Sayfa](#)
[Gündem](#)
[Politika](#)
[Ekonomi](#)
[Dünya](#)
[Kültür](#)
[Spor](#)
[Yazarlar](#)
[Televizyon](#)
[Hayat](#)
[Arşiv](#)
[Bilişim](#)
[Aktüel](#)
[İzlenim](#)
[Dizi](#)
[Röportaj](#)
[Karikatur](#)

Çinlilerden kurtulamadı

Çin'de yaşadığı zulmü dünyaya duyurmak için gerçekleştirdiği tek kişilik protestoları ile tanınan Berat Hacı'nın evi, "Kendilerine yardım etmek istediklerini" söyleyen Çinliler tarafından soyuldu.

Berat Hacı'yla yıllar önce Çin Konsolosluğu önünde gözyaşları ve kelepçeli bileği ile tanıştık. Doğu Türkistan'da tutuklu kaldığı 22 yıl süren işkenceyi anlatırken "Yine de ölmedim" diyen Berat Hacı'ya bu kez, "kendilerine yardım etmek istediğini söyleyen bir Çinli kadın" tarafından darbe vuruldu.

Elleri ve ayakları bağlandı

Kimliği belirlenemeyen, fakat Çince konuşan biri kadın 4 kişi, Berat Hacı'nın evini bastı, hanımı Rakiye Paşa Ahunbay'ı şiddet kullanarak etkisiz hale getirdikten sonra altınlarını çalıp kayıplara karıştı. Hırsızları tanıdıklarını söyleyen Berat Hacı ve hanımı, yaşadıkları felaket yüzünden şaşkın.

Dört kişi tarafından elleri ve ayakları bağlanarak etkisiz hale getirilen, boğazı sıkılarak gözlerine sprej sıkılan Rakiye Paşa Ahunbay, önceki gün meydana gelen olayı şöyle anlatıyor: "Berat Hacı, Cuma namazı için camiye gitmişti. Kapı çalınca gözetleme deliğinden baktım. Zeytinburnu Aşevi'nde kaldığımız günlerde bana kendini doktor diye tanıtan kadını gördüm. Kapıyı açınca birden ellerimi tuttu. Yanında üç adam vardı. Biri, ağzıma kadife bir eldiven sokarak konuşmamı engelledi, biri de gözlerime sprej sıktı. Beni yatak odasının kapısı önünde yere yatırdılar ve boğazımı sıktılar."

'Pul nerede söyle'

Hırsızların sürekli "Pul (para) nerede, söyle!" diye bağırdıklarını anlatan Ahunbay, birbuçuk kilo altınlarının çalındığını söylüyor. Boğazını sıkın, vücudunun çeşitli yerlerine darbe vuran hırsızların, kıpırtısız kaldığı bir arada öldüğünü sandıklarını anlatan Ahunbay, hırsızların konuşmalarından Çinli olduğunu anladıklarını belirtiyor.

Polis hırsızların peşinde

Olayların hemen ardından komşularına haber veren Ahunbay, polisin evde inceleme yaptıklarını, parmak izi alarak hırsızların peşine düştüklerini kaydediyor.

Lal
bu
üz
Lal
İş
Baş
Ayl
Lal
top
ihr
dol
bil
yağ
ek
du
dü
bet
du
Ka
dol
Bir
söz
art
top
ger
rak
dih
rak
çık
koi
ek
ker
"k
ola
Ka
"Kı
dö
Tü
azi
lik
ort
çar
sağ
böl
de
bu
tut
car
etti

-Barat Hacı'nın, İstanbul'da yaşadığı evinde Çinliler tarafından soyulması ile ilgili bir gazete haberi

Erişim: <https://www.yenişafak.com/arsiv/2001/haziran/25/aktuel.html>

